

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική

*« Μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια
της κρίσης: αιτίες-παράγοντες και συνέπειες.»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΚΟΝΔΡΑ ΕΛΕΝΗ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Δέσποινα Παπαδοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Επιβλέπουσα

Δημήτρης Βενιέρης, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Μέλος Επιτροπής

Ανδρέας Φερόνας, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Μέλος
Επιτροπής

Κόρινθος, 10/09/2017

Αριθμός Λέξεων: 19.118

© Έτος 2016 - 2017

Ελένη Σκόνδρα

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All Rights Reserved

Η σελίδα του Copyright διασφαλίζει από μόνη της τα δικαιώματά σας σε περίπτωση προσφυγής ή παράβασης, βάσει του Ν2121/93 (Φ.Δ.Κ. Α25)

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος του τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, με κατεύθυνση « Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική», υπό την επίβλεψη της κυρίας Παπαδοπούλου Δέσποινας.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής μου, την κυρία Δέσποινα Παπαδοπούλου, τον κύριο Δημήτρη Βενιέρη και τον κύριο Ανδρέα Φερόνα, για την καθοδήγησή τους και τις συμβουλές τους, που είχαν ως σκοπό την δημιουργία μιας άρτια δομημένης εργασίας. Τους ευχαριστώ για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν καθώς και για την ευκαιρία που μου έδωσαν να ασχοληθώ με ένα τόσο επίκαιρο και ενδιαφέρον θέμα, όπως είναι η μετανάστευση των Ελλήνων λόγω οικονομικής κρίσης.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης τα μέλη τη οικογένειάς μου για την ηθική συμπαράσταση και βοήθεια που μου προσέφεραν όλο αυτό το διάστημα της συγγραφής της εργασίας. , αλλά και τα άτομα που μέσα από τις συνεντεύξεις τους συνέβαλαν στο να ολοκληρωθεί η προσπάθεια της συγγραφής.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	3
Περίληψη	6
Abstract	7
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1.....	11
1.1 Η οικονομική κρίση και οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους.....	11
1.2 Η οικονομική κρίση του 1929 και πως αυτή επηρέασε την Ελλάδα	15
1.3 Η Οικονομική κρίση του 2007-2008.....	19
1.4 Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα	23
Κεφάλαιο 2.....	28
2.1 Το φαινόμενο της μετανάστευσης καθ' όλο το διάβα της.....	28
2.2 Τα επαγγέλματα των Ελλήνων μεταναστών στις χώρες υποδοχής.....	30
2.3 Η απόφαση της μετανάστευσης και τα δίκτυα που την βοήθησαν	33
Κεφάλαιο 3.....	36
3.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή από τις απαρχές της μετανάστευσης του μορφωμένου εργατικού δυναμικού.....	36
3.2 Η κοινωνικο-οικονομική συγκυρία και το brain drain.....	37
3.3 Τα αίτια του brain-drain και η σημερινή κατάσταση	38
3.4 Επιπτώσεις της διαρροής επιστημονικού δυναμικού για τις χώρες αποστολής.....	41
3.5 Πολιτικές για την προσέλκυση επιστημονικού δυναμικού.....	44
3.6 Εκτιμήσεις για την έκταση της διαρροής επιστημονικού δυναμικού από την Ελλάδα	47
Κεφάλαιο 4.....	50
4.1 Έρευνα	50
4.2 Εμπειρική θεώρηση.....	52
Α) Εκπαιδευτικό επίπεδο	52
Β) Η ξένη γλώσσα ως καθοριστικός παράγοντας για τη μετανάστευση στη χώρα υποδοχής	53
Γ) Ηλικίες κατά τις οποίες πάρθηκε η απόφαση για μετανάστευση.....	55
Δ) Σπουδές στο εξωτερικό	56
Ε) Εργασιακή εμπειρία συνεντευξιζόμενων προτού μεταναστεύσουν	56

Στ) Σύγκριση όρων και προϋποθέσεων εργασίας μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής	57
Ζ) Διαδικασίες και λόγοι που οδήγησαν στη μετανάστευση	59
Η) Οι συμμετέχοντες στη διαδικασία λήψης της απόφασης για μετανάστευση.....	61
Θ) Οικονομική κρίση και μετανάστευση	62
Ι) Κριτήρια επιλογής της χώρας υποδοχής	63
Κ) Συνάφεια αντικειμένου σπουδών και εργασίας	65
Λ) Δοκιμάζουν την τύχη τους (στην αγορά εργασίας) στην Ελλάδα;	66
Μ) Πηγές ευημερίας από την εργασία στο εξωτερικό	67
Ν) Αγοραστική δύναμη του μισθού στο εξωτερικό.....	68
Ξ) Το ενδεχόμενο της επιστροφής στον ορίζοντα των συνεντευξιαζόμενων	68
Ο) Η αντίδραση του στενού οικογενειακού κύκλου στην απόφαση για μετανάστευση	70
Π) Ερείσματα στη χώρα υποδοχής	71
Ρ) Κριτήρια επιλογής του τόπου κατοικίας στη χώρα υποδοχής	71
Σ) Προσδοκίες από την επιλογή χώρας υποδοχής	72
Τ) Το όνειρο της δημιουργίας οικογένειας ως κίνητρο για τη μετανάστευση	73
Συμπεράσματα	74
Βιβλιογραφία.....	77
Διαδικτυακές πηγές.....	79

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως θέμα ένα φαινόμενο με το οποίο η ελληνική κοινωνία δεν έρχεται πρώτη φορά σε επαφή και αυτό δεν είναι άλλο από την μετανάστευση. Πιο συγκεκριμένα θα ασχοληθούμε με την μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης, θα αναλύσουμε τα αίτια που την πυροδότησαν και τις συνέπειες που έχει για την πατρίδα μας, τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Θα γίνει μια σύγκριση με την μετανάστευση των Ελλήνων που πραγματοποιήθηκε τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, καθώς τότε μετανάστευαν άνθρωποι χαμηλής ειδίκευσης και εκπαίδευσης, με αυτή της σημερινής εποχής που κατά κύριο λόγο μεταναστεύουν νέοι και ειδικευμένοι επιστήμονες, οι οποίοι αναζητούν στο εξωτερικό καλύτερες συνθήκες εργασίας και τρόπο ζωής. Η βιβλιογραφική αναφορά καθώς και η έρευνα που πραγματοποιήσαμε συνδυάστηκαν για να επιτευχθεί ο προηγούμενος σκοπός. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν πως η οικονομική κρίση που μαστίζει τη χώρα μας και άλλες χώρες του Νότου, είναι καθοριστικός παράγοντας για την φυγή πολλών νέων ανθρώπων στο εξωτερικό. Η ανασφάλεια, η ανεργία, οι πενιχροί μισθοί και οι περικοπές σε βασικούς τομείς της ζωής μας, οδήγησαν πολλούς να σκεφτούν και να υλοποιήσουν τη σκέψη της μετανάστευσης, ελπίζοντας σε ένα καλύτερο αύριο για τους ίδιους και για τις οικογένειές τους. Η Ελλάδα, που δεν έχει καταφέρει ακόμα να ξεφύγει από την ύφεση και την σκληρή λιτότητα, βλέπει το παραγωγικό δυναμικό της να μεταναστεύει, προκαλώντας έτσι άσχημες επιπτώσεις, τόσο στην οικονομία, όσο και στην κοινωνία της χώρας μας.

Βασικοί όροι: οικονομική κρίση, μετανάστευση, διαρροή επιστημονικού δυναμικού

Abstract

The theme of the present diplomatic dissertation discants on an issue which the Greek society is repeatedly faced with and is called emigration. Specifically, we will refer to the Greek immigration abroad during the economic crisis, we will analyze the causes which have triggered it and point out its consequences on both the economic and social level in my home country. There will be a comparison between the emigration of the barely educated and low skilled Greeks in the nineteenth and twentieth century and the emigration of today, during which the emigrants are mainly young qualified scientists who are seeking better working and living conditions abroad. The biographical reference along with the research I have made were combined in order to succeed in my object. The findings of the survey showed that the economic crisis which plagues our country as well as other countries of the North, is a determining factor in many young people's flight abroad. Insecurity, unemployment, meagre salaries and trimming in basic sectors of our life, have made many people consider and actualize the idea of immigration, hoping for a better future for their families and themselves. Greece, which has not managed to escape depression and severe austerity yet, experiences the emigration of its productive workforce effecting bad consequences, not only to Greek economy but also to its society.

Key terms: economic crisis, migration, leakage of scientific potential (brain drain)

Εισαγωγή

Η Ελλάδα από τα τέλη του 19^{ου} και σχεδόν ολόκληρο τον 20^ο αιώνα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως χώρα αποστολής μεταναστών. Οι Έλληνες, ιδιαίτερα μετά την σταφιδική κρίση που ξέσπασε στις αρχές της δεκαετίας του 1890, άρχισαν μαζικά να αναζητούν την τύχη τους σε χώρες που η ανάπτυξη της βιομηχανίας θα τους παρείχε μία ευκαιρία για ανεύρεση εργασίας. Στη συνέχεια η κατοχή στην διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ο εμφύλιος, και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, στις αγροτικές κυρίως περιοχές, αποτέλεσαν σημαντικές αιτίες για τη μετανάστευση των Ελλήνων. Οι μετανάστες εκείνης της εποχής, ήταν κατά κύριο λόγο ανειδίκευτοι και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Σήμερα το φαινόμενο αυτό εξακολουθεί να υπάρχει, αλλά αυτή τη φορά έχει άλλη μορφή. Στην εποχή μας το δρόμο της ξενιτιάς παίρνουν νέοι και ειδικευμένοι άνθρωποι οι οποίοι εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, αδυνατούν να βρουν εργασία, νιώθουν ανασφάλεια και απογοήτευση και θεωρούν πως η φυγή στο εξωτερικό θα τους εξασφαλίσει μια καλύτερη και πιο άνετη ζωή.

Καθώς το θέμα της διπλωματικής εργασίας είναι η μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, θα ασχοληθούμε με το χρονικό αυτής, τα αίτια και τους παράγοντες που την δημιούργησαν καθώς και τον αντίκτυπό της στην ελληνική οικονομία. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ένα από τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης και της ανεργίας που είναι η μετανάστευση και ειδικότερα με την μετανάστευση των ελλήνων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια αυτής.

Η υπόθεση εργασίας μας είναι ότι οι συμπολίτες μας μεταναστεύουν στο εξωτερικό για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο αλλά και να αναζητήσουν εργασία με καλύτερες συνθήκες και αποδοχές. Υποθέτουμε πως το αίσθημα της ανασφάλειας και της απογοήτευσης που δημιουργείται από τη δυσκολία εύρεσης εργασίας, οδηγούν ολοένα και περισσότερους, νέους κυρίως, στην μετανάστευση.

Θα εξετάσουμε την παραπάνω υπόθεση μέσω της ποιοτικής μεθόδου και πιο συγκεκριμένα μέσω συνεντεύξεων ανοιχτού τύπου, σε περιορισμένο αριθμό ατόμων (10) που έχουν μεταναστεύσει προς την Αμερική, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Αγγλία, την Αυστραλία και τη Σουηδία για να βρουν εργασία. Πρόκειται για άτομα του ευρύτερου φιλικού περιβάλλοντός μου που δέχτηκαν να μας βοηθήσουν να

εκπονήσουμε αυτή την έρευνα. Η επαφή μας με αυτά τα άτομα θα γίνει με ηλεκτρονικά μέσα (μέσω skype).

Όσον αφορά στα αποτελέσματα- συνέπειες της μετανάστευσης, θα χρησιμοποιήσουμε τα επίσημα στατιστικά στοιχεία (ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT, ΟΟΣΑ, κτλ) για να αποτυπώσουμε τον αντίκτυπο που έχει η μετανάστευση στην χώρα μας σε οικονομικό και ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο. Η βιβλιογραφική παραπομπή θα είναι αναπόσπαστο μέρος της εργασίας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που θα μας βοηθήσουν να δομήσουμε την εργασία είναι τα εξής:

- Ποια άτομα αποφασίζουν να μεταναστεύσουν (φύλο και ηλικία).
- Τι εκπαιδευτικό επίπεδο έχουν όσοι μεταναστεύουν αυτή την εποχή και τι γινόταν παλιότερα.
- Ποιες μορφές λαμβάνει η μετανάστευση σήμερα από τη Ελλάδα.
- Ποιες χώρες είναι «ελκυστικές» για μετανάστευση και γιατί.

Η διπλωματική εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναλυτική αναφορά στους ορισμούς της οικονομικής κρίσης, έτσι ώστε να είναι ξεκάθαρο το πεδίο στο οποίο θα αναφερθούμε. Παρατίθενται οι τέσσερις χρεοκοπίες του Ελληνικού Κράτους, γίνεται σύντομη αναφορά στην οικονομική κρίση του 1929 και δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην πρόσφατη οικονομική κρίση που έπληξε τις ΗΠΑ και μεταδόθηκε και στην Ευρώπη, με αποκορύφωμα την Ελληνική οικονομική κρίση.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά στην μετανάστευση. Θα αναφερθούμε στις χώρες στις οποίες μετανάστευσαν οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες, τους λόγους που τους οδήγησαν να επιλέξουν εκείνες τις χώρες ως χώρες υποδοχής και τα επαγγέλματα που ασκούσαν σ' αυτές.

Στο τρίτο κεφάλαιο ασχολούμαστε με το σύγχρονο φαινόμενο του brain-drain, δηλαδή με την φυγή ειδικευμένου προσωπικού στο εξωτερικό για ανεύρεση εργασίας και καλύτερων συνθηκών ζωής. Στο ίδιο κεφάλαιο παρατίθενται τα αίτια «της φυγής εγκεφάλων», οι επιπτώσεις που υφίστανται οι χώρες αποστολής μεταναστών, οι πολιτικές προσέλκυσης επιστημονικού δυναμικού και τέλος οι εκτιμήσεις για την έκταση της διαρροής επιστημονικού

προσωπικού από την Ελλάδα. Καθώς το φαινόμενο του brain-drain έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια λόγω οικονομικής κρίσης, θεωρήσαμε σωστό να αφιερώσουμε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο γι' αυτό. Η συμβολή των συνεντευξιζόμενων ήταν καθοριστική για την αποσαφήνιση και την επιβεβαίωση των αιτιών που οδήγησαν τους νέους στη μετανάστευση.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας είναι αφιερωμένο στην εμπειρική έρευνα. Εκεί είναι συγκεντρωμένα όλα τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων που μας παραχώρησαν οι νέοι που βρίσκονται στο εξωτερικό και εργάζονται εκεί, καθώς και τα συμπεράσματα της έρευνας, μαζί με τα γραφήματα από τις απαντήσεις τους. Ακολουθεί η βιβλιογραφία με όλες τις πηγές που χρησιμοποιήσαμε και το παράρτημα.

Κεφάλαιο 1

1.1 Η οικονομική κρίση και οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους

Οι οικονομικές κρίσεις δεν είναι σπάνιο φαινόμενο, αντίθετα η μελέτη της παγκόσμιας οικονομικής ιστορίας μας φέρνει αντιμέτωπους με διαδοχικές περιόδους ευημερίας, στασιμότητας και κρίσης. (Εικόνα 1) Προτού αναφερθούμε αναλυτικά στις πιο σημαντικές οικονομικές κρίσεις που ξέσπασαν σε παγκόσμιο επίπεδο, με αποκορύφωμα την πρόσφατη κρίση του 2007-2008, θα παραθέσουμε κάποιους ορισμούς που είναι πολύ σημαντικοί για την δομή του παρόντος κεφαλαίου και στην συνέχεια θα κάνουμε μια αναδρομή στις πτωχεύσεις που έχει υποστεί το ελληνικό κράτος.

«Ως κρίση ορίζεται η χρονική περίοδος κατά την οποία διαταράσσεται η ομαλή λειτουργία ενός συστήματος και αλλοιώνονται οι αρχικές του ιδιότητες. Αυτή η αλλαγή εκδηλώνεται συνήθως, με τρόπο απότομο και απρόσμενο, που μεταβάλλει τη συνήθη εξέλιξη του συστήματος.» (Κότιος,2012,σελ. 13) Η οικονομία είναι ευάλωτη σε κρίσεις. Οι οικονομικές κρίσεις έχουν καταστροφικές επιπτώσεις τόσο για τους πληθυσμούς, όσο και για τους θεσμούς και τις δομές. Μπορούν να ερμηνευθούν ως αναπόφευκτες αντιδράσεις του συστήματος σε κακώς κείμενα που προϋπάρχουν και που στην ουσία αποτελούν τα πραγματικά αίτια του προβλήματος. (Κότιος,2012,σελ. 13)

« Οι οικονομικές κρίσεις διαφέρουν ως προς τη φύση, την ένταση, τη γεωγραφική έκταση, τη χρονική διάρκεια, τον αντίκτυπο που έχουν στον πληθυσμό κτλ. Με κριτήριο τη γεωγραφική τους διάσταση, οι οικονομικές κρίσεις διακρίνονται σε: 1) εθνικές κρίσεις, 2) περιφερειακές κρίσεις και 3) παγκόσμιες κρίσεις. Οι εθνικές οικονομικές κρίσεις είναι εκείνες των οποίων οι συνέπειες περιορίζονται εντός των εθνικών συνόρων και δεν μεταδίδονται σε άλλα κράτη. Οι περιφερειακές κρίσεις επηρεάζουν τη λειτουργία περιφερειών, γεωγραφικών δηλαδή περιοχών που εμφανίζουν ομοιογενή χαρακτηριστικά και αυξημένες οικονομικές και πολιτικές αλληλεπιδράσεις, σε βαθμό ώστε να εκλαμβάνονται ως σύνολο για τους σκοπούς της οικονομικής επιστήμης. Οι παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις εξαπλώνονται και γίνονται αισθητές σε παγκόσμια κλίμακα και είναι, αδιαμφισβήτητα, οι περιπλοκότερες και οι πλέον ενδιαφέρουσες από επιστημονική άποψη»(Κότιος,2012,σελ 21).

Οι κρίσεις μπορεί να είναι παροδικές ή χρόνιες. Το πόσο θα διαρκέσει μια κρίση εξαρτάται από τη σοβαρότητα των αιτιών που την προκάλεσαν, αλλά και από την αποτελεσματικότητα των μέτρων που λαμβάνονται για την καταπολέμησή της. Οι κρίσεις διακρίνονται σε επτά βασικές κατηγορίες: 1) στις συγκυριακές και αναπτυξιακές κρίσεις(υφεσιακή κρίση), 2) στις πληθωριστικές κρίσεις,3) στις κρίσεις στις αγορές αγαθών, 4) στις κρίσεις δημοσίου χρέους, 5) στις συναλλαγματικές κρίσεις, 6) στις τραπεζικές κρίσεις και 7) στις χρηματιστηριακές κρίσεις. Οι κρίσεις αυτές κατά κύριο λόγο εκδηλώνονται συνδυαστικά, έχουν δηλαδή μικτό χαρακτήρα.(Κότιος,2012,σελ 21).

«Ως κρίση ύφεσης ή υφεσιακή κρίση ή αναπτυξιακή κρίση, ορίζεται η κατάσταση εκείνη της οικονομίας κατά την οποία υπάρχει απότομη επιβράδυνση της αύξησης του ΑΕΠ ή, ακόμα χειρότερα, το ΑΕΠ συρρικνώνεται, δηλαδή έχουμε αρνητικούς αντί θετικούς ρυθμούς εξέλιξής του... Η επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ μπορεί να εξελιχθεί σε ύφεση, όταν παρατείνεται στο χρόνο και όταν οδηγεί σε ποσοστά αύξησης του ΑΕΠ κοντά ή κάτω από το 0 » .(Κότιος,2012,σελ 22). Οι αναπτυξιακές κρίσεις μπορούν να μεταδοθούν σε άλλες χώρες μέσω του εμπορίου, των επενδύσεων, των χρηματοπιστωτικών αγορών, των αλλαγών στις συναλλαγματικές ισοτιμίες, της ψυχολογίας και μέσω της έκθεσης των χωρών σε κοινές διαταραχές(Κότιος,2012,σελ 25-26)

Σε φάσεις ύφεσης, η παραγωγή και η κατανάλωση μειώνονται, πολλές θέσεις εργασίας χάνονται και τα εισοδήματα συρρικνώνονται. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πως σε αυτές τις δύσκολες φάσεις, οι αδύναμες οικονομίες είναι πολύ ευάλωτες και σε πολλές περιπτώσεις είναι αδύνατο να αποπληρώσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις και να βρουν άλλη χρηματοδότηση, με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσουν. Μια από τις χώρες που δεν κατάφερε να ξεφύγει από τις οικονομικές κρίσεις ,ήταν και η Ελλάδα. (Τσουλιφίδης, Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους, 27/11/2012)

Η Ελλάδα συνολικά χρεοκόπησε τέσσερις φορές: το 1827, το 1843, το 1893 και το 1932. Οι πτωχεύσεις οφείλονταν στην αδυναμία της Ελλάδας να αποπληρώσει έναν πανάκριβο εξωτερικό δανεισμό, γι' αυτό και αναγκαζόταν να πάρει ένα ακόμα μεγαλύτερο δάνειο προκειμένου να πληρώσει ένα άλλο, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο. (Μαλούχος Γεώργιος, Το βήμα, Οι τέσσερις ελληνικές πτωχεύσεις, , 13/12/2009)

Πιο συγκεκριμένα, στη διάρκεια της Επανάσταση του 1821, η κυβέρνηση συμφώνησε να χορηγηθούν στην Ελλάδα δύο δάνεια από τις τράπεζες της Μεγάλης Βρετανίας, με επαχθείς βέβαια όρους. Το πρώτο δάνειο των 472.000 λιρών δόθηκε το 1824 για να καλυφθούν οι ανάγκες του εμφυλίου πολέμου, ενώ το δεύτερο χορηγήθηκε το 1825 και ήταν ύψους 1,2 εκατομμυρίων λιρών για την αγορά πολεμικού υλικού, που όμως δεν έφτασε ποτέ στην Ελλάδα. Σε αντάλλαγμα, η χώρα μας δεσμευόταν να παραχωρήσει εθνικές γαίες. Με την πτώχευση που ακολούθησε, η Ελλάδα αποκλείστηκε από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές για αρκετά χρόνια και τα δάνεια αυτά κατάφεραν να ξεπληρωθούν το 1878 με το ποσό των 10 εκατομμυρίων λιρών. (Τσουλφίδης, Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους, 27/11/2012)

Μετά την ανάληψη των καθηκόντων του το 1833, ο Βασιλιάς Όθωνας, ζήτησε ένα δάνειο 60 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων από τις κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, το οποίο και του παραχωρήθηκε κατά τα 2/3, αφού τα έξοδα έκδοσής του ήταν υπεραυξημένα. Τα χρήματα του δανείου αυτού χρησιμοποιήθηκαν για την αποπληρωμή προηγούμενων δανείων και σε στρατιωτικές δαπάνες. Η Ελλάδα δεν μπορούσε να αποπληρώσει τις υποχρεώσεις της και ζήτησε ξανά δάνειο από τις ίδιες κυβερνήσεις, οι οποίες όχι μόνο αρνήθηκαν να της εκδώσουν νέο, αλλά υπέγραψαν και πρωτόκολλο που απαιτούσαν τα δανεικά τους. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να υπογράψει μνημόνιο, σύμφωνα με το οποίο θα εφαρμόζε μέτρα σκληρής λιτότητας προκειμένου να καταφέρει να αποπληρώσει το χρέος της. (Σβορώνος, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, σελ.103-104)

Όταν το 1875 η κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη ανέλαβε την εξουσία , έθεσε ως πρωταρχικό σκοπό την ανάπτυξη του ελληνικού κράτους. Γι' αυτό το λόγο προχώρησε στη δημιουργία έργων υποδομής μέσω διεθνούς δανεισμού. Μεταξύ 1879 και 1893, η Ελλάδα δανείστηκε περίπου 640 εκατομμύρια φράγκα, εκ των οποίων έλαβε μόνο τα 468 εκατομμύρια και από αυτά μόνο το 6% χρησιμοποιήθηκε παραγωγικά. Τα περισσότερα χρήματα δόθηκαν για την αποπληρωμή προηγούμενων δανείων, την χρηματοδότηση των τραπεζών και την υποστήριξη των καταναλωτικών δαπανών του κράτους. Το έλλειμμα του προϋπολογισμού αυξανόταν συνεχώς και το 1893, το ελληνικό κράτος χρεοκόπησε. (Σβορώνος, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, σελ.103-104)

Το 1897 ξέσπασε ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, γνωστός και ως «Ατυχής Πόλεμος», που διεξήχθη μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Βασιλείου της Ελλάδας με αφορμή το κρητικό ζήτημα, δηλαδή την επιθυμία της Οθωμανικής Επαρχίας της Κρήτης να ενωθεί με την Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, η οποία και δόθηκε άμεσα. Οι δανειακές υποχρεώσεις της Ελλάδας ήταν τεράστιες και επιπλέον αναγκάστηκε να δώσει και αποζημιώσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην Ελλάδα επιβλήθηκε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (ΔΟΕ) που απαρτιζόταν από εκπροσώπους της Βενετίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Ιταλίας και είχε ως σκοπό τη διαχείριση των φορολογικών εσόδων του κράτους, αλλά και την χάραξη νομισματικής πολιτικής. Ο ΔΟΕ παρέμεινε στην Ελλάδα και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και καταργήθηκε με νόμο μόλις το 1977(Τσουλφίδης, Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους, 27/11/2012)

Η τελευταία πτώχευση που υπέστη η Ελλάδα καταγράφηκε την εποχή της διακυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1932. Ο Βενιζέλος είχε ως στόχο την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας και την ολοκλήρωση μεγάλων δημόσιων έργων. Η κατάρρευση όμως του Αμερικανικού χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929, διέκοψε τα σχέδιά του, καθώς όλες οι οικονομίες των κρατών της Ευρώπης επηρεάστηκαν από το κραχ και προκλήθηκαν αλυσιδωτές αντιδράσεις. Παρά την κρίση, η Ελλάδα κατάφερε να δανειστεί ένα μεγάλο ποσό για να προχωρήσει στην υλοποίηση του φιλόδοξου προγράμματος δημοσίων επενδύσεων. Παραχωρήθηκε λοιπόν δάνειο ύψους 4.600.000 λιρών στην Ελλάδα με επιτόκιο 6% και τιμή έκδοσης 83,5%. Το πραγματικό κεφάλαιο ανερχόταν στα 3.800.000 λίρες και το επιτόκιο στο 7,18%. Η Γερμανία υπέφερε περισσότερο, αφού δεν μπορούσε να εξοφλήσει τα χρέη της προς την Αμερική και το 1931 αναγκάστηκε να κλείσει το χρηματιστήριό της. Η τιμή της αγγλικής λίρας έπεσε ραγδαία και τελικά έπαψε να μετατρέπεται σε χρυσό. Ο Βενιζέλος τότε αποφάσισε να αποδεσμεύσει τη δραχμή από τη λίρα Αγγλίας και να τη συνδέσει με ένα νόμισμα που μετατρέποταν σε χρυσό. Η ισοτιμία άλλαξε και η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 31,2%.

Η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) αντιμετώπισε τότε μεγάλα προβλήματα και για να σωθεί μετέτρεψε τις καταθέσεις όψεως σε προθεσμίας, και παρ' όλα αυτά δεν κατάφερε να αποτρέψει την φυγή συναλλάγματος στο εξωτερικό. Η γεωργική παραγωγή μειωνόταν, ενώ παράλληλα πολλές επιχειρήσεις δήλωναν πτώχευση και έκλειναν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες πίεσης, ο Βενιζέλος ζήτησε ένα ακόμα δάνειο από το

εξωτερικό για να πετύχει οικονομική ανάπτυξη, να ολοκληρωθούν τα δημόσια έργα, να ισοσκελίσει το έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών και η χώρα να μην χρεοκοπήσει. Ο υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης ζήτησε πενταετή αναστολή των πληρωμών της Ελλάδας προς το εξωτερικό και δάνειο 50 εκατομμυρίων δολαρίων για την χρηματοδότηση του αναπτυξιακού προγράμματος. Η αναστολή των πληρωμών πραγματοποιήθηκε, αλλά η κατάσταση της Ελλάδας χειροτέρευε και οι δανειστές πίεζαν. Ο Γεώργιος Μαρής παραιτήθηκε από υπουργός οικονομικών και τα καθήκοντά του ανέλαβε ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, ο οποίος και κήρυξε πτώχευση και αναστολή πληρωμών από το ελληνικό δημόσιο.

Η οικονομική κρίση και η πτώχευση της Ελλάδας του 1932 ήταν αποτέλεσμα αφενός της παγκόσμιας κρίσης που ξέσπασε στην Αμερική και αφετέρου του υπερβολικού δανεισμού και του ρόλου των τραπεζών στην εσωτερική αγορά. Η Ελλάδα μη μπορώντας να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της στο εξωτερικό, κήρυξε πτώχευση δηλαδή αναστολή πληρωμών των δανείων τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. (Τσουλφίδης, Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους, 27/11/2012) Παρατηρούμε λοιπόν πως η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη με τις πτωχεύσεις πολλές φορές και αυτό της στοίχισε, τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά.

1.2 Η οικονομική κρίση του 1929 και πως αυτή επηρέασε την Ελλάδα

Το 1929 ξέσπασε η μεγαλύτερη οικονομική κρίση του 20^{ου} αιώνα και η ύφεση που την ακολούθησε θεωρείται η ισχυρότερη που έπληξε ποτέ τον πλανήτη. Ξεκίνησε από την Αμερική, όμως δεν περιορίστηκε στα σύνορα αυτής ,αλλά μεταδόθηκε και σε άλλες χώρες σε όλο τον κόσμο. (Κότιος,2012 σελ.30)

Η δεκαετία του 1920 χαρακτηριζόταν από οικονομική άνθιση για τις ΗΠΑ, καθώς η οικονομία τους ήταν η μοναδική που κατάφερε να βγει αλώβητη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η βιομηχανία των ΗΠΑ παρουσίαζε μεγάλη ανάπτυξη και αυτό παρακίνησε πολλούς να διοχετεύσουν μεγάλα ποσά στο χρηματιστήριο της Wall Street με αποτέλεσμα οι τιμές των μετοχών να πενταπλασιαστούν. Όλοι πίστευαν πως αυτή η

περίοδος συνεχούς αύξησης των τιμών θα συνεχιζόταν και ότι κάποιος αγοραστής θα βρισκόταν για να αγοράσει τις μετοχές τους. Όταν πια οι μετοχές είχαν φτάσει σε πολύ υψηλά επίπεδα και δεν υπήρχε αγοραστικό ενδιαφέρον, η αγορά κατέρρευσε. Η κατακρήμνιση των τιμών των μετοχών ήταν αναπόφευκτη με συνέπεια την βαθιά και παρατεταμένη ύφεση. (διήρκεσε περίπου 10 χρόνια, έως τις αρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου) Η υπερβολική αύξηση των τιμών ήταν το αίτιο της κρίσης, ενώ η αφορμή δόθηκε όταν άνοιξε η συζήτηση στο Κογκρέσο για την ψήφιση νόμου που θα επέβαλε δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα. Παρ' όλο που ο ίδιος νόμος είχε ψηφιστεί ένα χρόνο νωρίτερα, η συγκεκριμένη συγκυρία προκάλεσε φόβο στο κοινό πως και οι εμπορικοί εταίροι θα προέβαιναν σε αντίμετρα για τα δικά τους εξαγωγικά προϊόντα. Πιθανόν η χρηματιστηριακή κρίση να μην ήταν τόσο έντονη, αν δεν υπήρχε η ψυχολογική επιβάρυνση και ο φόβος των αντιμέτρων. («Η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 και η μεγάλη ύφεση»- μέρος Α, 29/01/2012)

Η πτώση των τιμών του χρηματιστηρίου ξεκίνησε την Πέμπτη 24 Οκτωβρίου 1929, με απώλειες του δείκτη 11%. Οι τραπεζίτες και οι επενδυτές στήριξαν το χρηματιστήριο και έτσι οι απώλειες περιορίστηκαν στο 1,6%. Η πτώση των μετοχών συνεχίστηκε και τις επόμενες μέρες με κορύφωση την 29^η Οκτωβρίου 1929, ημέρα Τρίτη η οποία και χαρακτηρίστηκε Μαύρη Τρίτη. Ο δείκτης κατέγραψε συνολική πτώση 12% και μέσα σε δύο μέρες χάθηκαν 30 δις δολάρια, δηλαδή από 381,17 μονάδες κατρακύλησε στις 41,22 μονάδες. («Η χρηματιστηριακή κρίση του 1929 και η μεγάλη ύφεση»- μέρος Α, 29/01/2012)

Συνέπειες της κατάρρευσης του χρηματιστηρίου ήταν:

- Το κλείσιμο πολλών τραπεζών (περίπου 4000)
- Κατάρρευση του πιστοδοτικού συστήματος
- Μείωση των περιουσιακών στοιχείων των επιχειρήσεων και των ιδιωτών
- Μείωση των εισοδημάτων
- Πτώση της ζήτησης και των τιμών
- Μείωση της παραγωγής
- Αύξηση της ανεργίας πάνω από το 30% σε ορισμένες χώρες

- Κατάρρευση του διεθνούς εμπορίου το οποίο μειώθηκε πάνω από το 50% (Κότιος,2012 σελ.30)

Μέχρι το 1932 το σύνολο των μετοχών του χρηματιστηρίου έχασε πάνω από το 90% της αξίας του.

Ενώ η χρηματιστηριακή κρίση είναι υπαρκτό γεγονός και αναμφισβήτητο, τα αίτια που την προκάλεσαν συζητούνται με διαφορούμενες απόψεις μέχρι σήμερα στην οικονομική επιστήμη. Σύμφωνα με τον Κότιο, υπάρχουν τέσσερις σχολές οικονομικής σκέψης: οι μονεταριστές, η Αυστριακή σχολή, οι εκπρόσωποι της θεωρίας της ζήτησης και οι μαρξιστές.

« Για τους μονεταριστές, όπως είναι ο M. Friedman και ο B. Bernanke, η μεγάλη ύφεση προκλήθηκε από την περιοριστική πολιτική της FED, κυρίως μετά το σκάσιμο της χρηματιστηριακής φούσκας και από το γεγονός ότι επέτρεψε να καταρρεύσει το τραπεζικό σύστημα. Το βαθύτερο αίτιο για την περιοριστική, άρα έντονα προκυκλική νομισματική πολιτική των ΗΠΑ ήταν η τήρηση του χρυσού κανόνα δηλαδή η δέσμευση της FED να καλύπτει με χρυσό το 40% των τραπεζογραμματίων.

Για την Αυστριακή σχολή (F. Von Hayek και M Rothbard) η χρηματιστηριακή φούσκα που προκάλεσε την κρίση οφείλεται στην υπερβολικά επεκτατική πολιτική της FED από τις αρχές του 1920 η οποία επέτρεψε την κερδοσκοπία και τις υπερβολικές και λανθασμένες επενδύσεις.

Για τους εκπροσώπους της θεωρίας της ζήτησης όπως ο J. M. Keynes, η ύφεση προκλήθηκε από τη μεγάλη πτώση της ενεργού ζήτησης. Για τον Fisher το βασικό αίτιο της κρίσης ήταν η υπερχρέωση που με τη σειρά της προκάλεσε τη χρηματιστηριακή φούσκα, την κατάρρευση των τραπεζών και τον αποπληθωρισμό.

Για τους μαρξιστές, η κρίση ήταν συστημική, δηλαδή αποτέλεσμα της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος της άνισης κατανομής του εισοδήματος υπέρ των κερδών και σε βάρος των μισθών, με αποτέλεσμα την υπερπαραγωγή από τη μια και την υποκατανάλωση από την άλλη.» (Κότιος, 2012, σελ.30-31)

Στην Ελλάδα το γεγονός του χρηματιστηριακού κραχ που ξεκίνησε στην Wall Street, δεν έγινε αμέσως αντιληπτό, αντίθετα χρειάστηκε να περάσει ένα διάστημα μιας βδομάδας κατά την οποία το ελληνικό χρηματιστήριο ακολουθούσε τη συνήθη πορεία του. Την εποχή εκείνη, πρωθυπουργός της Ελλάδας είχε αναλάβει ο Ελ. Βενιζέλος, ο οποίος προσπαθούσε να καθησυχάσει τους φόβους του λαού και να εγγυηθεί για την ελληνική οικονομία και τη σταθεροποίηση του φιλόδοξου προγράμματός του για μεγάλα έργα και την ανασυγκρότηση της χώρας. Παρά το ότι η κρίση άρχιζε να επεκτείνεται στον χρηματιστηριακό τομέα, στον τραπεζικό τομέα ακόμα και στην οικονομία, οι αρμόδιες αρχές αποδείκνυαν πως τίποτε δεν πρόκειται να συμβεί στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας τρεις συνεχόμενες ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς (1929-1931) (Κατσιμάρδος, Οι μαύρες μέρες του 1929-1933, το έθνος, 18/10/2008)

« Τυπικά, οι επιπτώσεις της κρίσης έγιναν αισθητές με τρία διαδοχικά κύματα: 1) Από την αρχή της κρίσης έως τον Σεπτέμβριο του 1931, όταν εγκαταλείπεται η σύνδεση της δραχμής με την αγγλική λίρα (μέσω στερλίνας συνδέεται η δραχμή με τον «χρυσό κανόνα»). 2) Από τη σύνδεση της δραχμής με το δολάριο έως την εγκατάλειψη του «κανόνα του χρυσού» τον Απρίλιο του 1932. 3) Από την κήρυξη πτώχευσης μέχρι την τυπική λήξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 1933». (Κατσιμάρδος, Οι μαύρες μέρες του 1929-1933, το έθνος, 18/10/2008)

Η κυβέρνηση Βενιζέλου πίστευε πως η στερλίνα και το σύστημα στο οποίο στηριζόταν δεν πρόκειται να καταρρεύσει διότι υποτίθεται πως αυτό θα ήταν το τέλος «της κεφαλαιοκρατικής δημοκρατικής τάξεως». Όταν η νομισματική κρίση βιώθηκε στην Ελλάδα, πολιτικοί και οικονομολόγοι προσπαθούσαν να στηριχθούν σε ήδη απαξιωμένες οικονομικές αρχές και έτσι χρεοκόπησε το 1932. Η κρίση προήλθε όταν η στερλίνα με την οποία ήταν συνδεδεμένη η δραχμή, αποσυνδέθηκε από τον χρυσό κανόνα. Η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) έχασε μέσα σε έξι μέρες συνάλλαγμα 3,6 εκ. δολαρίων από φυγάδευση κεφαλαίων και κερδοσκοπία. Η δραχμή τότε συνδέεται με το δολάριο, το οποίο και εγκαταλείπει τον χρυσό κανόνα αργότερα, με συνέπεια να χρεοκοπήσει το πρόγραμμα σταθεροποίησης του Βενιζέλου. (Κατσιμάρδος, Οι μαύρες μέρες του 1929-1933, το έθνος, 18/10/2008)

Οι επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία άρχισαν να γίνονται βαθμιαία αισθητές. Πρώτα επλήγησαν οι εξαγωγές, η γεωργία(καπνός- σταφίδα), μειώθηκαν ο τιμές των

προϊόντων και η παραγωγή έμεινε αδιάθετη. Τα εμβάσματα εξωτερικού μειώθηκαν, το ναυτιλιακό συνάλλαγμα επίσης, τα πλοία δέθηκαν και επήλθε μεγάλη ανεργία στο ναυτιλιακό χώρο. Η κρίση κορυφώθηκε όταν σταμάτησε η εξωτερική δανειοδότηση και μετά την επιμονή της κυβέρνησης να παραμείνει η δραχμή στον χρυσό κανόνα (συνδεδεμένη πλέον με το δολάριο). Το 1932, τα αποθεματικά σε χρυσό μειώθηκαν δραματικά. Το συνάλλαγμα στην ΤτΕ το 1928 ήταν 4,3 δις δραχμές, ενώ το Μάιο του 1932 μόλις 176 εκ. δραχμές. Η κρίση είχε ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει ανεργία, να μειώνεται η αξία της εργασίας και οι μισθωτοί να βρίσκονται στα όρια της επιβίωσης. Οι τιμές στα αγαθά υπερδιπλασιάστηκαν και η φτώχεια έγινε κοινωνικό φαινόμενο. Ξέσπασαν κινητοποιήσεις των εργαζομένων και με τα κατασταλτικά μέτρα που έλαβε ο Βενιζέλος έφτασαν να τον χαρακτηρίζουν δικτάτορα. Ακολούθησε η πολιτική ήττα του Βενιζέλου, η αυτοεξορία του και η δικτατορία του Μεταξά το 1936. (Κατσιμάρδος, Οι μαύρες μέρες του 1929-1933, το έθνος, 18/10/2008)

1.3 Η Οικονομική κρίση του 2007-2008

Το 2008 ξέσπασε στις ΗΠΑ μια τρομερή οικονομική κρίση που μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτή του κραχ του 1929. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για μια χρηματοπιστωτική κρίση, δηλαδή για « μια ξαφνική και ισχυρή πτώση των τιμών των μετοχών σε ένα μεγάλο φάσμα τίτλων της χρηματιστηριακής αγοράς, η οποία διαρκεί πολλές ημέρες ή εβδομάδες και οδηγεί σε ένα νέο επίπεδο τιμών, το οποίο είναι κατά πολύ χαμηλότερο του προηγούμενου». (Κότιος-Παυλίδης,2012,σελ.104)

Η χρηματιστηριακή κρίση εμφανίζεται μετά από μια υπερβολική και διαρκή φάση των αξιών στα χρηματιστήρια και είναι η άλλη όψη της χρηματιστηριακής φούσκας. «Χρηματιστηριακή φούσκα είναι το φαινόμενο κατά το οποίο οι τιμές των μετοχών ή άλλων αξιών εκτινάσσονται πολύ πάνω από την πραγματική οικονομική τους αξία». (Κότιος-Παυλίδης,2012,σελ.104) Η άνοδος και η πτώση των χρηματιστηρίων (φούσκα) και η κατάρρευση- συντριβή τους, αποτελούν το φαινόμενο της κρίσης.

Η κύρια αιτία της κρίσης του 2007-2008, εντοπίζεται στην αγορά κατοικιών στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην αδυναμία πολλών δανειστών να αποπληρώσουν τα

δάνειά τους. Από την δεκαετία του 1980 στη Μεγάλη Βρετανία παρατηρήθηκε μια «απορύθμιση» του χρηματοπιστωτικού συστήματος, δηλαδή «μια αλλαγή στο θεσμικό πλαίσιο ώστε οι κανόνες και οι ρυθμίσεις που αφορούν την λειτουργία των τραπεζών και των χρηματικών εταιριών είτε να καταργηθούν, είτε να γίνουν πιο ελαστικοί». (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011,σελ 15)

Με την πάροδο των χρόνων και μέσα στη δεκαετία του 1990, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα άρχισαν να γίνονται πιο ελεύθερα και ο δανεισμός πιο εύκολος για τους δανειστές. Αυτή η καλή οικονομική κατάσταση και η αισιοδοξία που την ακολουθούσε ότι τίποτα άσχημο δεν επρόκειτο να συμβεί, ενθάρρυνε τις τράπεζες να δανείζουν και πιστωτές με επισφαλή χαρακτηριστικά με μεγαλύτερα επιτόκια αλλά με ελκυστικούς όρους αποπληρωμής. Όπως ήταν φυσικό, η ευκολία δανεισμού και αποπληρωμής οδήγησαν στην ραγδαία αύξηση της ζήτησης για αγορά κατοικιών στις ΗΠΑ. (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011,σελ15-16).

Τα CDO που είναι συμβόλαια με μια μορφή περίπλοκου χρέους, έδωσαν την ψευδαίσθηση στις τράπεζες ότι μπορούσαν να δανείζουν χρήματα ακόμα και σε φτωχούς χωρίς να ανησυχούν για το αν και πότε θα τα αποπληρώσουν(Γιάννης Βαρουφάκης,2011, σελ 258). Τα CDO πιο συγκεκριμένα «είναι μια “δεξαμενή” από δανειακές συμβάσεις που μεταβιβάζονται σε μια νομική οντότητα ειδικού σκοπού, η οποία στην συνέχεια εκδίδει τίτλους με διαφορετική προτεραιότητα αποζημίωσης σε περίπτωση δυσκολίας τήρησης των υποχρεώσεων.» (Παπαδημητρίου Κωστής, Μετά τα CDO ο επόμενος κίνδυνος έχει το όνομα credit default swaps Εφημερίδα Καθημερινή, 2/2/2008) Όταν όμως τα επιτόκια ανέβηκαν σε υψηλά επίπεδα, η αποπληρωμή των δόσεων των επισφαλών στεγαστικών δανείων και των ομολόγων κατέστη αδύνατη. Ακολούθησαν κατασχέσεις κατοικιών αλλά και μείωση της ζήτησης για τέτοιου είδους ακίνητα, με αποτέλεσμα την χρεοκοπία των τραπεζών.

Τα δάνεια στις ΗΠΑ ήταν τιτλοποιημένα. «Με την τιτλοποίηση μια τράπεζα έχει την δυνατότητα να συγκεντρώνει σε ένα «καλάθι» ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια που έχει χορηγήσει σε νοικοκυριά και με βάση αυτά να εκδίδει έναν ομολογιακό τίτλο τον οποίο μπορεί να μεταπωλεί σε επενδυτές. Εν πολλοίς η τράπεζα κρατούσε ένα μέρος από τα μελλοντικά κέρδη, ενώ οι επενδυτές- αγοραστές των ειδικών αυτών ομολόγων

λάμβαναν ως τόκο τα έσοδα από την αποπληρωμή των στεγαστικών δανείων. Δεδομένου ότι το «καλάθι» περιελάμβανε πολλές εκατοντάδες στεγαστικά δάνεια, ο κίνδυνος ταυτόχρονης μη πληρωμής τους ήταν πολύ μικρός και τα προϊόντα αυτά θεωρούνταν ως ιδιαίτερα ασφαλή. Η τιτλοποίηση έφερε επανάσταση στην τραπεζική λειτουργία, καθώς έδινε την μαγική δυνατότητα μετατροπής μιας δανειακής υποχρέωσης σε ένα, ρευστοποιήσιμο στην ελεύθερη αγορά, περιουσιακό στοιχείο.» (Γιάννης Παπαδογιάννης, 2013, σελ. 150-151)

Όταν πλέον ήταν εμφανές πως οι επισφαλείς πιστωτές δεν θα μπορούσαν να αποπληρώσουν τις δόσεις των δανείων τους, οι πιο υποψιασμένοι στις χρηματαγορές άρχισαν να φοβούνται και να προσπαθούν να ξεφορτωθούν με κάθε τρόπο τα ομόλογα αυτά. Ένα από τα σοβαρότερα θύματα αυτής της κατάστασης ήταν η κατάρρευση της Lehman Brothers, μιας εκ των τεσσάρων μεγαλύτερων επενδυτικών τραπεζών στις ΗΠΑ, στις 15 Σεπτεμβρίου 2008. Η Lehman Brothers ήταν ένας από τους βασικούς δημιουργούς CDO. Υποτίθεται πως ένα ανεξάρτητο fund κρατούσε τα CDO της, μόνο που αυτό το fund δεν είχε δικά του αποθεματικά και σταμάτησε να εξαργυρώνει τις αποπληρωμές των CDO όταν αυτά έχασαν την αξία τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι επενδυτές πανικοβλήθηκαν και μεγάλα ποσά αναλήφθηκαν από τους λογαριασμούς της Lehman Brothers. Η κατάρρευσή της προκάλεσε τριγμούς στις παγκόσμιες αγορές. Λίγο αργότερα σε παρόμοια θέση βρέθηκε η Merrill Lynch, η οποία όμως κατάφερε να επιβιώσει μέσω της εξαγοράς της από την Bank of America. Η κατάρρευση δυστυχώς δεν σταμάτησε ούτε εκεί, αφού σειρά είχε τώρα η AIG η οποία αδυνατούσε να πληρώσει τους ασφαλισμένους της (Βαρουφάκης Γιάννης, 2011, σελ. 308-309).

Για την αποφυγή πανικού, οι ευρωπαϊκές τράπεζες έσπευσαν να καθησυχάσουν τους πολίτες της Ευρώπης πως η κρίση δεν θα τους άγγιζε διότι οι τράπεζές τους ήταν ισχυρές. Δυστυχώς κάτι τέτοιο, όπως ήταν φυσικό, δεν ήταν δυνατόν να είναι αλήθεια. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα μέλη της ΕΕ, προμήθευσαν με τεράστιες ποσότητες δημοσίου χρήματος από τα κράτη μέλη τις τράπεζες για να αντικαταστήσουν το τοξικό – ιδιωτικό χρήμα, μια τακτική που ακολούθησαν και οι ΗΠΑ. (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011, σελ 32).

Η Βρετανική κυβέρνηση προσπάθησε να διασώσει τον μεγαλύτερο χορηγό στεγαστικών δανείων στην χώρα, την HBOS. Η Ιρλανδία προσπάθησε να καθησυχάσει

τους καταθέτες και τους κατόχους μετοχών των τραπεζών της, λέγοντας πως το κράτος εγγυείται όλες τις αποταμιεύσεις και όλα τα ομόλογα της τράπεζας. Η Ισλανδία κρατικοποίησε μια από τις μεγαλύτερες τράπεζες της χώρας, παρόλα αυτά όμως δεν κατάφερε να αποφύγει την χρεοκοπία, η οποία όμως δεν επηρέασε μόνο την ίδια την χώρα, αλλά και την Βρετανία και την Ολλανδία καθώς σε αυτές τις χώρες οι ισλανδικές τράπεζες ήταν πολύ δραστήριες. (Βαρουφάκης Γιάννης, 2011, σελ. 309-312).

Για να μην καταρρεύσουν οι τράπεζες, οι ΗΠΑ και η Ευρώπη, αναπλήρωσαν το ιδιωτικό χρήμα με δημόσιο που το δανείστηκαν απ' εκείνους που είχαν αποταμιεύσεις. Παρ' όλο που διασώθηκαν οι περισσότερες τράπεζες, δεν άλλαξαν τον τρόπο λειτουργίας τους. Δάνειζαν τα κράτη που είχαν μεγάλη ανάγκη με δημόσιο χρήμα και υψηλό επιτόκιο και κατόπιν «στοιχημάτιζαν» για τα ποσά που θα κέρδιζαν οι κάτοχοί τους αν το κράτος χρεοκοπήσει (CDS). Όσο ανέβαιναν τα CDS, ανέβαιναν και οι τόκοι που θα πλήρωναν τα κράτη για τα δάνεια. Το χρήμα που παρήγαγαν οι τράπεζες συνέχιζε να είναι τοξικό και αυτό οδήγησε στην ανακύκλωση της κρίσης. (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011, σελ 17-18).

Όσες χώρες είναι κράτη- μέλη της ευρωζώνης, δεν έχουν το δικαίωμα να υποτιμήσουν το νόμισμά τους, δηλαδή το ευρώ, και αυτό έχει ως συνέπεια κάποια στιγμή μια χώρα που δεν είναι δυνατή να μην μπορεί να ανταπεξέλθει στα χρέη της και να υπάρχει ο κίνδυνος να χρεοκοπήσει. Πάνω λοιπόν σ' αυτό το ενδεχόμενο στοιχημάτιζαν. Τα ευρωπαϊκά CDS αποτελούν στοιχήματα ότι κάποια χώρα της ΕΕ δεν θα μπορεί να αποπληρώσει το χρέος της. Οι ηγέτες της Ευρώπης, μετά από πιέσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), προχώρησαν στη συμφωνία για την διάσωση των χρεοκοπημένων μελών της ευρωζώνης. (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011, σελ 33).

Δημιουργήθηκε λοιπόν το ευρωπαϊκό ταμείο χρηματοπιστωτικής σταθερότητας (EFSF) που «διαθέτει μια βάση κεφαλαίου ύψους 60 δισ ευρώ, τα οποία προέρχονται από τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Επιπρόσθετα μπορεί να δανειστεί έως και 440 δις ευρώ από χρηματοπιστωτικές αγορές και θεσμούς. Η ιδέα πίσω από τον EFSF, είναι ότι θα μπορεί να δανείζει εκ μέρους των χωρών της ευρωζώνης ως σύνολο.» (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011, σελ 35).

Τα ευρωπαϊκά CDO μοιάζουν πολύ με τα αμερικανικά. Το πρόβλημα εδώ είναι το εξής: « Τα CDO δημιουργήθηκαν περιέχοντας χρέος της Γερμανίας, της Δανίας, της Πορτογαλίας κτλ., με έναν τόσο διαφανή μηχανισμό που οι επενδυτές δεν μπορούσαν να υπολογίσουν την πραγματική μακροχρόνια αξία τους». (Γιάννης Βαρουφάκης, Τάσος Πατώκος, Λευτέρης Τσερκέζης, Χρήστος Κουτσοπέτρος, 2011,σελ 36). Καταλαβαίνουμε λοιπόν πως το EFSF είναι σαθρό και δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στο ρόλο του διότι η δόμησή του είναι τοξική.

1.4 Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα

Όπως συνέβη και στις περισσότερες χώρες του κόσμου, έτσι και στην Ελλάδα αργήσαμε να συνειδητοποιήσουμε τι είδους καταστροφή είχε συμβεί στην Αμερική. Οι εντυπωσιακοί ρυθμοί ανάπτυξης της εγχώριας οικονομίας ξεκίνησαν ήδη με την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη το 2000. Η βελτίωση των μακροοικονομικών συνθηκών αλλά και το σταθερό οικονομικό περιβάλλον που δημιουργήθηκε με την χρήση του ευρώ, έδωσαν την σιγουριά και την ασφάλεια στις ελληνικές τράπεζες να χορηγήσουν δάνεια σε όποιον τα ζητούσε. Το χρηματιστήριο άνθιζε, η κατανάλωση αυξανόταν, η αγορά θα άνοιγε, καθώς αποτελούσε υποχρέωση από μέρους της Ελλάδας ως κράτος-μέλος της ΕΕ, και όσοι έκαναν έστω και την παραμικρή αναφορά σε ενδεχόμενο κίνδυνο από την παρατεταμένη αυτή οικονομική ανάπτυξη, θεωρούνταν γραφικοί και ενοχλητικοί. Οι ελληνικές τράπεζες έκαναν και αυτές το λάθος να δανείζουν άφθονο χρήμα τόσο σε επιχειρήσεις όσο και σε νοικοκυριά, χωρίς όμως να έχουν πλήρη εικόνα για την οικονομική κατάσταση των δανειοληπτών και κυρίως χωρίς να φαντάζονται ότι θα υπάρξει κάποια στιγμή που δεν θα μπορέσουν να τα αποπληρώσουν. Αυτές όμως οι υπερβολές φαίνεται πως στοίχισαν στην ελληνική οικονομία. Σύμφωνα με τον Παπαδογιάννη, «στο τέλος του 2007 τα καταναλωτικά δάνεια (μαζί με τις πιστωτικές κάρτες) στην Ελλάδα αντιστοιχούσαν στο 16% του ΑΕΠ, έναντι 7% που ήταν ο μέσος όρος στην ευρωζώνη» (Γιάννης Παπαδογιάννης,2013,σελ117)

Οι αιτίες για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα είναι πρώτον ότι το ελληνικό δημόσιο δεν μπόρεσε να εξοφλήσει τις υποχρεώσεις του και χρεοκόπησε και δεύτερον οι ζημιές από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια.(Γιάννης Παπαδογιάννης,2013,σελ141) Τα spreads

άρχισαν να ανεβαίνουν επικίνδυνα, το έλλειμμα έφτασε στο 14,5% ενώ το χρέος στο 126,8%. Οι οίκοι αξιολόγησης διαδοχικά υποβάθμιζαν την χώρα μας από Α- σε BBB+. Η Ελλάδα δεν είχε πλέον πρόσβαση στις διεθνείς αγορές και για να αποφύγει τον κίνδυνο άτακτης χρεοκοπίας, ζήτησε την ένταξή της στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης. Λίγο αργότερα ένας άλλος οίκος αξιολόγησης την υποβάθμισε στην κατηγορία «σκουπίδια». Η αβεβαιότητα του κόσμου για την τύχη των καταθέσεών τους, τους οδήγησε στο να μετακινήσουν τα χρήματά τους σε άλλες ξένες τράπεζες ή να τα εκταμιεύσουν από τους καταθετικούς λογαριασμούς τους.(Γιάννης Παπαδογιάννης,2013,σελ158-159).

Η χρηματοοικονομική διάσωση της Ελλάδας από τον κίνδυνο της χρεοκοπίας συνοδεύτηκε από ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής με βίαιη δημοσιονομική λιτότητα. Η μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων θα πραγματοποιούνταν με την δραματική μείωση των δημόσιων δαπανών. (Στέλλα Μιχοπούλου,2014,σελ.13-14) Σ' αυτό το σημείο καλό θα ήταν να σημειώσω μια διευκρίνιση. Σύμφωνα με τον Αργείτη, υπάρχει μια λανθασμένη ταύτιση της δημοσιονομικής λιτότητας με την δημοσιονομική προσαρμογή. Η δημοσιονομική λιτότητα αφορά μέτρα πολιτικής, ενώ η δημοσιονομική προσαρμογή είναι ο στόχος της ασκούμενης δημοσιονομικής πολιτικής και αφορά την μείωση των ποσοστών του δημόσιου ελλείμματος και χρέους στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ). (Αργείτης,2013, σελ 6)

Το ίδιο το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στην έκθεσή του αναφέρει πως η υπερβολική μείωση των δημοσίων δαπανών δεν θα επιφέρει το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, εξαιτίας την ύφεσης που θα προκαλέσει. Επιπλέον μπορεί να προκαλέσει και την αντίδραση της κοινωνίας και πολιτική αστάθεια.(IMF,2012 σελ 23) Σύμφωνα με την Στέλλα Μιχοπούλου, σε μια χώρα όπως η Ελλάδα με ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο, η βίαιη δημοσιονομική λιτότητα θα προκαλέσει χρηματοπιστωτική αποσταθεροποίηση καθώς τόσο τα νοικοκυριά όσο και οι επιχειρήσεις θα έχουν έλλειμμα ρευστότητας και αδυναμία αποπληρωμής των δανειακών τους υποχρεώσεων. (Στέλλα Μιχοπούλου,2014,σελ 28)

Τον Μάιο του 2010 η Ελλάδα υπέγραψε Μνημόνιο με την ΕΕ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) για την χορήγηση οικονομικής βοήθειας με την προϋπόθεση όμως η ελληνική πλευρά να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις και πολιτικές για την μείωση του ελλείμματος .Οι εκάστοτε κυβερνήσεις στο πλαίσιο της

μνημονιακής τους δέσμευσης προχώρησαν σε υπερφορολόγηση των πολιτών και των επιχειρήσεων και προσπάθησαν να μειώσουν τις δαπάνες του δημοσίου. (Γιάννης Παπαδογιάννης,2013 σελ.159-160) Όμως η δημοσιονομική λιτότητα με περικοπή των δαπανών και αύξηση των φόρων μπορεί να μην έχει τα επιθυμητά αποτελέσματα, δηλαδή τη μείωση του ελλείμματος και του χρέους, αλλά αντίθετα να τα αυξήσει. (Στέλλα Μιχοπούλου,2014,σελ 29)

Προκειμένου να διασωθούν οι τράπεζες και να αποφύγουν τον κίνδυνο χρεοκοπίας, αποφασίστηκε από τον διοικητή της ΤτΕ Γιώργο Προβόπουλο και τον Μιχάλη Σάλλα, διοικητή της τράπεζας Πειραιώς, η εξαγορά μικρότερων τραπεζών από τις συστημικές τράπεζες. (bankingnews- Από τις 18 συγχωνεύσεις τραπεζών τα τελευταία 3-4 χρόνια ποιες ήταν οι πιο επιτυχημένες; 30/5/2016) «Συστημική θεωρείται μια τράπεζα της οποίας η ομαλή λειτουργία θεωρείται καθοριστική για την σταθερότητα του τραπεζικού συστήματος». (Παπαδογιάννης,2013 σελ.185) Ακολούθησε η μέθοδος του resolution, της εξυγίανσης και του διαχωρισμού τους σε «καλές» και «κακές». Το αποτέλεσμα ήταν η Alpha Bank να συγχωνευθεί με την Εμπορική Τράπεζα, η Αγροτική Τράπεζα (ΑΤΕ) διασπάστηκε σε καλό και κακό κομμάτι, το οποίο καλό ενσωματώθηκε στην Πειραιώς. Από την Πειραιώς ακόμα απορροφήθηκε η Λαϊκή Τράπεζα Κύπρου (πρώην Marfin), η Κύπρου και η Ελληνική Τράπεζα, ενώ ακολούθησαν η Millenium Bank και η Geniki Bank. Το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο δόθηκε στην Eurobank, ενώ η Εθνική Τράπεζα δεν εξαγόρασε άλλες τράπεζες καθώς ήταν ήδη μεγάλη. (bankingnews.gr- Από τις 18 συγχωνεύσεις τραπεζών τα τελευταία 3-4 χρόνια ποιες ήταν οι πιο επιτυχημένες; 30/5/2016).

Με αυτή την ανακεφαλαιοποίηση, στην κατηγορία των συστημικών τραπεζών έχουν ενταχθεί η Εθνική, η Alpha, η Eurobank και η Πειραιώς. Με αυτό τον τρόπο, οι τέσσερις συστημικές τράπεζες διασφαλίστηκαν από την άποψη της κεφαλαιακής επάρκειας. (bankingnews.gr, Πέτρος Λεωτσάκος, 5/4/2012) Οι συγχωνεύσεις όμως αυτές είχαν και αρνητικά αποτελέσματα καθώς οι τράπεζες προέβησαν σε κλείσιμο καταστημάτων, σε μείωση του αριθμού των εργαζομένων και σε περικοπές του μισθολογικού κόστους.(tonima.gr,Μάρκου Άγης, «Πώς 15 τράπεζες έγιναν μέσα σε λίγους μήνες τέσσερις»,27/7/2013).

Ακολούθησε το «κούρεμα» των ελληνικών ομολόγων (PSI), ενώ τον Μάρτιο του 2012, υπεγράφη και το δεύτερο μνημόνιο. (Γιάννης Παπαδογιάννης,2013,σελ. 161) Τον

Ιούνιο του 2015 οι τράπεζες έρχονται αντιμέτωπες με ακόμα ένα μέτρο, το γνωστό σε όλους μας πλέον capital control. «Capital Control ονομάζονται όλα τα μέτρα που παίρνει μια κυβέρνηση, μια κεντρική τράπεζα ή οποιαδήποτε άλλη ρυθμιστική αρχή ώστε να περιορίσει την ροή κεφαλαίου – χρήματος από το εσωτερικό μια οικονομίας προς τα έξω» (εφημερίδα Πρώτο Θέμα) Τον Αύγουστο του 2015 η Ελλάδα υπογράφει και το τρίτο μνημόνιο αφού δεν μπόρεσε να βελτιώσει την θέση της στις διεθνείς αγορές παρά την σκληρή λιτότητα που είχε εφαρμόσει.

Η οικονομική κρίση έχει προκαλέσει αλυσιδωτές επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ζωής μας. Μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα, αποφάσισε είτε να μεταφέρει την έδρα τους είτε μέρος της δραστηριότητάς τους στο εξωτερικό. Σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα του Endeavor Greece, το 39% των επιχειρήσεων εξέταζαν το ενδεχόμενο της μεταφοράς της έδρας τους, ενώ το 15% είχε ήδη μετακινηθεί σε χώρα του εξωτερικού. Υποστήριζαν πως οι λόγοι που τους οδήγησαν στη φυγή ήταν η φορολογική αστάθεια σε ποσοστό 60%, η πρόσβαση σε κεφάλαια σε ποσοστό 55%, η υψηλή φορολογία σε ποσοστό 51% και η γραφειοκρατία σε ποσοστό 42%. (Endeavor.gr, « Η έξοδος των ελληνικών επιχειρήσεων»,5/4/2016).

Από την έναρξη της κρίσης, η ανεργία έχει εκτιναχθεί σε πρωτοφανή επίπεδα. Το 2014, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, το ποσοστό της ανεργίας στην Ελλάδα έφτασε το 26,5%. Όλες οι ηλικιακές ομάδες επλήγησαν από την ανεργία, αλλά η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ δείχνει καθαρά πως για τις ηλικίες 15-29, η ανεργία το 2015 έφτασε το 24,9%, ενώ για τις ηλικίες 30-44 το ποσοστό της ανεργίας έφτασε το 41,3%. Οι άνεργοι ηλικίας 45-64 ετών έφτασαν στο 19,2% το 2015. Από την ίδια έρευνα παρατηρούμε πως οι μακροχρόνια άνεργοι, δηλαδή τα άτομα που αναζητούν εργασία για ένα ή περισσότερα χρόνια προς το σύνολο του εργατικού δυναμικού, είναι γυναίκες με ποσοστό 21,2% έναντι 15,8% που είναι άντρες.

Ο πληθυσμός που διατρέχει κίνδυνο φτώχειας, δηλαδή το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του κατωφλιού της φτώχειας, δηλαδή του 60% του εθνικού διάμεσου (του εισοδήματος που βρίσκεται στο μέσο της κατανομής) ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος, μειώνεται όταν πρόκειται για άτομα που έχουν ολοκληρώσει το πρώτο και δεύτερο στάδιο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με ποσοστό 8,7% έναντι 27,2% για άτομα με προσχολική, πρωτοβάθμια και πρώτο στάδιο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

και 22,6% για άτομα με δεύτερο στάδιο δευτεροβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το 36% του ελληνικού πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό (δηλαδή στερείται τουλάχιστον 4 από έναν κατάλογο 9 αγαθών και υπηρεσιών ή διαβιεί σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας). Ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού είναι υψηλότερος στην περίπτωση των ατόμων ηλικίας 18-64ετών (39,4%).(ΕΛΣΤΑΤ, συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα,6/5/2016)

Η οικονομική επισφάλεια δεν επηρεάζει μόνο άνεργους αλλά και εργαζόμενους. Περισσότερα από 1 στα 5 νοικοκυριά (22,4%) έχουν ένα μέλος στην οικογένεια που εργάζεται για λιγότερα χρήματα από τον επίσημα καθορισμένο κατώτατο μισθό των 586€ (490,00€ καθαρή αμοιβή). (ΙΜΕ- ΓΣΕΒΕΕ, εισόδημα-οικονομική κατάσταση νοικοκυριών, Δεκέμβριος 2016) Ανησυχητικά τέλος είναι και τα πιστοποιημένα ποσοστά θνησιμότητας λόγω αυτοκτονιών στην Ελλάδα, όπου καταγράφηκαν 4,8 θάνατοι ανά 100.000 κατοίκους το 2013. (Eurostat,Μάιος 2016). Όλα τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν πως οι στόχοι της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» για την απασχόληση του 75% της ηλικιακής κατηγορίας 20-64 ετών και μείωση τουλάχιστον κατά 20 εκατομμύρια των ατόμων που βρίσκονται ή κινδυνεύουν να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθούν. (ec.europa.eu)

Παρά τα 7 χρόνια σκληρής λιτότητας, η Ελλάδα βρίσκεται πνιγμένη στην ύφεση. Τα ποσοστά της ανεργίας συνεχώς ανεβαίνουν, η φορολογία γίνεται όλο και πιο δυσβάστακτη, οι περικοπές των μισθών και των συντάξεων δημιουργούν πλέον πρόβλημα επιβίωσης για τους Έλληνες και οι ίδιοι οι πολίτες βλέπουν τους κόπους και τις θυσίες τους να μην έχουν αντίκρισμα. Ένα μέρος των Ελλήνων είναι αποφασισμένο να μείνει στην χώρα του και να προσπαθήσει για το καλύτερο, τόσο το δικό του και της οικογένειάς του, ενώ ένα άλλο μεγάλο ποσοστό παίρνει τον δύσκολο δρόμο της ξενιτιάς.

Κεφάλαιο 2

2.1 Το φαινόμενο της μετανάστευσης καθ' όλο το διάβα της

Προτού αναφερθούμε αναλυτικά στο φαινόμενο της μετανάστευσης όπως αυτό διαμορφώθηκε με το πέρασμα των χρόνων, θεωρήσαμε σωστό να παραθέσουμε κάποιους ορισμούς οι οποίοι θα μας φανούν χρήσιμοι σε όλη την έκταση της εργασίας και θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε πλήρως αυτό το φαινόμενο.

Ως μετανάστευση ορίζεται «η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου . Ως συνεχής ροή προσώπων από και προς μία περιοχή η μετανάστευση είναι μία από τις τρεις βασικές δημογραφικές διαδικασίες. Είναι η διαδικασία εκείνη που συνεπάγεται τη μηχανική (ή τεχνητή) ανανέωση και φθορά ενός πληθυσμού, σε αντίθεση με τις άλλες δύο διαδικασίες (γεννητικότητα θνησιμότητα), που έχουν σχέση με τη φυσική ανανέωση και τη φθορά ενός πληθυσμού» (Τσαούσης 2006,σελ.238).

Ειδικότερα, με τον όρο «σύγχρονη μετανάστευση» ή αλλιώς « νεωτερική μετανάστευση» αναφερόμαστε σε εκείνη τη μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου που παρατηρείται στα πλαίσια της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής και πραγματοποιείται όχι για πολιτικούς λόγους, αλλά για οικονομικούς. (Μουσούρου, 2003, σελ.16-17). Σε αυτό το σημείο καλό θα ήταν να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα στον όρο «μετανάστης» και «πρόσφυγας». Όταν αναφερόμαστε στον όρο «μετανάστης», εννοούμε εκείνο το μέλος μιας κοινωνίας που εγκαταλείπει εκούσια τη χώρα του για να εγκατασταθεί προσωρινά ή μόνιμα σε μία άλλη χώρα, συνήθως περισσότερο αναπτυγμένη οικονομικά, με στόχο την αναζήτηση εργασίας. Αντίθετα, όταν αναφερόμαστε στον όρο «πρόσφυγας» εννοούμε εκείνο το μέλος μιας κοινωνίας που λόγω διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων, διώξεων και σοβαρών καταστρατηγήσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εγκαταλείπει ακούσια τη χώρα του για να αναζητήσει άσυλο στους κόλπους μιας άλλης κοινωνίας που δεν

Αντιμετωπίζει κατά κανόνα αυτά τα προβλήματα». (Μπάγκαβος- Παπαδοπούλου.2002, σελ.8)

Σύμφωνα με τον ΟΗΕ « πρόσφυγας είναι εκείνος που λόγω του βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων βρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει υπηκοότητα και δεν μπορεί ή, λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να απολαύει την προστασία της χώρας αυτής ή αν δεν έχει κάποια υπηκοότητα και εξαιτίας τέτοιων γεγονότων βρισκόμενος εκτός της χώρας της προηγούμενης του διαμονής δεν μπορεί ή λόγω του φόβου αυτού, δεν θέλει να επιστρέψει σ' αυτή. (ΟΗΕ,1951, σελ.14, Κεφάλαιο 1, Αρθρο Α2)

Το μεταναστευτικό φαινόμενο κατατάσσεται σε κατηγορίες. « Με κριτήριο το κράτος διακρίνεται σε διεθνή και εσωτερική μετανάστευση. Διεθνής είναι η κίνηση από ένα κράτος σε άλλο, ενώ εσωτερική είναι η κίνηση από έναν οικισμό σε έναν άλλο μέσα στα όρια του ίδιου κράτους. Με κριτήριο την προβλεπόμενη διάρκεια παραμονής διακρίνεται σε προσωρινή ή μόνιμη ενώ με κριτήριο την πρόθεση μετανάστευσης διακρίνονται τρεις μορφές: η εκούσια, η αναγκαστική και η βίαιη. Εκούσια είναι η μετανάστευση που είναι προϊόν ελεύθερης απόφασης του μετακινούμενου ατόμου, η αναγκαστική προκαλείται από την ηθελημένη δημιουργία δυσμενών συνθηκών διαβίωσης σε βάρος ορισμένων κατηγοριών ατόμων ή μερίδας πληθυσμού, ενώ η βίαιη μετανάστευση είναι μια μορφή μετακίνησης που επιβάλλεται από τις αρχές ενός κράτους και δεν αφήνει περιθώρια εκλογής στους μετακινούμενους. Τέλος με κριτήριο τη μεταβολή ή μη των τρόπων ζωής του μετανάστη διακρίνουμε τη μετανάστευση σε συντηρητική και καινοτόμο. Συντηρητική είναι η μετανάστευση που διατηρεί αμετάβλητο τον τρόπο ζωής που ακολουθείτο πριν από την αναχώρηση, ενώ καινοτόμος μετανάστευση είναι εκείνη που μεταβάλλει τον τρόπο ζωής του μετανάστη» (Τσαούσης, 2003, σελ. 239-240).

Επίσης, σύμφωνα με τον τόπο προορισμού διακρίνουμε τη μετανάστευση σε ευρωπαϊκή ή ενδοευρωπαϊκή και σε υπερπόντια ή διηπειρωτική. Σύμφωνα με τη χρονική περίοδο πραγματοποίησης της μετανάστευσης πριν ή μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διακρίνεται σε προπολεμική και μεταπολεμική.

Τέλος, σύμφωνα με το εάν είναι καταγεγραμμένη η μετανάστευση από τις επίσημες αρχές ή όχι διακρίνεται σε νόμιμη και παράνομη (ή λαθρομετανάστευση). (Μπάγκαβος-Παπαδοπούλου,2002,σελ.9)

2.2 Τα επαγγέλματα των Ελλήνων μεταναστών στις χώρες υποδοχής

Οι πρώτοι Έλληνες που μετανάστευσαν στο εξωτερικό, εγκαταστάθηκαν κυρίως στην ύπαιθρο, ενώ ένας μικρότερος αριθμός αυτών εντάχθηκε στα μεγάλα αστικά κέντρα προκειμένου να εργαστεί και να εξασφαλίσει τα προ το ζην. Μέχρι την δεκαετία του 1920, η πλειοψηφία των Ελλήνων μεταναστών ήταν ανειδίκευτοι εργάτες που απασχολούνταν ως βιομηχανικοί εργάτες, ως οικοδόμοι, σε επιχειρήσεις μετάλλου, σε ορυχεία της Αμερικής, σε κλωστοϋφαντουργεία της Αγγλίας, στην κατασκευή σιδηροδρομικών δικτύων και γραμμών, ως ψαράδες και συλλέκτες φρούτων. (Τσάκαλος,2008, σελ.316)

Σύμφωνα με το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, σχεδόν όλοι οι Έλληνες που μετανάστευσαν στην Αυστραλία πριν από το 1880,αναζήτησαν εργασία στα χρυσορυχεία και τα ανθρακωρυχεία της περιοχής. Οι ίδιοι ήταν αποκλεισμένοι από πιο σταθερά και επικερδή επαγγέλματα, όπως για παράδειγμα η ενασχόληση με την γεωργία, γι' αυτό και μόνο 2-3 Έλληνες κατάφεραν να γίνουν αγρότες. Επίσης από το 1890 έως το 1920, ήταν πολύ δύσκολο για τους Έλληνες μετανάστες και για μετανάστες άλλων μεσογειακών χωρών να απασχοληθούν σε επαγγέλματα και βιομηχανίες που λειτουργούσαν αυστηρά αυστραλιανά συνδικάτα, εξαιτίας της ανεργίας που μάστιζε την συγκεκριμένη χώρα εκείνη την εποχή. (ΣΑΕ, Επαγγελματική Απασχόληση των Ελλήνων) Λόγω της μεγάλης βιομηχανικής παραγωγής και της συνεπαγόμενης αύξησης των νέων προϊόντων, οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες απασχολήθηκαν σε τομείς της βιομηχανίας που ήταν κακοπληρωμένοι, εργάζονταν κάτω από άθλιες και σκληρές συνθήκες εργασίας ρισκάροντας πολλές φορές ακόμα και την ίδια τους τη ζωή, χωρίς προφανώς να καλύπτονται από εργατικές συμβάσεις και δικαιώματα.

Ο καταναλωτισμός αρχίζει εκείνη την εποχή να κάνει την εμφάνισή του στην Αμερική, με αποτέλεσμα πολλοί Αμερικανοί πολίτες να εργάζονται περισσότερες ώρες και με

αυξημένες εργασιακές απαιτήσεις προκειμένου να αποκτήσουν περισσότερα χρήματα. Εκείνη την εποχή εκατομμύρια Αμερικανίδες βγήκαν στην αγορά εργασίας σε μια προσπάθεια εκμετάλλευσης κάθε οικονομικής δυνατότητας. Με αυτόν τον τρόπο, οι καθημερινές ασχολίες ,τόσο του σπιτιού, όσο και της εμφάνισής τους, ανατέθηκαν σε μικροεπαγγελματίες , κυρίως Έλληνες, Ιταλούς και Ιρλανδούς. Αυτοί ήταν υπεύθυνοι να καθαρίσουν τα καπέλα τους, να γυαλίσουν τα παπούτσια τους και να ετοιμάσουν το φαγητό τους. Οι Έλληνες προτιμούσαν αυτού του είδους την δουλειά καθώς έβλεπαν μια μελλοντική αναβάθμιση της εργασιακής τους θέσης, αλλά και διότι μέσω της αυτοαπασχόλησης απομακρυνόταν ο κίνδυνος εκμετάλλευσής τους από τους γηγενείς επιχειρηματίες. Μια ακόμα εργασία που ασκούσαν οι Έλληνες μετανάστες ήταν η πώληση φρούτων , ξηρών καρπών και σάντουιτς με την βοήθεια τροχήλατων αμαξιδίων. Κάποιοι, με τα χρήματα που κέρδιζαν, μπόρεσαν να νοικιάσουν μια μικρή επιχείρηση σε κάποιο πολυσύχναστο δρόμο και με αυτόν τον τρόπο ξεκινούσαν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες.

Οι Έλληνες που βρίσκονταν στην Αμερική, την Αυστραλία και τον Καναδά, κατά κύριο λόγο ασχολήθηκαν με τον τομέα της εστίασης. Καθώς οι ρυθμοί της παραγωγής είχαν αυξηθεί και απαιτούνταν περισσότερες ώρες εργασίας, τα εστιατόρια αυτά ήταν η καλύτερη λύση για να πάρουν το γεύμα τους οι εργαζόμενοι και για να ξεκουραστούν. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, όπου οι εργοδότες δεν έβρισκαν εύκολα εργατικό προσωπικό για τις σκληρές δουλειές, προσέφεραν μαζί με τις ημερήσιες αποδοχές και ένα κουπόνι με το οποίο ο μετανάστης θα μπορούσε να λάβει δωρεάν ένα γεύμα στο εστιατόριο της περιοχής.(Τσάκαλος,2008, σελ.317-320,324-325)

Εκτός από τους Έλληνες, «επιχειρηματικά μυαλά» ήταν οι Ιταλοί και οι Σέρβοι. Στην Αμερική το «ελληνικό δαιμόνιο» του Αλέξανδρου Πανταζή και των αδελφών Σκούρα θαυματουργήσε, αφού άνθρωποι με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο κατάφεραν να δημιουργήσουν εταιρείες που τους απέφεραν τεράστιο πλούτο, ο πρώτος μέσω της εταιρείας « Pantages Theaters», ενώ οι δεύτεροι με την ίδρυση της εταιρείας « 20th Century FOX». (Μιχόπουλος,2014, σελ.123)

Αυτοί που μετανάστευαν περισσότερο ήταν οι νεαροί άνδρες με σκοπό να βρουν μια καλύτερη ζωή, αλλά και να μαζέψουν χρήματα για την προίκα της αδελφής τους. Οι γυναίκες μέχρι την δεκαετία του 1980, μετανάστευαν για οικογενειακούς λόγους, δηλαδή για να πραγματοποιήσουν την επανένωση της οικογένειάς τους και όχι

αυτόνομα. Σε μια περίοδο που οι γυναίκες δεν μετανάστευαν, Ελληνίδες αποφάσισαν να πάρουν τον δρόμο της ξενιτιάς και έφθασαν στον Καναδά για να εργαστούν ως οικιακοί βοηθοί μετά από πρόσκληση πλούσιων οικογενειών παλιών Ελλήνων μεταναστών ή και Καναδών με επιλογή που έγινε από ειδικά γραφεία. Οι γυναίκες αυτές συνήθως εργάζονταν κάτω από άθλιες συνθήκες για πολλά χρόνια χωρίς καμιά προστασία. (Κωνσταντινίδης,2014,σελ.87)

Το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού μας ενημερώνει πως οι γυναίκες μετανάστριες πρώτης γενιάς στην Αυστραλία, απασχολούνταν ως εργάτριες σε ποσοστό 34,1% ή ως χειρίστριες μηχανών σε ποσοστό 21,5%. (ΣΑΕ, Έρευνες για τον Ελληνισμό, Επαγγελματική απασχόληση των Ελλήνων) Για την μετανάστευση των γυναικών καθώς και για τις εργασίες που ανέλαβαν στην χώρα υποδοχής, δεν έχουμε πολλά στοιχεία, καθώς οι γυναίκες εκείνη την εποχή αντιμετώπιζονταν περισσότερο ως «νύφες» που μετανάστευαν προκειμένου να δημιουργήσουν την οικογένειά τους στην ξενιτιά (Κωνσταντινίδης,2014, σελ.87)

Σήμερα οι γυναίκες μεταναστεύουν σε μεγάλο ποσοστό, το οποίο μπορεί να φτάσει και το 50% του συνόλου των μεταναστών. Η μετανάστευση πραγματοποιείται για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο και για να καλυτερεύσουν τις συνθήκες της ζωής τους. Σε πολλές περιπτώσεις, οι γυναίκες μεταναστεύουν μόνες, χωρίς τους συζύγους τους διότι η αγορά εργασίας στην χώρα υποδοχής προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες. (Εμκε- Πουλοπούλου,2007, σελ.151)

Ενώ όπως παρατηρήσαμε το επίπεδο των πρώτων Ελλήνων που μετανάστευσαν ήταν πολύ χαμηλό και απασχολούνταν σε χαμηλής ειδίκευσης εργασία αλλά και σε χειρονακτικά επαγγέλματα, τα παιδιά τους κατάφεραν να μορφωθούν, και να διαπρέψουν σε αρκετές περιπτώσεις, ξεπερνώντας ακόμα και το επίπεδο παιδείας των γηγενών. Στην Αμερική συγκεκριμένα, όπως μας πληροφορεί ο Μιχόπουλος, το 31,7% των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών απέκτησαν πτυχίο Πανεπιστημίου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα παιδιά των Αμερικανών ήταν 18,8%. Αυτή η υψηλή μόρφωση των παιδιών βοήθησε στο να αλλάξει και η εικόνα των Ελληνοαμερικάνων από το 1950.Οι τομείς με τους οποίους ασχολήθηκαν τα παιδιά τους ήταν η ιατρική, η νομική, η εκπαίδευση και οι θετικές επιστήμες. Οι παραδοσιακοί τομείς της εστίασης, των ξενοδοχείων , των ακινήτων και των επιχειρήσεων με τους οποίους ασχολήθηκαν

οι γονείς τους και κατάφεραν να επιβιώσουν, περνούν σε δεύτερη επιλογή γι' αυτά.(Μιχόπουλος,2014, σελ.123-124)

Παρατηρούμε λοιπόν πως τα επαγγέλματα που επέλεξαν οι δυο πρώτες γενιές μεταναστών διέφεραν πολύ μεταξύ τους . Η μόρφωση των νεότερων γενεών καθώς και η συναναστροφή τους με παιδιά Αμερικανών μέσω του σχολείου, ίσως βοήθησε στο να ενταχθούν πιο εύκολα στην κοινωνία και να ενσωματωθούν σ' αυτή.

2.3 Η απόφαση της μετανάστευσης και τα δίκτυα που την βοήθησαν

Η απόφαση ενός ατόμου να μεταναστεύσει δεν έρχεται από την μια στιγμή στην άλλη. Είναι αποτέλεσμα ώριμης σκέψης και συζητήσεων που πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια, εξαρτάται από τα δίκτυα που έχει στην διάθεσή του ο μετανάστης και από τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει. Το χαρακτηριστικό της σύγχρονης μετανάστευσης είναι ότι τα αίτια που την προκαλούν είναι κατά κύριο λόγο οικονομικά. Κάθε άνθρωπος έχει ένα στόχο στη ζωή του, ο οποίος προσαρμόζεται ανάλογα με τις συγκυρίες, τις περιστάσεις, τους κινδύνους και τα οφέλη που υπάρχουν. Η τελική απόφαση για μετανάστευση εξαρτάται και επηρεάζεται από κάποιους παράγοντες που δρουν σε μικροεπίπεδο, σε μεσοεπίπεδο και μακροεπίπεδο.

Στο μικροεπίπεδο, η μετανάστευση είναι αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής του ατόμου και στηρίζεται στον υπολογισμό κόστους-οφέλους. Ο μετανάστης επωμίζεται το οικονομικό και ψυχολογικό κόστος της μετανάστευσης για να αξιοποιήσει τις δεξιότητές του και τα ταλέντα του, γι' αυτό και μετακινείται από τις αναπτυσσόμενες χώρες στις πιο ανεπτυγμένες όπου οι αμοιβές είναι μεγαλύτερες. Όμως πολύ συχνά οι άνθρωποι μεταναστεύουν προκειμένου να βρίσκονται κοντά στην οικογένειά τους, να σπουδάσουν αλλά και για να ξεφύγουν από πολιτικούς και κοινωνικούς καταναγκασμούς. Το μεταναστευτικό ιστορικό της οικογένειάς του μπορεί να επηρεάσει την απόφαση του μετανάστη, όπως και η ηλικία του, αφού πιο εύκολα μεταναστεύουν οι νέοι και ανύπαντροι και όσοι έχουν μικρές οικογενειακές υποχρεώσεις. Διαπιστώνουμε λοιπόν πως η μεγιστοποίηση της ωφέλειας πέρα από το αυξημένο εισόδημα, μπορεί να περιλαμβάνει και προσωπική ευημερία που γίνεται αντιληπτή μόνο με υποκειμενικά κριτήρια.

Στο μεσοεπίπεδο, η απόφαση του ατόμου να μεταναστεύσει επηρεάζεται από τα δίκτυα αλλά και από τις σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στον μετανάστη και σε άλλα άτομα του συγγενικού και φιλικού του περιβάλλοντος στις χώρες προορισμού. Τα δίκτυα μεταβιβάζουν γνώσεις, πληροφορίες ακόμα και εμπειρίες πίσω στις οικογένειες και στους φίλους τους, με αποτέλεσμα να ενθαρρύνεται η μετανάστευση και να δημιουργούνται διάυλοι διασυνοριακής κινητικότητας. Όταν οι πρώτοι μετανάστες φύγουν για το εξωτερικό, παραβλέποντας τους διάφορους κινδύνους, θα στέλνουν συνεχώς πληροφορίες και πόρους προς τις οικογένειές τους και με αυτόν τον τρόπο, θα παρακινούν ολοένα και περισσότερους να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους. Δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο μια «μεταναστευτική αλυσίδα» που μειώνει τους κινδύνους που προέρχονται από την οικονομική αβεβαιότητα. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν ακόμα και ειδικές υπηρεσίες που βοηθούν τους νεοεισερχόμενους μετανάστες να βρουν στέγη και δουλειά. Τέλος στο μακροεπίπεδο, οι παράγοντες που καθορίζουν την μετανάστευση, απωθούν ή έλκουν την κίνηση των ατόμων.

Οι δημογραφικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στις χώρες υποδοχής, αποτρέπουν ή κατευθύνουν τα ρεύματα των μεταναστών. Το δημογραφικό προφίλ μιας χώρας σε συνδυασμό με την ραγδαία οικονομική της ανάπτυξη, μπορούν να μετατρέψουν μια χώρα αποστολής, σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Η κίνηση των ανθρώπων, όπως είναι γνωστό, ακολουθεί την κίνηση του κεφαλαίου. Η δημιουργία καινούργιων βιομηχανικών κλάδων και αγορών, οδήγησε πολλούς ανθρώπους χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, να μεταναστεύσουν προκειμένου να στελεχώσουν τις νέες θέσεις εργασίας, αλλά και να βρουν νέες ευκαιρίες απασχόλησης. Σε πολλές περιπτώσεις οι παγιωμένοι μεταναστευτικοί διάυλοι και τα δίκτυα μεταναστών στο εξωτερικό, είναι σε θέση να βοηθήσουν στον ερχομό νέων προσφύγων, οι οποίοι αναγκάστηκαν να φύγουν από τις περιοχές τους εξαιτίας ενός πολέμου. (Goldin, Cameron, Balarajan, 2013, σελ 205-218, 222, 228-229, 232-240)

Εκτός όμως από τους προνομιούχους μετανάστες που είχαν ενταχθεί σε κάποια δίκτυα ή είχαν κάποιο γνωστό στην χώρα αποστολής, υπήρχαν και εκείνοι που τον 20^ο αιώνα μετανάστευαν μόνοι και δεν γνώριζαν τι τους περίμενε στην ξένη χώρα. Στις μεγάλες πόλεις αλλά και στην περιφέρεια, είχαν αναπτυχθεί ειδικά γραφεία που αναλάμβαναν με το αζημίωτο να διεκπεραιώνουν αποστολές μεταναστών στα κέντρα αποδημίας. Πρόκειται για τα «Γραφεία Μετανάστευσης ή ταξιδίων» που είχαν αναλάβει την έκδοση των απαραίτητων ταξιδιωτικών εγγράφων, διαβατηρίων, βίζα, τη συνάντηση με

την επιτροπή έγκρισης της αποδημίας για την προεπιλογή και τέλος τη μέριμνα για την έκδοση των εισιτηρίων του μετανάστη. Τα γραφεία αυτά γνώριζαν τις συνθήκες που επικρατούσαν στα κέντρα αποδημίας, τις ανάγκες που ήθελαν να καλύψουν, αλλά προπάντων τις διακρατικές συμφωνίες. Οι τότε μετανάστες αναγκάζονταν να αποδεχθούν αυτές τις τακτικές, αφού δεν υπήρχε άλλος τρόπος για να εξασφαλιστεί η μεταφορά τους στην χώρα υποδοχής. (Τσάκαλος,2008,σελ. 153-155)

Η απόφαση για μετανάστευση είναι μια σύνθετη διαδικασία, αφού οι προσωπικοί στόχοι του μετανάστη, τα δίκτυα και οι πολιτικοκοινωνικοί παράγοντες αλληλεπιδρούν δυναμικά.

Κεφάλαιο 3

3.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή από τις απαρχές της μετανάστευσης του μορφωμένου εργατικού δυναμικού.

Η διαρροή επιστημονικού δυναμικού δεν είναι νέο φαινόμενο. Ο Steven Dedijer, όπως αναφέρει ο Kourvetaris (και παρατίθεται σε Adams,1968:9-28) σημειώνει χαρακτηριστικά πως μέχρι το 300 π.Χ. το κέντρο προσέλκυσης επιστημόνων ήταν η Αθήνα, κυρίως λόγω της ύπαρξης της Ακαδημίας του Πλάτωνα (ιδρύθηκε το 388 π.Χ.) και του Λυκείου του Αριστοτέλη (ιδρύθηκε το 335 π.Χ.), που αποτέλεσαν ιστορικά τα πρώτα ιδρύματα μάθησης και έρευνας στην Ευρώπη για μακρό χρονικό διάστημα. Ωστόσο, από το 300 π.Χ. περίπου, το κέντρο αυτό μετατοπίστηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου άρχισε να προσελκύει μεγάλο αριθμό επιστημόνων. Έτσι εμφανίστηκε το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων από την Ελλάδα προς την Αλεξάνδρεια που αποτέλεσε για χρόνια πόλο έλξης επιστημόνων και φιλοσόφων. Παρατηρούμε λοιπόν πως από τα αρχαία χρόνια η Ελλάδα έχει χαρακτηριστεί ως χώρα “διασποράς” λόγω της διαρροής αυτής των επιστημόνων της.

Οι Έλληνες της διασποράς μετά την Πτώση της Κωνσταντινούπολης(1453), αποτέλεσαν ένα από τα πιο γνωστά κεφάλαια του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Οι Έλληνες του Βυζαντίου που μετανάστευσαν πριν και μετά την Πτώση της Κωνσταντινούπολης συνέβαλαν σημαντικά στην Αναγέννηση της δύσης. Η Φιλική Εταιρία που απαρτίστηκε από Έλληνες της διασποράς ήταν η πρώτη που οργάνωσε την επανάσταση για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Από το 1890 έως το 1930 η διατλαντική μετανάστευση των Ελλήνων προς το Νέο Κόσμο, και ιδιαίτερα προς τις ΗΠΑ, ακολούθησε εκείνη άλλων Ευρωπαίων από την Νότια, Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη. Έχει αναφερθεί ως “νέα μετανάστευση” αντίθετα με την παλιά μετανάστευση των βορειοδυτικών ευρωπαίων που ήταν και οι πρώτοι άποικοι στο Νέο Κόσμο. Από το

1950 ένα νέο κύμα Ελλήνων μεταναστών (περίπου 300.000) αναζητά εργασία στην βορειοδυτική Ευρώπη και ειδικότερα στη δυτική Γερμανία. Μέχρι τα μέσα του 1950 η πλειοψηφία των Ελλήνων μεταναστών είχε χαρακτηριστεί ως εργατική τάξη ενώ αργότερα μετανάστευαν, είτε προσωρινά είτε μόνιμα, φοιτητές ή επαγγελματίες προς την Αμερική ή την Αγγλία.(Kourvetaris, 1972, σελ.4-5)

3.2 Η κοινωνικο-οικονομική συγκυρία και το brain drain

Σήμερα η Ελλάδα βρίσκεται σε μια δυσμενή οικονομική, πολιτική και κοινωνική θέση. Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ το Σεπτέμβριο του 2008, έπληξε τις οικονομίες πολλών κρατών. Όλες οι χώρες βιώνουν οικονομική κρίση αλλά σε διαφορετική έκταση και ένταση ανάλογα με τη δομή της οικονομίας τους. Λόγω αυτής της κρίσης οι ανισότητες αυξήθηκαν, η ανεργία έφτασε σε πρωτοφανή επίπεδα, το κράτος περικόβει τις κοινωνικές του δαπάνες, οι κοινωνικές ομάδες ήρθαν σε δυσχερέστερη θέση αφού ο οικογενειακός προϋπολογισμός συρρικνώθηκε δραματικά με αποτέλεσμα να μειωθεί και η αγοραστική τους δύναμη. Η παγκόσμια οικονομική κρίση έφερε στην επιφάνεια και τα χρόνια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και έτσι η χώρα αναγκάστηκε να προσφύγει σε μηχανισμούς στήριξης για να καταφέρει να ορθοποδήσει.

Η ανεργία των νέων, η γενικευμένη ύφεση και η σκληρή λιτότητα είχε ως αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του εξειδικευμένου προσωπικού της Ελλάδας να μεταναστεύσει στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας και καλύτερης ποιότητας ζωής. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται « διαρροή επιστημονικού δυναμικού» ή « διαρροή εγκεφάλων(brain-drain) και «αφορά ουσιαστικά τις μετακινήσεις επιστημόνων από τις λιγότερο προς τις περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες. Η διαρροή επιστημονικού δυναμικού από μια χώρα μπορεί να υπολογιστεί, αν μετρήσουμε τα άτομα με τριτοβάθμια εκπαίδευση που γεννήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν σ' αυτή, ενώ ζουν και εργάζονται σε μια άλλη χώρα, ως ποσοστό του συνόλου των ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση στη χώρα προέλευσής τους.» (Λαμπριανίδης,2011,σελ.17)

Ο Λαμπριανίδης μας ενημερώνει πως η μετανάστευση εργαζομένων υψηλής ειδίκευσης, διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες: « στη βασική διαρροή εγκεφάλων» (basic

brain-drain), όπου η εκροή είναι σχεδόν η μόνη κατεύθυνση. Στην «αντίστροφη διαρροή εγκεφάλων» (reverse brain-drain), στην τάση δηλαδή οι μετανάστες να επιστρέφουν στην χώρα προέλευσης και στην «κυκλοφορία εγκεφάλων», όπου το ειδικευμένο προσωπικό κινείται τακτικά μεταξύ της χώρας προέλευσης και αυτής του προορισμού, μοιράζοντας το χρόνο και την εργασία του και στις δύο χώρες.» (Λαμπριανίδης,2011,σελ.29)

Το ζήτημα της διαρροής εγκεφάλων τόσο από την Ελλάδα όσο και από άλλες χώρες του νότου μετά την έναρξη της δημοσιονομικής κρίσης και των μνημονιακών προγραμμάτων, φαίνεται να σχετίζεται με τα χρόνια προβλήματα και τις αδυναμίες των λιγότερο αναπτυγμένων οικονομιών. Το φαινόμενο του brain-drain δεν είναι η αιτία αλλά το αποτέλεσμα των παθογενειών του εκάστοτε κράτους σε διάφορους τομείς, όπως για παράδειγμα οι πολιτικές απασχόλησης και η σχέση εκπαίδευσης και εργασίας. (Νίκος Φωτόπουλος,2015, σελ.140-141)

Σήμερα μετά από περίπου οκτώ χρόνια μνημονιακής πολιτικής, τα κεκτημένα των προηγούμενων δεκαετιών για μόνιμη και σταθερή εργασία, την καθιέρωση του οκταώρου και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, έχουν καταπατηθεί εις βάρος των εργαζομένων. Την θέση τους έχουν πάρει η παγίωση μορφών ελαστικής εργασίας, η μείωση των μισθών και των συντάξεων, η κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και η αμφισβήτηση της σταθερής απασχόλησης. Οι νέοι λόγω αυτής της ανασφάλειας που επικρατεί, προσπαθούν να βρουν διέξοδο και να αποκτήσουν εργασιακή εμπειρία μέσω πρόσκαιρων προγραμμάτων ένταξης στην αγορά εργασίας, όπως είναι τα vouchers, τα οποία κατά κανόνα είναι εξάμηνης διάρκειας, είτε εξαναγκάζονται να πάρουν τον δύσκολο δρόμο της μετανάστευσης μέσω αυτού που αποκαλούμε brain-drain. (Νίκος Φωτόπουλος,2015, σελ.153)

3.3 Τα αίτια του brain-drain και η σημερινή κατάσταση

Σύμφωνα με τον Λαμπριανίδη: « η οικονομική θεωρία μας προσφέρει δυο αντικρουόμενες οπτικές σχετικά με τα αίτια της μετανάστευσης και του επαναπατρισμού. Η νεοκλασική άποψη υποστηρίζει ότι οι αποφάσεις που σχετίζονται με την μετανάστευση και τον επαναπατρισμό βασίζονται σε αναλύσεις κόστους-

οφέλους και πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των στόχων για την μεγιστοποίηση των προσδοκώμενων κερδών κατά τη διάρκεια της ζωής. Μακροπρόθεσμα, οι ικανότητες των μεταναστών συγκεντρώνουν μεγαλύτερη πιθανότητα να τους αποφέρουν έσοδα στις χώρες υποδοχής και, έτσι, είναι μικρότερο το ενδεχόμενο επιστροφής. Αντιθέτως, οι θεωρητικοί των Νέων Οικονομικών της Μετανάστευσης Εργαζομένων εκπροσωπούν την άποψη ότι η μετανάστευση είναι, αφενός, αποτέλεσμα αποτυχιών των αγορών στις χώρες προέλευσης και, αφετέρου, στοχευμένη, καθώς οι μετανάστες επιστρέφουν μόλις κατορθώσουν να συγκεντρώσουν τις επιθυμητές αποταμιεύσεις ή να επιτύχουν τους αρχικούς τους στόχους (σχεδιασμένη επιστροφή ή επιστροφή λόγω συντηρητισμού ή συνταξιοδότησης). Στην πραγματικότητα, «οι μετανάστες είναι ετερογενής ομάδα και η απόφαση της επιστροφής εξαρτάται από τον ίδιο τον μετανάστη, τις οικονομικές δομές στις δύο χώρες, τους συγγενικούς δεσμούς κ.α.» (Λαμπριανίδης, 2011, σελ.44)

Η απώλεια για την κοινωνία αποστολής είναι διπλή: αφενός χάνονται σημαντικότερα επενδυμένα κεφάλαια, οικονομικά και ανθρώπινα, αφετέρου μειώνεται η δυνατότητα ανάπτυξης των κοινωνιών, ενώ διευρύνεται και το χάσμα μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων και αναπτυγμένων χωρών.

Η Επιτροπή για τη Διεθνή Μετανάστευση των Ταλέντων (Committee on International Migration of Talents, 1970:46) όπως μας πληροφορεί ο Λαμπριανίδης: «σημειώνει τους ακόλουθους μη οικονομικούς παράγοντες που συμβάλουν στην διαρροή επιστημονικού δυναμικού από κάποιες χώρες:

- Ακαμψία των εργασιακών συστημάτων, αδράνεια των θεσμών, έλλειψη χρηματοδότησης της έρευνας, επαγγελματική απομόνωση, νεποτισμός, έλλειψη επαγγελματικής κινητικότητας, ανεπαρκής αναγνώριση του ταλέντου στους νέους
- Έλλειψη ελπίδας για το μέλλον, προκατάληψη και διακρίσεις ανάλογα με την φυλή, την εθνικότητα, την θρησκεία και την τάξη
- Χαμηλή ποιότητα της πνευματικής, επαγγελματικής, εκπαιδευτικής και πολιτισμικής ζωής στη χώρα προέλευσης
- Η αίσθηση, τέλος, των επιστημόνων ότι η εργασία και η συμβολή τους δεν εκτιμώνται και δεν αμείβονται κοινωνικά στις χώρες τους. Η ύπαρξη, γενικότερα, ενός συστήματος κοινωνικών ιεραρχιών και στρωματοποίησης,

που δεν βασίζεται σε κοινώς αποδεκτά κριτήρια αξιοκρατίας και επιτυχίας αλλά σε κριτήρια που καθορίζονται από την γέννηση, την ηλικία, το φύλο, την οικογένεια, τη τάξη, την φυλή, την κάστα, τη θρησκεία, την γεωγραφική περιοχή προέλευσης, τις πολιτικές προτιμήσεις, την ιδεολογία κλπ.» (Λαμπριανίδης,2011, σελ.46)

Μεταναστευτικές ροές επιστημονικού προσωπικού παρατηρούνται σε παγκόσμιο επίπεδο. Όμως, οι φτωχότερες χώρες του κόσμου είναι αυτές που υφίστανται τα αρνητικότερα αποτελέσματα από αυτή τη διαρροή. Το πληθυσμιακό μέγεθος της χώρας, το εισοδηματικό επίπεδο των ατόμων και το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι οι τρεις καθοριστικοί παράγοντες για την φυγή των νέων από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. (Λαμπριανίδης,2011, σελ 40)

Κατά τους Δαμανάκη, Κωνσταντινίδη και Τάμη, «παρατηρούνται δυο μεταναστευτικά ρεύματα στο νέο παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον. Το πρώτο ρεύμα αφορά ένα ως επί το πλείστον ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό που κατευθύνεται από τις χώρες της περιφέρειας προς τις ανεπτυγμένες οικονομίες του καπιταλιστικού κέντρου. Το δεύτερο ρεύμα κατευθύνεται πάλι από τις χώρες της περιφέρειας στις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου, αλλά αυτή τη φορά πρόκειται για εξειδικευμένους επιστήμονες σε όλους τους τομείς , ιδιαίτερα όμως στους πιο προηγμένους τομείς της τεχνολογίας» (Μιχάλης Δαμανάκης-Στέφανος Κωνσταντινίδης-Αναστάσιος Τάμης, 2014, σελ. 19).

Σήμερα στο εσωτερικό της ΕΕ βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατάσταση όπου η οικονομική κρίση, το αίσθημα της ανασφάλειας και της απογοήτευσης που δημιουργείται από τη δυσκολία εύρεσης εργασίας και το αναπτυξιακό χάσμα μεταξύ βορρά και νότου, έχουν προκαλέσει το φαινόμενο της μετανάστευσης μιας γενιάς νέων ανθρώπων που είναι καλά καταρτισμένη και διαθέτει ένα υψηλό επίπεδο προσόντων. Η διαφορά σε σχέση με το παρελθόν είναι ότι παλαιότερα οι μεταναστευτικές ροές αφορούσαν τους χειρώνακτες και ανειδίκευτους εργάτες, ενώ πλέον η μετανάστευση πραγματοποιείται από επιστήμονες που δεν μπορούν να απασχοληθούν στη χώρα τους, σε μια προσπάθεια να κυνηγήσουν το όνειρο μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης και ένα καλύτερο αύριο.

Οι στατιστικές για την διαρροή εγκεφάλων δείχνουν ότι η έξοδος ειδικευμένου εργατικού δυναμικού έχει πάρει καταστροφικές διαστάσεις σε ορισμένες

αναπτυσσόμενες χώρες. Τα δεδομένα δείχνουν ότι πολλοί πτυχιούχοι πανεπιστημίου φεύγουν γιατί δεν θα ήταν παραγωγικοί στη χώρα τους και πως παρά τα προσόντα και τις δεξιότητες που έχουν αποκτήσει δεν έχουν ελπίδα για δικαίωση των προσδοκιών τους. Σύμφωνα με τους Goldin, Cameron και Balarajan « δίχως την προοπτική της μετανάστευσης ,οι άνθρωποι επενδύουν λιγότερο στην εκπαίδευσή τους . Οι ευκαιρίες να την χρησιμοποιήσουν είναι λίγες και οι θέσεις εργασίας που υπάρχουν δεν έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις. Όταν όμως ξέρουν ότι μπορούν να μεταναστεύουν σε κάποια ανεπτυγμένη χώρα, όπου οι αμοιβές για τους ειδικευμένους επαγγελματίες είναι υψηλές, τότε παρακινούνται να κάνουν πιο προχωρημένες σπουδές.» (Goldin, Cameron και Balarajan,2013,σελ.365)

Σύμφωνα με τον Νίκο Φωτόπουλο, οι νέοι στην σημερινή εποχή φαίνεται να είναι πιο σίγουροι και τολμηροί για τις κινήσεις τους σε εργασιακό και εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με το παρελθόν. Στηρίζονται στις δικές τους δυνάμεις και δεν περιμένουν βοήθεια και αρωγή από το συγγενικό τους περιβάλλον. Η σιγουριά αυτή προκύπτει από το ότι η νέα γενιά είναι άρτια καταρτισμένη, έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, γνωρίζουν ξένες γλώσσες και είναι σε θέση να παρακολουθούν την τεχνολογία. Παλαιότερα κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε καθώς οι περισσότεροι μετανάστες δεν είχαν πολλά προσόντα οπότε η εύρεση εργασίας και η καθοδήγηση, ειδικά τον πρώτο καιρό στην χώρα υποδοχής, παρεχόταν από τους συγγενείς που είχαν μεταναστεύσει σ' αυτή πριν από αυτούς. (Νίκος Φωτόπουλος,2015, σελ.162)

Εστιάζοντας μόνο στην μετανάστευση από την Ελλάδα για την εύρεση εργασίας στο εξωτερικό μπορούμε πιο συγκεκριμένα να παραθέσουμε τα εξής: «Τα άτομα που μεταναστεύουν για εργασιακούς λόγους διαφοροποιούνται σε τρεις κατηγορίες: σ' αυτά που δεν είχαν ενταχθεί ποτέ στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα, σ' αυτά που περιήλθαν σε ανεργία και σ' εκείνα που παρόλο που είχαν εργασία στην Ελλάδα λόγω ανασφάλειας και έλλειψης προοπτικών εγκατέλειψαν την εργασία τους και αποδήμησαν». (Μιχάλης Δαμανάκης,2014, σελ. 145)

3.4 Επιπτώσεις της διαρροής επιστημονικού δυναμικού για τις χώρες αποστολής

Η διεθνής αναδιανομή του ανθρώπινου δυναμικού, οδηγεί στην απογύμνωση ολόκληρων χωρών, ειδικά του νότου, από το παραγωγικότερο τμήμα του πληθυσμού τους στο οποίο θα μπορούσαν να στηριχθούν για να αναπτυχθούν στο μέλλον. Τα υψηλά ποσοστά εξειδικευμένου προσωπικού που μεταναστεύουν είναι ανασταλτικός παράγοντας στην ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας προέλευσης, καθώς μειώνεται το μέσο επίπεδο εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού. Η παραγωγικότητα υποβαθμίζεται στις χώρες αποστολής και με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται επιπλέον κίνητρα για μετανάστευση εφόσον οι χώρες του εξωτερικού προσφέρουν θέσεις εργασίας με υψηλότερες αποδοχές και ασφάλεια στους εργαζομένους.

Από την άλλη μεριά ένα σημαντικό μέρος του δημόσιου χρήματος που έχει επενδυθεί για το ανθρώπινο κεφάλαιο στις χώρες προέλευσης, χάνεται όταν αυτό μεταναστεύει και αξιοποιείται από μια άλλη χώρα. Οι ειδικευμένοι μετανάστες «παίρνουν μαζί τους» την εκπαίδευσή τους, η οποία όμως χρηματοδοτήθηκε από τους φόρους των κατοίκων της χώρας τους. Με αυτόν τον τρόπο, οι οικονομίες υποδοχής κατέχουν ένα μεγάλο ποσοστό διαθέσιμου ανθρώπινου κεφαλαίου, ήδη εκπαιδευμένου, που μπορούν να αξιοποιήσουν όπου χρειάζεται. Έτσι το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών διευρύνεται και δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος.

Καθώς πολλά από τα πανεπιστήμια αναπτυσσόμενων χωρών εκπαιδεύουν μεγάλο μέρος των αποφοίτων τους για εξαγωγή στις ανεπτυγμένες χώρες, συμβαίνει το παράδοξο, φτωχές χώρες να στελεχώνουν πλουσιότερες, φαινόμενο που τα Ηνωμένα Έθνη αποκάλεσαν 'αντίστροφη μεταφορά τεχνολογίας'. Ο Bhagwati (1976), πρότεινε την φορολόγηση του εισοδήματος των εκπαιδευμένων εργαζομένων που μεταναστεύουν σε άλλη χώρα(φόρος του Bhagwati), ώστε τα έσοδα αυτά να αποτελέσουν την «αποζημίωση» της χώρας αποστολής για την απώλεια αυτού του δυναμικού. (Λαμπριανίδης,2011,σελ.48-51)

Η διαρροή εγκεφάλων προς τις χώρες του ΟΟΣΑ εκφράζεται περισσότερο στην Αφρική, όπου ένα στα εννιά (1/9) άτομα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχει μετακινηθεί σε μια χώρα του ΟΟΣΑ , ενώ ο αντίστοιχος αριθμός για την Λατινική Αμερική, την Ευρώπη και την Ασία είναι ένας στους δεκατρείς (1/13). (Vena Nedeljkovic,2014,σελ4) Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η μετανάστευση των καλύτερα εκπαιδευμένων εργαζομένων και επιστημόνων σε άλλες χώρες αποτελεί απώλεια εθνικών πόρων και καίριο πλήγμα για την μελλοντική τους ανάπτυξη.

Όμως η διαρροή επιστημονικού προσωπικού μπορεί να έχει και θετικές συνέπειες. Η μετανάστευση, έστω και πρόσκαιρα, έλυσε το οξύ πρόβλημα της ανεργίας και της υποαπασχόλησης. (Μουσούρου,2003,σελ.103) Η προοπτική μιας ενδεχόμενης εργασίας ή ειδίκευσης στο εξωτερικό, που συνεπάγεται και μια επιτυχημένη καριέρα, ωθεί όλο και περισσότερα άτομα στη χώρα προέλευσης να επενδύσουν στην εκπαίδευση και με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται απόθεμα υψηλά εκπαιδευμένων ατόμων. Ένα μέρος αυτών μπορεί να μεταναστεύσει, όμως ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς θα παραμείνει στην χώρα του και θα είναι ικανό, αν αξιοποιηθεί σωστά, να δώσει ώθηση στην εγχώρια οικονομία. (Λαμπριανίδης,2011, σελ 53-54)

Μια από τις θετικές επιδράσεις της διεθνούς διαρροής επιστημονικού δυναμικού για τις χώρες αποστολής είναι τα χρηματικά εμβάσματα που στέλνουν οι μετανάστες στις χώρες προέλευσής τους. Τα δύο βασικά κίνητρα για την αποστολή εμβασμάτων είναι αφενός η στήριξη της οικογένειας στην πατρίδα και αφετέρου η προετοιμασία της επιστροφής (συντήρηση- αγορά σπιτιού, δημιουργία κεφαλαίου για την έναρξη επιχείρησης κτλ. (Λαμπριανίδης,2011, σελ.55) Το ποσό των εμβασμάτων εξαρτάται από την προσφορά σε χρήμα στην χώρα υποδοχής και από την αποταμίευση που πραγματοποιεί ο κάθε μετανάστης. Φαίνεται πάντως πως οι γυναίκες παρόλο που αμείβονται λιγότερο, στέλνουν μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους στις οικογένειές τους (Εμκε-Πουλοπούλου,2007, σελ.141-142)

Οι Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan μας ενημερώνουν πως: « η Παγκόσμια Τράπεζα ανακοίνωσε ότι με την παγκόσμια ύφεση του 2008-2009 ο όγκος των μεταναστευτικών εμβασμάτων μειώθηκε ελάχιστα... Τα μεταναστευτικά εμβάσματα δεν αυξομειώνονται εύκολα και επηρεάζονται λιγότερο από τις οικονομικές διακυμάνσεις. Η σχετική σταθερότητα των μεταναστευτικών εμβασμάτων συνδέεται με διάφορους παράγοντες: προέρχονται από όλους τους μετανάστες, άρα αντέχουν σε βραχυχρόνιες μεταβολές στην κινητικότητα· αντιστοιχούν σε σχετικά μικρό μέρος του εισοδήματος των μεταναστών, που συνεχίζουν να τα στέλνουν ακόμα και σε εποχές δυσπραγίας· τα μέτρα τόνωσης της οικονομίας στις ανεπτυγμένες χώρες σημαίνουν ότι θα δημιουργηθούν δουλειές και για τους μετανάστες· οι μετανάστες δουλεύουν πιο πολλές ώρες ή μειώνουν τη δική τους κατανάλωση για να στέλνουν περισσότερα χρήματα στην πατρίδα όταν υπάρχει μεγάλη ανάγκη.»(Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan,2013,σελ.377)

Η ηλικία των μεταναστών κατά την έναρξη και την λήξη της παραμονής στο εξωτερικό έχει μεγάλη σημασία. Ένας νέος επιστήμονας είναι πιθανότερο να παραμείνει στο εξωτερικό για μεγαλύτερο διάστημα σε σύγκριση με έναν μεγαλύτερης ηλικίας επιστήμονα. Αν οι εν λόγω μετανάστες καταρτιστούν στο εξωτερικό και στην συνέχεια επαναπατριστούν, τότε οι χώρες προέλευσης ευνοούνται και οι απώλειες περιορίζονται. Η κουλτούρα της ξένης χώρας, οι ευκαιρίες που αυτή παρέχει στην απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, οι εμπειρίες και οι δυνατότητες που προσφέρει στους μετανάστες, μπορούν να αξιοποιηθούν απ' αυτούς όταν επαναπατριστούν προς όφελος της χώρας αποστολής. (Λαμπριανίδης,2011, σελ.56-57)

Οι Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan τονίζουν πως όταν επιστρέφουν στην χώρα τους οι μετανάστες, φέρνουν μαζί τους μια άλλη νοοτροπία, εφαρμόζουν πρωτότυπες ιδέες και ιδρύουν νέες επιχειρήσεις και έτσι επηρεάζουν την οικογενειακή, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας προέλευσης. (Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan,2013,σελ.367)

3.5 Πολιτικές για την προσέλκυση επιστημονικού δυναμικού

Οι άνθρωποι ανέκαθεν μετανάστευαν για να βρουν νέες ευκαιρίες, για να φτιάξουν την ζωή τους και για να ξεφύγουν από οικονομικά και πολιτικά αδιέξοδα. Η κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού επηρεάζεται από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση σε κάθε χώρα, αλλά και από τις ασκούμενες μεταναστευτικές πολιτικές. Η ανάγκη για υψηλή ανταγωνιστικότητα σε παγκόσμιο επίπεδο αύξησε τη ζήτηση για μετανάστες με ειδικευση στους αναπτυσσόμενους κλάδους των υπηρεσιών.

Οι χώρες υποδοχής μεταναστών διακρίνονται σε υπερπόντιες και ενδοευρωπαϊκής μετανάστευσης. Οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, και η Αυστραλία ανήκουν στην πρώτη κατηγορία χωρών που λόγω δημογραφικών προβλημάτων και χαμηλής πληθυσμιακής πυκνότητας, αντιμετώπισαν την μετανάστευση ως μόνιμη λύση. (Μουσούρου,2003, σελ. 125) Οι McLaughlan και Salt στην μελέτη τους σημειώνουν πως η φιλοσοφία για την μετανάστευση σε κάθε χώρα είναι διαφορετική. Άλλες έχουν μακροχρόνιες πολιτικές γι' αυτή και άλλες έρχονται πρώτη φορά σε επαφή μαζί της. Παρόλα αυτά

όμως ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να προσελκύσουν εργαζόμενους υψηλής ειδίκευσης για να καλυφθούν τα κενά στην αγορά εργασίας τους. Επιπλέον στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία, η κινητήρια δύναμη για την απόκτηση εξειδικευμένου προσωπικού ήταν οι αυξημένες προσδοκίες για την εθνική οικονομική ανάπτυξη. (Gail McLaughlan & John Salt, 2002, σελ.3)

Οι μετανάστες θα προτιμήσουν να μετακινηθούν σε χώρες που ασκούν πολιτικές για την ευκολότερη είσοδο και παραμονή τους σ' αυτές, αλλά και σε όσες διευκολύνουν την αμφίδρομη μετακίνηση των εργαζομένων. Το ποσοστό του ανθρώπινου δυναμικού που τους είναι απαραίτητο, καθώς και οι ειδικότητες που είναι χρήσιμες την προκειμένη στιγμή, τις καθορίζουν οι χώρες υποδοχής. (Λαμπριανίδης, 2011, σελ.68)

Οι Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan μας ενημερώνουν πως «στις ΗΠΑ, ο νόμος του 1990 για την εισερχόμενη μετανάστευση διευκόλυνε σημαντικά την χορήγηση προσωρινής βίζας σε εργαζόμενους υψηλής ειδίκευσης . Το 1998 η Γαλλία υιοθέτησε ένα ειδικό καθεστώς για επιστήμονες και πανεπιστημιακούς , και απλοποίησε τις διαδικασίες εισόδου στην χώρα για τους επαγγελματίες στον τομέα των υπολογιστών. Το 2000 η Γερμανία εγκαινίασε ένα πρόγραμμα ' πράσινης κάρτας' για να προσελκύσει ξένους ειδικούς στους τομείς της φροντίδας υγείας και της πληροφορικής, ενώ το 2004 υιοθέτησε έναν νόμο που επεκτείνει την προσφορά μόνιμης άδειας παραμονής σε πανεπιστημιακούς και ερευνητές, ανώτερα διευθυντικά στελέχη βιομηχανικών και άλλων επιχειρήσεων, αλλά και σε επιχειρηματίες. Στην ΕΕ, το ποσοστό των ειδικευμένων στο σύνολο των μεταναστών αυξήθηκε από 15% στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σε 25% το 2002. (Ian Goldin, Geoffrey Cameron, Meera Balarajan, 2013, σελ.265-266)

Τα περιοριστικά μέτρα για την μετανάστευση προς τον αναπτυγμένο κόσμο είναι πιο ελαστικά όταν απευθύνονται σε εξειδικευμένους εργαζομένους αλλά και στις οικογένειές τους. Κάποια από αυτά είναι η παροχή κινήτρων, όπως οι φοροαπαλλαγές και η παροχή βίζας σε ξένους φοιτητές που ολοκλήρωσαν εκεί τις σπουδές τους. Οι χώρες που παρείχαν άδεια μόνιμης παραμονής ή θεσμοθέτησαν διαδικασίες που οδηγούν στην απόκτησή της, απέκτησαν σαφές προβάδισμα. (Λαμπριανίδης, 2011, σελ 69) Πολλές χώρες έχουν γίνει ονομαστές και ξεχωρίζουν, διότι έχουν αναπτύξει ολοκληρωμένα έναν συγκεκριμένο τομέα, όπως για παράδειγμα την ιατρική ή την βιοεπιστήμη. Η φήμη που έχει δημιουργηθεί γύρω απ' αυτή τη χώρα για τον

συγκεκριμένο τομέα, την κάνει ελκυστική στους επιστήμονες αυτού του πεδίου. (Mahroum,2000,σελ.27)

Η μετανάστευση των φοιτητών είναι και αυτή ελκυστική για πολλές χώρες υποδοχής, καθώς από τη μια συνιστά πηγή εισοδήματος λόγω των διδάκτρων των πανεπιστημίων και από την άλλη αυξάνονται οι υποψήφιοι εργαζόμενοι στην χώρα αυτή που είναι άρτια εκπαιδευμένοι. Γι' αυτό το λόγο ορισμένες χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία και η Βρετανία, έχουν στοχεύσει στην προσέλκυση φοιτητών, «δελεάζοντας» τους εξειδικευμένους επιστήμονες με τις υποτροφίες που τους παρέχουν. Πολλές χώρες λοιπόν επενδύοντας στον τομέα της εκπαίδευσης, έχουν μακροπρόθεσμα οφέλη στην οικονομία τους, καθώς πολλοί από τους επιτυχημένους φοιτητές παραμένουν στη χώρα που σπούδασαν και μετά το πέρας των σπουδών τους, αφού γνωρίζουν τις στενές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα στα πανεπιστήμια και τις επιχειρήσεις της εκεί χώρας, ενισχύοντας έτσι την εισροή εγκεφάλων αλλά και την συγκράτησή τους εκεί.

Οι ΗΠΑ και ο Καναδάς εξαιτίας των σχετικά διαλλακτικών νόμων για την μετανάστευση, προτιμήθηκαν από τους ξένους διανοούμενους. Συγκεκριμένα οι ΗΠΑ προσέλκυσαν έναν σημαντικό αριθμό ατόμων τόσο πανεπιστημιακού επιπέδου όσο και διδακτορικούς φοιτητές απ' όλον τον κόσμο, παρέχοντάς τους μια υψηλής ποιότητας εκπαίδευση με την υπόσχεση μελλοντικών επαγγελματικών ευκαιριών εφόσον παραμείνουν εκεί. (Vena Nedeljkovic,2014,σελ.2)

Η ΕΕ ενθάρρυνε την κινητικότητα των φοιτητών και των ερευνητών με διάφορα προγράμματα, όπως το Erasmus για την ανταλλαγή φοιτητών μεταξύ των χωρών-μελών. Οι πολιτικές αυτές έχουν ως σκοπό να συμβάλλουν στην μετατροπή της διαρροής πτυχιούχων μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών σε «κυκλοφορία πτυχιούχων», καρπώνοντας τα οφέλη που τους παρέχει η μεταφορά τεχνογνωσίας ανάμεσά τους. (Λαμπριανίδης,2011,σελ 72-78) Στην ΕΕ υπάρχει και το εξής παράδοξο: Υπάρχουν φοιτητές και επαγγελματίες που είναι πολίτες της Ευρώπης που όμως μεταναστεύουν εκτός της Ένωσης και έτσι ενισχύουν το brain drain, και μη πολίτες της ΕΕ που όμως μεταναστεύουν σε μια χώρα μέλος της ΕΕ, με αποτέλεσμα να έχουμε brain gain για την Ένωση. Επιπλέον παρατηρείται το φαινόμενο μετακίνησης των ειδικευμένων εργαζομένων από τις χώρες της κεντρικής και νοτιανατολικής Ευρώπης προς τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και ειδικότερα προς την Γερμανία. (Vena Nedeljkovic,2014,σελ.4)

3.6 Εκτιμήσεις για την έκταση της διαρροής επιστημονικού δυναμικού από την Ελλάδα

Η διαρροή επιστημονικού δυναμικού από την Ελλάδα ξεκίνησε ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Σύμφωνα με τους Grubel και Scott (1966a), όπως μας πληροφορεί ο Λαμπριανίδης, «η Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του 1950 έχανε ετησίως το 21% των πτυχιούχων μηχανικών της και ασφαλώς η απώλεια ήταν πολύ μεγαλύτερη, αν προστεθεί και η μετανάστευση προς άλλες χώρες (Δ. Ευρώπη, Καναδά, κτλ.) Ο Zobanakis (1980) διερευνώντας τους λόγους αυτής της μετανάστευσης υποστηρίζει ότι κάποιοι μετανάστευαν γιατί δεν υπήρχαν οργανωμένες και συστηματικές μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα. Εκείνοι οι επιστήμονες που αναζητούσαν δουλειά, κατευθύνονταν προς τις ΗΠΑ προσελκυσμένοι από τις μεγάλες διαφορές που υπήρχαν σε μισθούς σε σχέση με την Ελλάδα. Ο Ρομπόλης εκτιμά πως την περίοδο 1998-2007 συνολικά 550.000 Έλληνες (δηλαδή περίπου το 7,3% του ενεργού ελληνικού πληθυσμού με βάση την απογραφή του 2001) μετανάστευσαν στο εξωτερικό προκειμένου να απασχοληθούν σε εργασίες υψηλής ειδίκευσης. Οι Χολέζας και Τσακλόγλου (2008) εκτιμούν πως η μετανάστευση πτυχιούχων αγγίζει σήμερα σχεδόν όλους τους κλάδους, ενώ περισσότεροι από 3.000 Έλληνες εργάζονται ως καθηγητές σε αμερικανικά πανεπιστήμια και περίπου 5.000 ως ερευνητές του εξωτερικού, που αναζητήθηκαν από τις αντίστοιχες εθνικές στατιστικές αρχές.» (Λαμπριανίδης, 2011, σελ. 174-175)

Όπως υποστηρίζει ο Kourvetaris και σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το 35% των πτυχιούχων μηχανικών, πάνω από το 27% των πτυχιούχων στις φυσικές επιστήμες και το 25% των πτυχιούχων σε ιατρικές σχολές εγκατέλειψαν τη χώρα μόνιμα στην περίοδο 1961-1965. Προφανώς τα ποσοστά είναι ακόμα υψηλότερα αν δίπλα σε αυτά τα άτομα προσθέσουμε και εκείνα που έφυγαν δηλώνοντας προσωρινή μετανάστευση. (Kourvetaris G. 1972 σελ. 6)

Ο Νίκος Φωτόπουλος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας (EUI) σε συνεργασία με το Trinity College του Δουβλίνου, το Ινστιτούτο Elcano Royal της Μαδρίτης και το Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Λισσαβόνας, την περίοδο 2011-2012 οι Έλληνες φαίνεται να

μετακινούνται κυρίως σε χώρες όπως η Μ. Βρετανία (25%), η Γερμανία, η Ολλανδία, το Βέλγιο, η Ελβετία και οι ΗΠΑ. Το 89% είναι πτυχιούχοι ενώ σε σχέση με τις ειδικότητες αυτών που μετακινούνται το 24% έχει σπουδές στα οικονομικά και στη διοίκηση επιχειρήσεων, το 19% στην πληροφορική και στην επιστήμη των υπολογιστών και το 12% στα μαθηματικά και τις κοινωνικές επιστήμες. Οι ηλικίες αυτών ποικίλουν: το 48% δεν έχει κλείσει ακόμα τα 30, ενώ το 49% είναι από 31 έως 45 ετών. Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία, προκαλεί εντύπωση ότι το 67% του δείγματος των Ελλήνων μεταναστών προτού μεταναστεύσει εργαζόταν, γεγονός που υποδηλώνει πως εκτός από την ανεργία οι νέοι επιστήμονες ακόμα και αν εργάζονται στη χώρα προέλευσης βιώνουν απειλητικά την αβεβαιότητα, τη ρευστότητα και την ανασφάλεια που προκαλεί το νέο τοπίο ελαστικών σχέσεων εργασίας των νέων μορφών απασχόλησης».(Νίκος Φωτόπουλος,2015 σελ162-163)

Μία σημαντική έρευνα για τη διαρροή Ελλήνων επιστημόνων προς το εξωτερικό διεξήχθη από τον Λαμπριανίδη την περίοδο 2009 και 2010. Τα αποτελέσματα ήταν πολύ σημαντικά και μία συνοπτική παρουσίαση επιχειρούμε στη συνέχεια. Στο δείγμα του υπερεκπροσωπείται το ανδρικό φύλο. Παρατηρήθηκε πως με την πάροδο των ετών καταγράφεται άνοδος σε σχέση με την ηλικία κατά την οποία αποφασίζουν οι Έλληνες να φύγουν στο εξωτερικό. Παλιότερα έφευγαν οι νεώτεροι γιατί επιζητούσαν προπτυχιακές σπουδές ,ενώ σήμερα φεύγουν μεγαλύτεροι γιατί επιζητούν μεταπτυχιακά προγράμματα και εργασία.

Είναι ενδιαφέρον πως ένα υψηλό ποσοστό ατόμων(28%) αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό προκειμένου να εργαστούν εκεί, αφού είχαν εργαστεί για μικρό ή μεγάλο διάστημα στην Ελλάδα. Φαίνεται λοιπόν πως έφυγαν γιατί απογοητεύτηκαν από την εργασία τους στην Ελλάδα. Πολλοί αποφάσισαν να εγκατασταθούν στο εξωτερικό αφού είχαν προηγούμενη εμπειρία παραμονής στο εξωτερικό για μεγάλο διάστημα κυρίως για λόγους σπουδών.

Επίσης όσο περισσότερο έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό τόσο πιο σύντομα βρίσκουν δουλειά εκεί, όπου οι κάτοχοι μεταπτυχιακού βρίσκουν δουλειά εντός 1,3 έτους ενώ οι πτυχιούχοι εντός 3 ετών Στην περίπτωση και δεύτερου μεταπτυχιακού ο χρόνος μέχρι την εύρεση εργασίας μειώνεται σε λιγότερο από ένα έτος, αλλά αυτό παύει να ισχύει στην περίπτωση του διδακτορικού αφού ο χρόνος που μεσολαβεί αυξάνεται και πάλι στα 2,5 έτη .

Οι αμοιβές στο εξωτερικό βελτιώνονται όσο αυξάνει το εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων, ενώ πολύ ενδιαφέρον είναι ότι οι ερωτηθέντες προτού αποφασίσουν να φύγουν

ή να παραμείνουν στο εξωτερικό για εργασία, δεν αναζήτησαν δουλειά στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πτυχιούχοι που εργάζονται στο εξωτερικό έκαναν πολυετείς σπουδές και σε πολύ καλά πανεπιστήμια, ενώ και η ξένη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο σχολείο σε σχέση με την χώρα που επιλέγουν για προπτυχιακές σπουδές σχετίζονται άμεσα.

Οι Έλληνες πτυχιούχοι που έχουν εργαστεί τουλάχιστον για ένα έτος στο εξωτερικό, είναι κάτοχοι ενός πτυχίου Κοινωνικών Επιστημών, Επιχειρήσεων ή Νομικών. Περίπου οι μισοί Έλληνες-ιδες του δείγματος, που έχουν εργαστεί ή εργάζονται στο εξωτερικό, διατηρούν σχέση με σύντροφο άλλης εθνικότητας. Το ποσοστό αυτό μειώνεται για τα άτομα που επέστρεψαν στην Ελλάδα και διατηρούν κάποια μόνιμη σχέση.

Παρατηρούμε επίσης πως οι Έλληνες πτυχιούχοι που φεύγουν στο εξωτερικό για εργασία τείνουν να μην κάνουν παιδιά ή να κάνουν λιγότερα σε σχέση με τον μέσο όρο των ατόμων που μένουν στην Ελλάδα αλλά και αυτών που είναι πτυχιούχοι.

Άλλο ένα σημαντικό στοιχείο της έρευνας είναι ότι η πλειοψηφία των ατόμων δεν στέλνουν κάποιου είδους χρηματική βοήθεια στην οικογένειά τους στην Ελλάδα όσο ζουν στο εξωτερικό, ενώ μάλιστα ορισμένοι λαμβάνουν κάποια χρηματική βοήθεια από τους γονείς τους. Η επιστροφή των πτυχιούχων στην Ελλάδα επηρεάζεται από το γενικό πολιτικό κλίμα που επικρατεί στην χώρα. Οι επαναπατρισθέντες στην Ελλάδα δήλωσαν ότι απολάμβαναν καλύτερες συνθήκες εργασίας στο εξωτερικό. (Λαμπριανίδης, 2011 σελ.229-309)

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ΟΟΣΑ, οι μεταναστευτικές ροές των Ελλήνων πολιτών προς άλλες χώρες του ΟΟΣΑ αυξήθηκαν έως και 160% μεταξύ 2010 και 2012, ενώ το 2013 τα δεδομένα δείχνουν μείωση. Τα 2/3 αυτών πήγαν στην Γερμανία. Πάνω από 27.000 Έλληνες μετανάστες έχουν τουλάχιστον τριτοβάθμια εκπαίδευση, αντιπροσωπεύοντας το 60% όλων των πρόσφατων μεταναστών από την Ελλάδα. (ΟΟΣΑ,2016)

Όλα λοιπόν δείχνουν πως το μεταναστευτικό κύμα στην Ελλάδα παρουσιάζει αυξητική τάση . Η χώρα παγιδευμένη στη δίνη της κρίσης και της σκληρής λιτότητας και με την ανεργία στα ύψη, βλέπει το παραγωγικό της δυναμικό να μεταναστεύει αναζητώντας ένα καλύτερο αύριο. Η Ελλάδα απογυμνώνεται από το επιστημονικό της προσωπικό και αυτό έχει άσχημες συνέπειες για την ήδη επιβαρυνόμενη οικονομία της. Η χώρα ασφυκτιά εξαιτίας της ύφεσης και της λιτότητας και όλα δείχνουν πως η κατάσταση αυτή θα αργήσει να βελτιωθεί.

Κεφάλαιο 4

4.1 Έρευνα

Το τέταρτο και τελευταίο μέρος της εργασίας καλύπτεται από την εμπειρική έρευνα. Το θέμα με το οποίο ασχοληθήκαμε είναι: « Η μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της κρίσης: αιτίες – παράγοντες και συνέπειες».

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στο διαχρονικό αυτό φαινόμενο, προχωρήσαμε σε μια ποιοτική έρευνα και συντάξαμε έναν οδηγό συνέντευξης που μας βοήθησε να απαντήσουμε σε συγκεκριμένα ερωτήματα . Το περιεχόμενο αυτού είναι το εξής:

Φύλο:

Ηλικία:

Τόπος κατοικίας:

- 1) Ποιο είναι το εκπαιδευτικό σου επίπεδο;
- 2) Γνωρίζεις ξένες γλώσσες και αν ναι ποιες είναι αυτές;
- 3) Η γνώση αυτής της γλώσσας ήταν καθοριστική για την μετανάστευσή σου στην χώρα;
- 4) Σε ποια ηλικία αποφάσισες να μεταναστεύσεις;
- 5) Σπούδασες στο εξωτερικό; Αν ναι, το πανεπιστήμιο σε βοήθησε να βρεις εργασία εκεί;
- 6) Είχες εργαστεί ποτέ πριν μεταναστεύσεις και αν ναι που;
- 7) Να αναφερθούν όλα τα στάδια της εργασιακής εμπειρίας;
- 8) Μπορείς να συγκρίνεις τους εδώ όρους και προϋποθέσεις εργασίας με αυτούς που καλείσαι τώρα να ακολουθήσεις στην χώρα μετανάστευσης;
- 9) Να αναφερθούν αναλυτικά οι διαδικασίες και οι λόγοι που οδήγησαν στη μετανάστευση;
- 10) Ποιοι άνθρωποι συμμετείχαν στην απόφαση αυτή και πως λήφθηκε;

- 11) Η οικονομική κρίση και τα αδιέξοδα που προκαλεί ήταν μια αιτία μετανάστευσης;
- 12) Πως πήρες την απόφαση να μεταναστεύσεις στην συγκεκριμένη χώρα; Τι είναι αυτό που σου προσφέρει;
- 13) Έχει συνάφεια η δουλειά σου με τις σπουδές που είχες κάνει ;
- 14) Είχες βρει δουλειά στο εξωτερικό πριν φύγεις από την Ελλάδα (μέσω γραφείων αναζήτησης εργασίας ή φίλων) ή αναζήτησες εφόσον μετανάστευσες;
- 15) Τι σου αρέσει περισσότερο στην δουλειά σου στο εξωτερικό;
- 16) Η αμοιβή σου είναι ικανοποιητική και τι μπορεί να σου προσφέρει;
- 17) Υπάρχει στο μυαλό σου το ενδεχόμενο της επιστροφής;
- 18) Πως αντέδρασε ο περίγυρός σου στην απόφασή σου να μεταναστεύσεις;
- 19) Όταν έφτασες στην χώρα υποδοχής, είχες κάποια βοήθεια από την ελληνική κοινότητα, από φίλους ή συγγενείς ή οργάνωσες μόνος/η τον τρόπο ζωής σου εκεί;
- 20) Το σπίτι που έχεις επιλέξει να κατοικήσεις , βρίσκεται στον πρωτεύουσα, σε προάστιο αυτής ή σε επαρχιακή πόλη;
- 21) Ποιο ήταν το κριτήριο επιλογής του τόπου κατοικίας σου; Το ενοίκιο, η γειτνίαση με τον τόπο εργασίας σου , η διευκόλυνση μετακίνησης με τα μέσα μαζικής μεταφοράς ή κάποιοι άλλοι λόγοι;
- 22) Στο συγκεκριμένο μέρος υπάρχουν προϋποθέσεις για να αξιοποιήσεις ευχάριστα και εποικοδομητικά τον ελεύθερο χρόνο σου;
- 23) Τι προσδοκάς από την επιλογή σου για μετανάστευση στην συγκεκριμένη χώρα;
- 24) Τι σχέδια έχεις για το μέλλον;
- 25) Πόσο σε απασχολεί, πέραν της οικονομικής και επαγγελματικής εξασφάλισης και η εκεί οικογενειακή αποκατάσταση;

Η υπόθεση εργασίας μας είναι ότι οι συμπολίτες μας μεταναστεύουν στο εξωτερικό για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο αλλά και να αναζητήσουν εργασία με καλύτερες συνθήκες και αποδοχές . Υποθέτουμε πως το αίσθημα της ανασφάλειας και της απογοήτευσης που δημιουργείται από τη δυσκολία εύρεσης εργασίας, οδηγούν ολοένα και περισσότερους, νέους κυρίως, στη μετανάστευση.

Συνεντεύξεις πάρθηκαν από 10 άτομα που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Αμερική, τη Σουηδία και την Αυστραλία. Η επαφή μας με τα άτομα αυτά έγινε με ηλεκτρονικά μέσα και συγκεκριμένα μέσω skype, σε μέρα και σε ώρα που συμφωνήθηκε μετά από συνεννόηση με τους ίδιους. Υπήρξαν αντικειμενικά προβλήματα στην έρευνα λόγω της διαφοράς ώρας που υπάρχει μεταξύ των χωρών και των επαγγελματιών που ασκούν τα άτομα, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι ανειλημμένες επαγγελματικές υποχρεώσεις τους μας άλλαζαν τον προγραμματισμό της συνέντευξης.

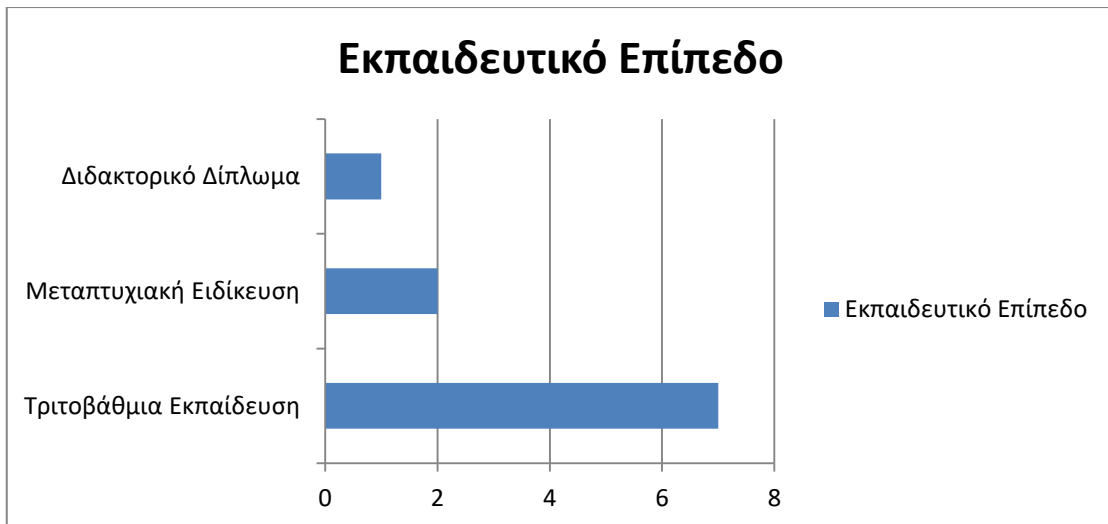
Η ομάδα των συνεντευξιαζόμενων απαρτίστηκε από ίσο αριθμό ανδρών και γυναικών (5 γυναίκες-5 άνδρες) και οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 26 έως 35 ετών. Όλοι είναι Έλληνες πολίτες που ζούσαν στην Ελλάδα μέχρι την έναρξη της κρίσης. Προκειμένου να διατηρηθεί το απόρρητο των συνεντεύξεων θα αναφέρονται με το αρχικό γράμμα του ονόματος και του επωνύμου τους. Για κάθε ερώτηση δεν θα παρουσιάσουμε τις απαντήσεις όλων των ατόμων όπως αυτές ειπώθηκαν, αλλά θα αναφέρουμε ενδεικτικά τις απαντήσεις 3-4 ατόμων

.

4.2 Εμπειρική θεώρηση

A) Εκπαιδευτικό επίπεδο

Η πρώτη ερώτηση είχε να κάνει με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Το εκπαιδευτικό επίπεδο επτά ατόμων ήταν τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δύο άτομα είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου και ένας είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου. (Γράφημα 1) Πιο συγκεκριμένα, η Ε.Κ., ο Σ.Ζ., ο Φ.Β., η Ν.Σ., ο Κ.Σ., η Α.Π. και ο Κ.Ν. είναι κάτοχοι πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η Γ.Γ. και η Ν.Γ. είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου, ενώ ο Α.Β. είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου.

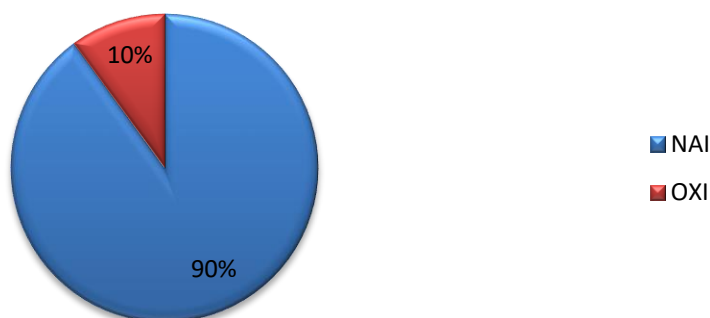
Β) Η ξένη γλώσσα ως καθοριστικός παράγοντας για τη μετανάστευση στη χώρα υποδοχής

Ως προς την γνώση ξένων γλωσσών, ένα άτομο γνώριζε μόνο Αγγλικά (Σ.Ζ.), πέντε απ' αυτούς γνώριζαν δύο ξένες γλώσσες, δηλαδή Αγγλικά, Γαλλικά/ Γερμανικά (Γ.Γ., Β.Φ. Α.Β, Λ.Π, Κ.Ν.) ενώ τέσσερις γνώριζαν τρεις γλώσσες (Ε.Κ., Ν.Σ., Κ.Σ., Ν.Γ.) οι οποίες ήταν Αγγλικά, Γαλλικά, Σουηδικά/ Γερμανικά. (Γράφημα 2)

Στις περισσότερες περιπτώσεις (9/10) η γνώση της ξένης γλώσσας που ομιλείται στην χώρα υποδοχής, ήταν καθοριστική για την μετανάστευση του ατόμου εκεί. (Γράφημα 3)

Η Γνώση της Ξένης Γλώσσας ως Καθοριστικός Παράγοντας για την Μετανάστευση

Συγκεκριμένα η Γ.Γ, που ζει και εργάζεται στη Γαλλία είπε τα εξής « *Η γνώση Αγγλικών και Γαλλικών ήταν καθοριστική καθώς κοιτούσα για δουλειά στο εξωτερικό σε αγγλόφωνη ή γαλλόφωνη χώρα*». (Γ.Γ, 29 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Γαλλία)

Η Ε.Κ. που ζει στην Αγγλία είπε χαρακτηριστικά: « *Το ότι γνώριζα καλά Αγγλικά είχε μεγάλη σημασία. Δεν είχα άγχος ότι δεν θα βρω δουλειά, καθώς όπου και να πήγαινα ήξερα να μιλήσω*». (Ε.Κ., 27 ετών, Εφαρμογές ξένων γλωσσών στην διοίκηση και το εμπόριο, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Η Ν.Σ πριν φύγει στο εξωτερικό έμαθε να μιλάει Σουηδικά, το ίδιο και ο Κ.Σ, καθώς και οι δυο είχαν σκοπό να μεταναστεύσουν στην Σουηδία για να πάρουν ειδικότητα μετά τις σπουδές ιατρικής που είχαν κάνει στην Ελλάδα. Η Ν.Σ. είπε: «*Δεν γνώριζα Σουηδικά πριν αποφασίσω να μεταναστεύσω στην Σουηδία. Περίπου 6 μήνες πριν φύγω έκανα ιδιαίτερα μαθήματα και μετά όταν μετακόμισα εδώ έκανα εντατικά μαθήματα*». (Ν.Σ., 28 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

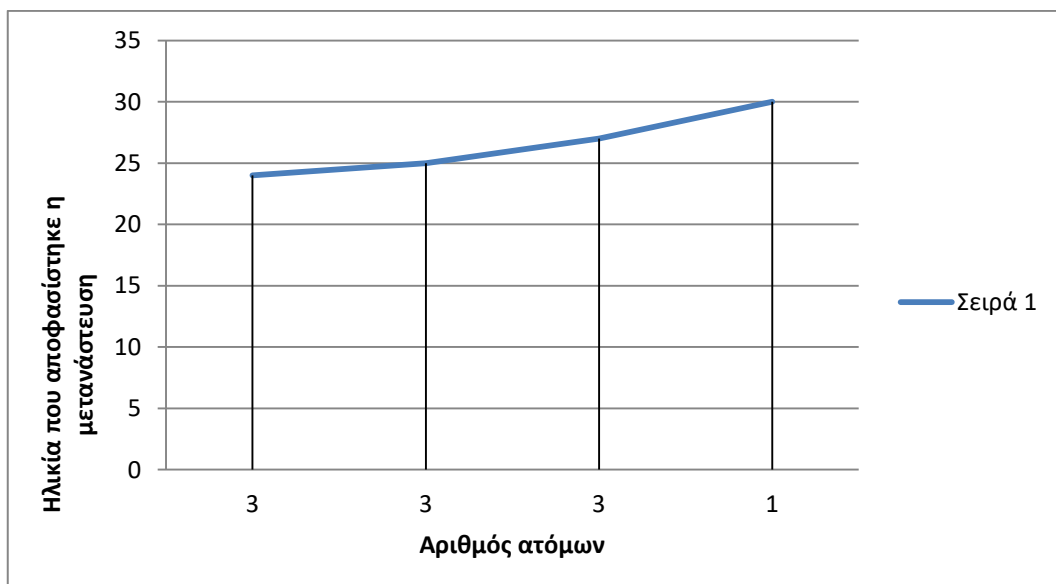
Ο Κ.Σ. πρόσθεσε: «*Όλοι εμείς που ασχολούμαστε στον τομέα της υγείας και ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή με τον κόσμο, είναι απαραίτητο να γνωρίζουμε τη γλώσσα που μιλιέται στην κάθε χώρα που θα επιλέξουμε να πάμε. Έτσι πριν φύγω από την Ελλάδα, έμαθα σε καλό επίπεδο τα Σουηδικά και στην πορεία με την καθημερινή τριβή με την*

γλώσσα εξασκήθηκα και τα έμαθα καλύτερα». (Κ.Σ., 29 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Ο Β.Φ ο οποίος μετανάστευσε στην Αμερική είχε διαφορετική άποψη: « Παρόλο που το επίπεδο των Αγγλικών μου δεν ήταν και τόσο καλό ώστε να μετακινηθώ, είχα αποφασίσει πως θα μετακόμιζα όπως και να έχει. Η γλώσσα δεν θα με εμπόδιζε, θα έφευγα ακόμα και με τα λίγα αγγλικά που γνώριζα». (Β.Φ, 26 ετών, Μηχανικός Αυτοκινήτων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Αμερική)

Γ) Ηλικίες κατά τις οποίες πάρθηκε η απόφαση για μετανάστευση

Στην ερώτηση, «σε ποια ηλικία αποφάσισες να μεταναστεύσεις», οι απαντήσεις που δέχτηκα ήταν ποικίλες. Οι περισσότεροι αποφάσισαν να μεταναστεύσουν μετά την ολοκλήρωση των προπτυχιακών τους σπουδών (περίπου 23-24 ετών), άλλοι εφόσον τελείωσαν με τις μεταπτυχιακές σπουδές τους και άλλοι αφού αναζήτησαν δουλειά στην Ελλάδα και είτε δεν βρήκαν αυτό που έψαχναν, είτε λόγω κάποιων προσόντων που τους έλλειπαν δεν έγιναν δεκτοί σε αυτές τις δουλειές που αναζητούσαν. Πιο συγκεκριμένα 3 άτομα μετανάστευσαν στα 24 χρόνια τους, 3 στα 25 τους, 3 στα 27 τους, 1 στα 30 του. (Γράφημα 4)

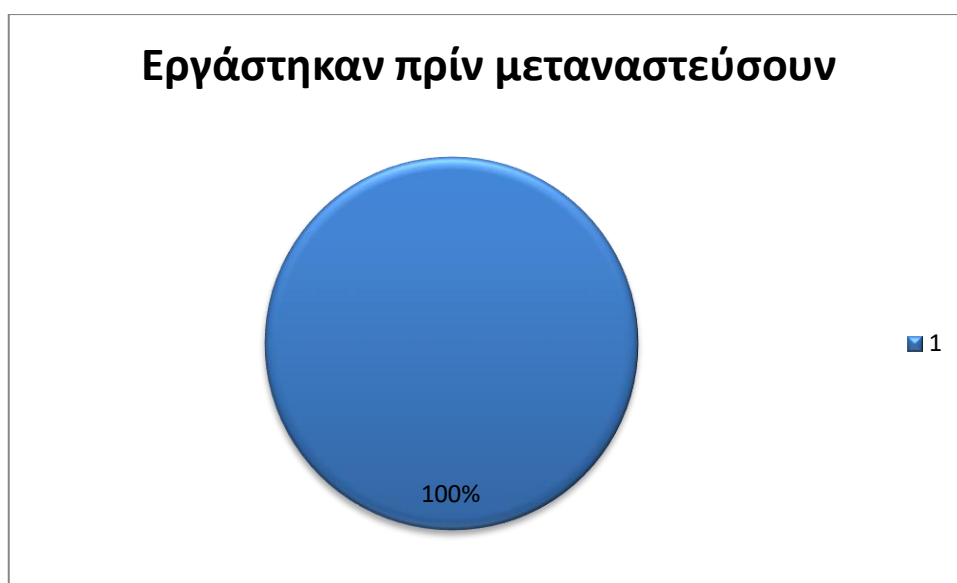

Δ) Σπουδές στο εξωτερικό

Κανείς από τους συνεντευξιζόμενους δεν είχε σπουδάσει στο εξωτερικό, εκτός από τον Α.Β. που έκανε το διδακτορικό του στη Γερμανία. (Α.Β., 35 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Ε) Εργασιακή εμπειρία συνεντευξιζόμενων προτού μεταναστεύσουν

Στην ερώτηση, « αν είχαν εργαστεί ποτέ πριν μεταναστεύσουν και τι είδους εργασία ασκούσαν», και οι 10 απάντησαν θετικά. (Γράφημα 5) Σε αρκετές περιπτώσεις τα άτομα αυτά δεν είχαν κάνει μόνο μια δουλειά πριν μεταναστεύσουν , αλλά είχαν αλλάξει δύο και τρεις δουλειές.

Ο Σ.Ζ ανέφερε χαρακτηριστικά: « *Ναι είχα δουλέψει σε διάφορες δουλειές πριν φύγω για Αγγλία. Παραδείγματος χάριν 1) σε μεταφορική, 2) ως αντιπρόσωπος της Media Strom, 3) σε μια επιχείρηση για κατασκευή στέγης στην οποία είτε ετοιμάζα παραγγελίες, είτε συναρμολογούσα τα ξύλα. Καμία από τις πρώτες μου αυτές δουλειές δεν ήταν πάνω στο αντικείμενό μου, αλλά ήθελα να βγάλω τα δικά μου λεφτά και γι' αυτό πήγαινα όπου μπορούσα να βρω μεροκάματο*». (Σ.Ζ., 27 ετών, Πολιτικών Δομικών Έργων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Ο Β.Φ. είπε τα εξής: « *Ναι είχα εργαστεί στην Ελλάδα για περίπου 6 χρόνια. Δούλενα σε συνεργείο αυτοκινήτων, σε αντιπροσωπεία της Toyota, της Volkswagen και της Audi, η οποία ήταν και η τελευταία μου εργασία, καθώς και για μια περίοδο όταν σπούδαζα ακόμα, εργάστηκα σε τηλεφωνικό κέντρο στον τομέα των τηλεφωνικών πωλήσεων*». (Β.Φ, 26 ετών, Μηχανικός Αυτοκινήτων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Αμερική)

Η Γ.Γ ανέφερε: « *Ναι είχα εργαστεί ως φοιτήτρια σε εργασίες που δεν είχαν άμεση συνάφεια με το αντικείμενο των σπουδών μου. Εργάστηκα ως τηλεφωνήτρια στον ΟΤΕ, έκανα ιδιαίτερα μαθήματα μαθηματικών και στην συνέχεια παράλληλα με το μεταπτυχιακό μου, άρχισα να εργάζομαι σε γραφείο πολιτικού μηχανικού στον κατασκευαστικό τομέα, κάνοντας μελέτες για κτήρια και ενεργειακές μελέτες για υφιστάμενα κτήρια*». (Γ.Γ, 29 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Γαλλία)

Η Λ.Π. που μετανάστευσε για να βρει εργασία στη Γερμανία είπε χαρακτηριστικά: « *Έκανα ένα διάστημα ακόμα και δυο δουλειές για να καταφέρω να τα βγάλω πέρα. Το πρωί δούλενα ως γραμματέας σε ένα δικηγορικό γραφείο και το απόγευμα έκανα ιδιαίτερα φιλολογικά μαθήματα*». (Λ.Π., 28 ετών, Φιλολόγος, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Στ) Σύγκριση όρων και προϋποθέσεων εργασίας μεταξύ χώρας αποστολής και χώρας υποδοχής

Στην ερώτηση, «αν μπορούν να συγκρίνουν τους εδώ όρους και προϋποθέσεις εργασίας με αυτές που καλούνται τώρα να ακολουθήσουν στην χώρα μετανάστευσης», όλοι οι συνεντευξιζόμενοι μας απάντησαν πως μπορεί στην αρχή τα πράγματα να ήταν δύσκολα, καθώς βρίσκονταν άγνωστοι μεταξύ αγνώστων, αλλά υπήρχε προοπτική εξέλιξης και σε επίπεδο καριέρας και σε προσωπικό επίπεδο. Μας περιέγραψαν τους όρους εργασίας τους στην κάθε χώρα με λεπτομέρεια και στάθηκαν σχεδόν όλοι στον σταθερό μισθό που τους προσφέρεται και στις ευκαιρίες ανέλιξης που υπάρχουν. Επίσης αναφέρθηκαν στο θέμα της ασφάλειας και της προστασίας του εργαζομένου και στην φορολογία, που παρόλο που σε κάποιες χώρες είναι υψηλή, δεν δυσανασχετούν

διότι τους παρέχονται ανταποδοτικά οφέλη σε θέματα υγείας, παιδείας, περίθαλψης και κοινωνικής ασφάλισης.

Πιο συγκεκριμένα η Ε.Κ. είπε τα εξής: « Οι δύο χώρες δεν έχουν καμία σχέση. Στην Αγγλία δουλεύεις με ένα συγκεκριμένο ωράριο, εγώ για παράδειγμα δουλεύω στάνταρ οκτάωρο και αν χρειαστεί να καθίσω παραπάνω, μου πληρώνουν τις υπερωρίες. Έχω στην διάθεσή μου διάλειμμα και εννοείται πως ο μισθός είναι σταθερός. Εδώ υπάρχει ένα κατώτατο όριο ημερομίσθιου ανάλογα με την ηλικία. Έχεις ευκαιρίες ανέλιξης σε όλες σχεδόν τις δουλειές. Αναπόσπαστο κομμάτι είναι και το θέμα της ασφάλειας και της προστασίας του εργαζομένου. Στην Ελλάδα είχα μερική ασφάλιση και σε πολλές περιπτώσεις δούλευα και χωρίς ένσημα. Στην Αγγλία σου κρατούν χρήματα για φόρους, αλλά ξέρεις αργότερα, όταν βγεις στη σύνταξη, ποιο θα είναι ακριβώς το ποσό που θα πάρεις. Υπάρχει επιστροφή φόρου σε κάποιες περιπτώσεις και εξαίρεση από άλλους φόρους». (Ε.Κ., 27 ετών, Εφαρμογές ξένων γλωσσών στην διοίκηση και το εμπόριο, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Ο Κ.Ν. είπε τα εξής: «Σίγουρα ανάμεσα στις δύο χώρες υπάρχουν τεράστιες διαφορές. Μπορεί στη Γερμανία να δουλεύεις περισσότερο, αλλά και οι μισθοί είναι πιο υψηλοί και αυτό σου προσφέρει μεγαλύτερη άνεση. Εδώ προσπαθούν να σου μάθουν αυτά που είναι απαραίτητα για τη δουλειά που θα κάνεις, ανεξάρτητα αν εσύ γνωρίζεις τον τρόπο που πρέπει να κάνεις κάτι. Η ίδια η εταιρία μας κάνει trainings και σεμινάρια. Από την πρώτη μέρα που μπήκα στην δουλειά, έχω ασφάλεια και ήδη ανέβηκα μια φορά κλίμακα». (Κ.Ν., 27 ετών, Ηλεκτρολόγος μηχανικός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά-Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Η Γ.Γ πρόσθεσε τα παρακάτω: « Στο εξωτερικό τα πράγματα είναι πιο απαιτητικά, αλλά υπάρχουν και κάποιες διαδικασίες που πρέπει να ακολουθηθούν οπότε είναι και πιο ξεκάθαρα. Πρέπει να έχεις κάποια standards, αλλά απ' εκεί και πέρα η κάθε εταιρία σου προσφέρει trainings έτσι ώστε να καταρτιστείς πλήρως. Σου παρέχεται ασφάλεια, κάτι που στη Ελλάδα σπάνια υπήρχε, αλλά και δυνατότητα ανέλιξης. Στην Ελλάδα ζητούσαν κόσμο να είναι μέχρι 25 ετών και να έχουν μεγάλη προϋπηρεσία. Εδώ δεν είναι απαραίτητη η προϋπηρεσία καθώς κάθε εταιρία θέλει να δώσει τα εφόδια από την αρχή στους εργαζομένους της έτσι ώστε να τους διαμορφώσει έτσι όπως θέλει και ανάλογα με τις ανάγκες που θέλει να καλύψει εκείνη τη στιγμή». (Γ.Γ, 29 ετών, Μηχανολόγος

Μηχανικός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Γαλλία)

Η Ν.Σ. ανέφερε τα εξής: « Από τη μικρή πείρα που έχω, δεν βλέπω να υπάρχουν πολλές ομοιότητες. Στο Νοσοκομείο που δούλευα δεν υπήρχαν δυστυχώς οι προϋποθέσεις να εργαστούμε σωστά. Λόγω κρίσης, οι περικοπές στον τομέα της υγείας δυσκόλευαν το έργο μας. Οι γιατροί ήταν λίγοι και αναγκαζόμασταν να δουλεύουμε πολλές ώρες υπερωρίες τις οποίες δεν μας κάλυπταν και τα βασικά υλικά που χρειαζόμασταν ήταν σε έλλειψη. Εδώ υπάρχει σεβασμός προς τους γιατρούς. Δεν μας αντιμετωπίζουν ως ειδικευόμενους. Είμαστε στο πλάι των έμπειρων γιατρών, παρακολουθούμε, συμμετέχουμε και μαθαίνουμε μέσω της πράξης. Αμειβόμαστε πολύ καλά για τη δουλειά μας και από τον μισθό μας κρατούνται χρήματα για την ασφάλεια και για τη σύνταξή μας. Όλα είναι δρομολογημένα και δεν έχουμε να ανησυχούμε για κάτι». (Ν.Σ., 28 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Ζ) Διαδικασίες και λόγοι που οδήγησαν στη μετανάστευση

Προχωρώντας στις ερωτήσεις, η επόμενη είχε να κάνει με τις διαδικασίες και τους λόγους που οδήγησαν στην μετανάστευση. Εδώ οι απαντήσεις διέφεραν καθώς κάποια άτομα που έλαβαν μέρος στη συνέντευξη ζουν εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όσοι κατοικούν σε κάποια χώρα-μέλος της ΕΕ, δεν χρειάστηκαν να κάνουν κάποιες κινήσεις για να μεταναστεύσουν, κυκλοφόρησαν απλά και μόνο με την ταυτότητά τους. Ο ένας που ζει στην Αμερική έχει υπηκοότητα Αμερικανική, οπότε και γι' αυτόν η μετακίνηση ήταν εύκολη απόφαση.

Η Ν.Γ. όμως που αποφάσισε να μεταναστεύσει στην Αυστραλία έπρεπε να κάνει κάποιες αναγκαίες κινήσεις για την εκεί εγκατάστασή της. Συγκεκριμένα είπε τα εξής: « Για να πάει κανείς στην Αυστραλία πρέπει να ακολουθηθεί μια συγκεκριμένη διαδικασία. Αρχικά πρέπει να κάνει αίτηση για χορήγηση βίζας για να μπορέσει να τον δεχτεί η χώρα. Αν έχει ήδη βρει δουλειά με αποστολή βιογραφικού, τότε μπορεί ο εργοδότης του να εγγυηθεί ότι θα τον δεχθεί και να του στείλει μια ειδική επιστολή. Διαφορετικά πρέπει να γνωρίζει ένα από τα επαγγέλματα που κατά καιρούς ζητάει η Αυστραλία και γνωστοποιούνται μέσω της Πρεσβείας της για εκδήλωση ενδιαφέροντος. Αν έχει κάποιον συγγενή εδώ, τα πράγματα είναι πιο εύκολα αφού αυτοί εγγυώνται γι' »

αυτόν και έτσι παίρνει βίζα πιο εύκολα.» (Ν.Γ., 28 ετών, Νηπιαγωγός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αυστραλία)

Ο Α.Β είπe τα εξής: « Δεν χρειάστηκε να κάνω πολλά για να μεταναστεύσω. Η ταυτότητά μου και ένα εισιτήριο ήταν αρκετά, δεδομένου ότι μετανάστευσα στη Γερμανία. Στην εταιρία που δούλευα παράλληλα με τις σπουδές μου, ασχολούμουν με το κατασκευαστικό κομμάτι και επειδή στην συνέχεια είχα μπει μέσω του μεταπτυχιακού στον τομέα της παραγωγής και logistics, ήθελα να το αξιοποιήσω αυτό οπότε έψαχνα δουλειά σχετική και κάποια εταιρία που να δραστηριοποιείται στην Ελλάδα. Ήταν δύσκολο να βρω καθώς ήταν η περίοδος που πολλές εταιρίες έφευγαν για το εξωτερικό. Τότε υπήρχε ζήτηση στις αγγελίες για άτομα με προϋπηρεσία στο αντικείμενό μου, πράγμα που εγώ τότε δεν είχα σε μεγάλο βαθμό. Με ενδιαφέρει πολύ το κομμάτι της ανέλιξης και της καριέρας, γι' αυτό και αποφάσισα να μεταναστεύσω. Ήθελα να έχω την ευκαιρία για κάτι καλύτερο και ήμουν σε ηλικία που μπορούσα να δοκιμάσω να ξεκινήσω τη ζωή μου από την αρχή. Επίσης άλλος ένας σημαντικός λόγος μετανάστευσης ήταν και ο οικονομικός. Στην Ελλάδα δούλευα πολλές ώρες και τα χρήματα που έπαιρνα ήταν πολύ λίγα, ενώ εδώ (Γερμανία) δεν συμβαίνει αυτό». (Α.Β., 35 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός- διδακτορικό(PhD), γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Η Λ.Π. είπe χαρακτηριστικά: « Δεν ήταν εύκολο να πάρω την απόφαση να μεταναστεύσω, παρ' όλο που στην Γερμανία υπήρχαν συγγενικά μου πρόσωπα. Ήθελα να δω τι μπορώ να καταφέρω πρώτα στη χώρα μου και όταν δεν θα είχα άλλη επιλογή τότε να έφευγα. Έτσι και έκανα. Δούλεψα ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στο δικηγορικό γραφείο, αλλά καθώς η οικονομική κρίση έπληξε και αυτόν τον τομέα, ο ιδιοκτήτης του γραφείου αποφάσισε να διώξει και εμένα και την κοπέλα που δούλευε ως γραμματέας το απόγευμα. Τα ιδιαίτερα δεν ήταν πολλά ώστε να καταφέρω να ζήσω και έτσι αποφάσισα να φύγω. Όσο για τις διαδικασίες, δεν έκανα κάτι σημαντικό, απλά έβγαλα εισιτήριο όταν έγινα δεκτή από μια δουλειά στην Γερμανία και έφυγα». (Λ.Π., 28 ετών, Φιλολόγος, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Η) Οι συμμετέχοντες στη διαδικασία λήψης της απόφασης για μετανάστευση

Η απόφαση για μετανάστευση τις περισσότερες φορές πάρθηκε από τον ίδιο το μετανάστη. Βέβαια προηγήθηκε συζήτηση με το οικογενειακό τους περιβάλλον. Σε δυο περιπτώσεις μόνο η απόφαση για μετανάστευση πάρθηκε από κοινού ανάμεσα στο ζευγάρι, αφού οι μεν είχαν σκοπό να μεταναστεύσουν στη Σουηδία για να αναλάβουν την ειδικότητά τους και οι δε να μεταναστεύσουν στην Αγγλία.

Η Ν.Σ. είπε χαρακτηριστικά: « Η απόφαση πάρθηκε από κοινού με τον Κωστή μετά από συζήτηση. Είχαμε την ίδια ειδικότητα και αυτό βοήθησε πολύ, καθώς ο τόπος που θα μας βόλευε επαγγελματικά ήταν κοινός. Σκεφτόμασταν από την αρχή να πάμε στη Σουηδία, αλλά με την προσφορά της θέσης τα πράγματα ήταν πιο εύκολα». (Ν.Σ., 28 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Η Ε.Κ. είπε: « Ο αδελφός μου με συμβούλεψε να δοκιμάσω κάτι καλύτερο με το πτυχίο που είχα, αλλά και ο σύντροφός μου. Λόγω του ότι ήταν άνεργος, αποφασίσαμε μαζί να μεταναστεύσουμε και να κάνουμε το επόμενο βήμα σε μια άλλη χώρα. Η απόφασή μας ήταν σχετικά γρήγορη. Το είχαμε στο μυαλό μας, αλλά δεν ξέραμε πότε θα παίρναμε την απόφαση». (Ε.Κ., 27 ετών, Εφαρμογές ξένων γλωσσών στην διοίκηση και το εμπόριο, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Ο Β.Φ. είπε: « Κάποιοι φίλοι μου με πίεζαν και μου έλεγαν πως αφού έχω το προνόμιο να έχω την αμερικανική υπηκοότητα να φύγω και να δοκιμάσω την τύχη μου σε μια άλλη χώρα. Η οικογένειά μου δεν ήταν και πολλή θετική στην αρχή, αλλά μετά το δέχτηκαν». (Β.Φ, 26 ετών, Μηχανικός Αυτοκινήτων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Αμερική)

Η Ν.Γ. είπε: « Είναι μια δύσκολη απόφαση να μεταναστεύσει κανείς, ειδικά σε μια χώρα που βρίσκεται τόσο μακριά (Αυστραλία). Την απόφαση την πήρα μόνη μου αφού νωρίτερα είχα συζητήσει με την οικογένειά μου. Είχα απογοητευτεί να ψάχνω για δουλειά και να μην βρίσκω κάτι και όταν τελικά έβρισκα κάτι ,τα χρήματα να είναι τόσο λίγα ώστε να μην μπορώ να ζήσω. Είδα ότι η Αυστραλία δέχεται κόσμο και αποφάσισα να έρθω εδώ». (Ν.Γ., 28 ετών, Νηπιαγωγός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αυστραλία)

Θ) Οικονομική κρίση και μετανάστευση

Η επόμενη ερώτηση την οποία έθεσα, ήταν «αν η οικονομική κρίση και τα αδιέξοδα που προκαλεί είναι μια αιτία μετανάστευσης». Οι απαντήσεις που δέχτηκα ήταν ξεκάθαρες. Τα 8 από τα 10 άτομα μου απάντησαν πως η οικονομική κρίση και τα αποτελέσματα αυτής, δηλαδή η ανεργία, οι περικοπές σε μισθούς, η ανασφάλεια και το άσχημα κλίμα που δημιουργείται στο χώρο εργασίας εξαιτίας της πίεσης που ασκείται, είναι καθοριστικοί παράγοντες μετανάστευσης. (Γράφημα 6)

Ο Σ.Ζ που βρίσκεται αυτή τη στιγμή στην Αγγλία μου απάντησε: « *Ναι σίγουρα. Δεν έχεις βάσεις σε μια χώρα που έχει τόση μεγάλη ανεργία λόγω της οικονομικής κρίσης. Όλα τα επαγγέλματα έχουν πληγεί, και του γιατρού και του δικηγόρου, πόσο μάλλον το δικό μου. Υπάρχει αμφιβολία για το μέλλον και αστάθεια. Τον τελευταίο καιρό συνεχώς ακούγαμε θα χρεοκοπήσουμε, δεν θα χρεοκοπήσουμε και εμείς μετά σκεφτόμασταν, θα έχουμε δουλειά, δεν θα έχουμε δουλειά, θα έχουμε λεφτά να πληρώσουμε τους φόρους και τις υποχρεώσεις μας; Όλα αυτά σε κάνουν να σκέφτεσαι να φύγεις*». (Σ.Ζ., 27 ετών, Πολιτικών Δομικών Έργων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Η Γ.Γ πρόσθεσε: « *Η οικονομική κρίση βέβαια είναι αιτία μετανάστευσης εφόσον υπάρχει μεγάλη προσφορά εργατικού δυναμικού και λίγη ζήτηση από τον ιδιωτικό και το*

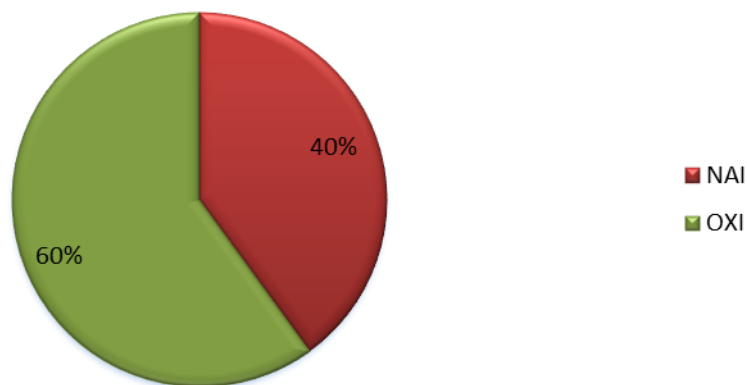
δημόσιο τομέα. Πολλές φορές οι εργοδότες ζητούν απίστευτα πράγματα, προσφέρουν λίγα χρήματα και πιέζουν τους εργαζόμενους λέγοντας πως 'αν δεν σου αρέσει μπορείς να φύγεις, έξω περιμένουν πολλοί να βρουν δουλειά. Μπορώ να βρω πολύ εύκολα αντικαταστάτη σου'». (Γ.Γ, 29 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Γαλλία)

Για τη Ν.Σ και τον Κ.Σ η απόφαση για μετανάστευση δεν ήρθε αποκλειστικά λόγω οικονομικής κρίσης. Ο Κ.Σ. αναφέρει: *« Γενικά ναι είναι αιτία μετανάστευσης. Για εμάς όμως συγκεκριμένα, δεν ήταν πρωταρχική αιτία καθώς δεν μας έσπρωξε αυτή. Εμείς μεταναστεύσαμε για να πάρουμε την ειδικότητά μας. Είχα όνειρο να φύγω στο εξωτερικό για να γνωρίσω καινούριο κόσμο με διαφορετική κουλτούρα. Η μετανάστευση για μένα θα ερχόταν έτσι και αλλιώς. Η οικονομική κρίση ήταν ο δεύτερος παράγοντας, καθώς εδώ πληρωνόμαστε πολύ καλά και οι συνθήκες ζωής μας, μας επιτρέπουν να ζούμε με αξιοπρέπεια». (Κ.Σ., 29 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)*

I) Κριτήρια επιλογής της χώρας υποδοχής

Μέσα από τη συνέντευξη προέκυψε πως η κάθε χώρα που επιλέχθηκε για μετανάστευση προσφέρει κάτι διαφορετικό στον κάθε συνεντευξιαζόμενο. Σε άλλους οικονομική ανεξαρτησία, σε άλλους ασφάλεια, καλύτερες συνθήκες ζωής και σε άλλους την προοπτική για μια καριέρα. Κάποιοι από αυτούς είχαν και κάποιο μέλος της οικογένειας και του ευρύτερου φιλικού τους κύκλου σε αυτές τις χώρες, οπότε η απόφαση της μετανάστευσης πάρθηκε πιο εύκολα, καθώς υπήρχε κάποιος που τους βοήθησε και τους καθοδήγησε τον πρώτο καιρό της εγκατάστασής τους. (Γράφημα 7)

Υπαρξη Συγγενών στο Εξωτερικό

Ο Κ.Ν που βρίσκεται στην Γερμανία μου είπε πως όσο καιρό βρισκόταν στην Ελλάδα δεν είχε σταθερή δουλειά και τα χρήματα που κέρδιζε δεν ήταν αρκετά. Τα ωράρια αλλά και οι συνθήκες εργασίας είχαν αρχίσει να τον κουράζουν. Στην Γερμανία απασχολείται σε δουλειά που είναι πάνω στον τομέα των σπουδών του, πληρώνεται πολύ καλά και νιώθει ασφάλεια.

Η Ε.Κ είπε τα εξής: «*Επέλεξα την Αγγλία γιατί ήταν εδώ ο αδελφός μου και έτσι ήξερα κάποια πράγματα. Η Αγγλία είναι ένα κράτος πρόνοιας, είναι αξιοκρατικό, τους ενδιαφέρει να αποδίδεις σωστά στη δουλειά σου και να προσπαθείς πάντα για το καλύτερο*». (Ε.Κ., 27 ετών, Εφαρμογές ξένων γλωσσών στην διοίκηση και το εμπόριο, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Ο Α.Β είπε: «*Έκανα αίτηση στη συγκεκριμένη εταιρία που εργάζομαι αυτή τη στιγμή καθώς το project που προσέφερε αυτή με ενδιέφερε πολύ. Υπήρξε θετική απάντηση για το Βέλγιο και τη Γερμανία, αλλά επέλεξα τη Γερμανία καθώς γνώριζα τη γλώσσα. Δεν ήταν με λίγα λόγια απόλυτα δική μου απόφαση, η εταιρία με έστειλε εκεί*». (Α.Β., 35 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός- διδακτορικό(PhD), γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά-Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Ο Β.Φ απάντησε: «*Είχα το θείο μου στην Αμερική, οπότε είχα κάποιον εκεί όταν μετακόμιζα., δεν ήμουν τελείως μόνος μου. Αυτό που μου προσφέρει η Αμερική είναι οι πολλές επιλογές. Ακόμα και αν κάποιος δεν είχε κοιτάξει για δουλειά πριν φύγει από τη*

χώρα του, θα βρει εύκολα μια δουλειά εδώ, όχι πάντα πάνω στο αντικείμενο που έχει σπουδάσει, αλλά θα βγάλει χρήματα για να ζήσει. Νιώθεις μια ασφάλεια ότι ακόμα και αν σε διώξουν από τη μια δουλειά, θα βρεις αλλού, είτε έχεις είτε δεν έχεις προϋπηρεσία». (Β.Φ, 26 ετών, Μηχανικός Αυτοκινήτων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Αμερική)

Κ) Συνάφεια αντικειμένου σπουδών και εργασίας

Η επόμενη ερώτηση είχε να κάνει με το αν τα άτομα που μετανάστευσαν εργάζονται τώρα σε κάποιον τομέα που έχει συνάφεια με τις σπουδές που έχουν κάνει. Οι 4 στους 10 απάντησαν αρνητικά (Γράφημα 8)

Συνεπώς το 60 % των συνεντευξιαζόμενων βρήκε δουλειά αντίστοιχη του αντικειμένου σπουδών τους (ήτοι ετεροαπασχόληση 40%). Το ποσοστό αυτό συμβαδίζει τόσο με το βαθμό ετεροαπασχόλησης στην Ελλάδα το 2009 (40%) (Κάτσικας Χρήστος, 20/07/2009, «Το 40% των πτυχιούχων κάνει άλλη δουλειά από το αντικείμενο των σπουδών του!», Τα Νέα.gr), όσο και με την ετεροαπασχόληση το τελευταίο τρίμηνο του 2016 (37,5%) (Αποστροφή της Μαρίας Καραμεσίνη Αναφέρεται στο «Τυλίγουν... σουβλάκια με τα πτυχία τους», Δασκαλοπούλου Ντίνα, Τζιαντζή Αφροδίτη, 11/06/2017, Εφημερίδα των Συντακτών). Ενώ είναι υψηλότερο από το ποσοστό της

περιόδου 1998-2000 (23,5%) (Καραμεσίνη Μαρία, 2008, «Η απορρόφηση των πτυχιούχων πανεπιστημίου στην αγορά εργασίας»).

Το παραπάνω συμπέρασμα, είναι προφανώς μη ασφαλές, δεδομένου ότι το εν λόγω δείγμα των 10 ατόμων είναι ανεπαρκές όσον αφορά στην στατιστική σημαντικότητα. Επίσης ο βαθμός ετεροαπασχόλησης πρέπει να κατανοηθεί ανά επιστημονικούς κλάδους ώστε να αποτραπεί παρερμηνεία των προαναφερθέντων ποσοστών (Ενδεικτική μεθοδολογία για την ερμηνεία της υπερεκπαίδευσης και της αναντιστοιχίας σπουδών και θέσης εργασίας χρησιμοποιεί η Γεώργια Ελένη, 2009, «Ετεροαπασχόληση και επαγγελματικός διαχωρισμός πτυχιούχων ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα ανά επιστημονικό κλάδο σπουδών»).

Μια πιο ολοκληρωμένη απάντηση προϋποθέτει μέγεθος δείγματος και χρήση μεθοδολογίας τέτοιας που ξεπερνάει τους σκοπούς (υπόθεση εργασίας) της συγκεκριμένη μελέτης.

Λ) Δοκιμάζουν την τύχη τους (στην αγορά εργασίας) στην Ελλάδα;

Στην ερώτηση «αν είχαν βρει δουλειά στο εξωτερικό πριν φύγουν από την Ελλάδα, ή αν αναζήτησαν εφόσον μετανάστευσαν», οι 5 στους 10 απάντησαν ότι είχαν βρει δουλειά πριν μεταναστεύσουν. (Γράφημα 9)

Η Γ.Γ βρήκε την αγγελία για τη συγκεκριμένη θέση μέσω της σελίδας που έχει η εταιρία στο διαδίκτυο, η Ν.Σ και ο Κ.Σ έγιναν δεκτοί μέσω συνέντευξης που παραχώρησαν με ηλεκτρονικά μέσα, ο Α.Β έστειλε το βιογραφικό του στην εταιρία και έγινε δεκτός μετά από δύο συνεντεύξεις, η μια στην Ελλάδα μέσω skype και η άλλη δια ζώσης στη Γερμανία και τέλος η Ν.Γ αναζήτησε εργασία στην Αυστραλία και όταν έγινε δεκτή έφυγε από την Ελλάδα. Οι υπόλοιποι 5 συνεντευξιζόμενοι αναζήτησαν εργασία εφόσον μετανάστευσαν.

Φαίνεται για άλλη μια φορά, ότι ακόμα και οι λιγιστές θέσεις εργασίας στην Ελλάδα είναι επισφαλείς, χωρίς προοπτική, με μισθούς ανίκανους να εξασφαλίσουν ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης.

M) Πηγές ευημερίας από την εργασία στο εξωτερικό

Η ερώτηση που ακολούθησε ήταν «τι είναι αυτό που τους αρέσει περισσότερο στην δουλειά τους στο εξωτερικό», ο Σ.Ζ είπε χαρακτηριστικά: « *Μου αρέσει η οργάνωση που υπάρχει στον χώρο εργασίας, το ότι όλος ο κόσμος εδώ είναι φιλικός και μας βοήθησε να προσαρμοστούμε στα νέα δεδομένα, οι άδειες που μας δίνουν και τα διαλείμματα που είναι απαραίτητα για να ξεκουραζόμαστε και να αποδίδουμε καλύτερα.* (Σ.Ζ., 27 ετών, Πολιτικών Δομικών Έργων, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά, χώρα υποδοχής: Αγγλία)

Η Γ.Γ ανέφερε: « *Το γεγονός ότι έχει άμεση συνάφεια με τις σπουδές μου, το ότι έχω την ευκαιρία κάθε μέρα να μαθαίνω καινούργια πράγματα, υπάρχει προοπτική ανέλιξης. Μέσα στο χρόνο η εταιρία οργανώνει meetings και trainings καθώς την ενδιαφέρει η εκπαίδευση του εργαζομένου. Η πολιτική της είναι όχι να λύσει τα προσωρινά της προβλήματα και τις ανάγκες της, αλλά να έχει βάσεις για να εδραιώσει την παρουσία της στην αγορά.* (Γ.Γ, 29 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά, χώρα υποδοχής: Γαλλία)

Η Ν.Γ είπε: « *Αμείβομαι πολύ καλά και είμαι χαρούμενη γι' αυτό που κάνω. Νιώθω ασφάλεια και έχω την δυνατότητα να βρω αλλού δουλειά σε περίπτωση που θέλω να φύγω απ' εδώ ή με διώξουν. Οι ευκαιρίες εδώ είναι αρκετές ακόμα.* (Ν.Γ., 28 ετών,

Νηπιαγωγός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αυστραλία)

Ο Κ.Ν. απάντησε: « Έχω ένα καλό εργασιακό περιβάλλον, τα χρήματα που βγάζω είναι αρκετά για ζήσω, για να πληρώσω τους φόρους και τις υποχρεώσεις μου και μου μένουν και στην άκρη. Υπάρχει αξιοκρατία εδώ». (Κ.Ν., 27 ετών, Ηλεκτρολόγος μηχανικός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Ν) Αγοραστική δύναμη του μισθού στο εξωτερικό

Οι αμοιβές των ατόμων αυτών φαίνεται να είναι ικανοποιητικές, καθώς και οι 10 μου είπαν ότι τα χρήματα που παίρνουν τους φτάνουν για να καλύψουν τα έξοδα του σπιτιού και του αυτοκινήτου τους, να διασκεδάσουν και να κάνουν αποταμίευση.

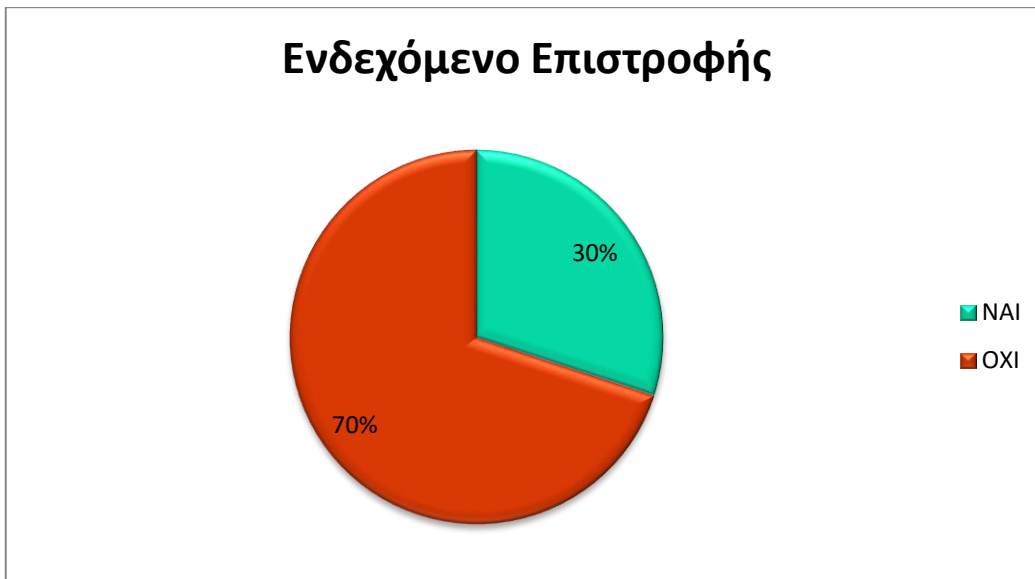
Ο Κ.Σ είπε: « Είναι ικανοποιητική. Υπάρχουν αρκετά ακριβά ενοίκια εδώ, παρόλα αυτά ο μισθός μου είναι αρκετός για να ζήσω αξιοπρεπώς και να κάνω αποταμίευση». (Κ.Σ., 29 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Η Λ.Π απάντησε: « Ναι είναι ικανοποιητική. Μπορώ να ζήσω άνετα, να καλύψω τα καθημερινά μου έξοδα και τις μετακινήσεις μου προς τη δουλειά και να κάνω αποταμίευση». (Λ.Π., 28 ετών, Φιλολόγος, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Ξ) Το ενδεχόμενο της επιστροφής στον ορίζοντα των συνεντευξιαζόμενων

Όπως το να φύγει κανείς από την χώρα του και την οικογένειά του είναι μια δύσκολη απόφαση, έτσι και να επιστρέψει σ' αυτή σε μια τόσο δύσκολη περίοδο, είναι εξίσου δύσκολο. Στο σύνολο των 10 ατόμων μόνο οι 3 μου απάντησαν ότι θα ήθελαν να επιστρέψουν. Για τους δυο από τους τρεις η απόφασή τους αυτή δεν πάρθηκε επειδή αντιμετώπισαν δυσκολίες στην χώρας υποδοχής, αλλά διότι είχαν εξαρχής ως σκοπό να

μείνουν λίγα χρόνια στο εξωτερικό και έπειτα να επιστρέψουν. Ο τρίτος απάντησε πως υπάρχει το ενδεχόμενο της επιστροφής αλλά υπό προϋποθέσεις. (Γράφημα 10)

Ο Α.Β είπε χαρακτηριστικά: « *Ναι βέβαια υπάρχει το ενδεχόμενο της επιστροφής αλλά με συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις. Βασικό για μένα είναι να έχω σίγουρη δουλειά και μισθό. Η αβεβαιότητα που επικρατεί αυτή τη στιγμή και η ύφεση που δεν βοηθάει καθόλου τον τομέα μου με αποθαρρύνουν από το να επιστρέψω άμεσα*». Α.Β., 35 ετών, Μηχανολόγος Μηχανικός- διδακτορικό(PhD), γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

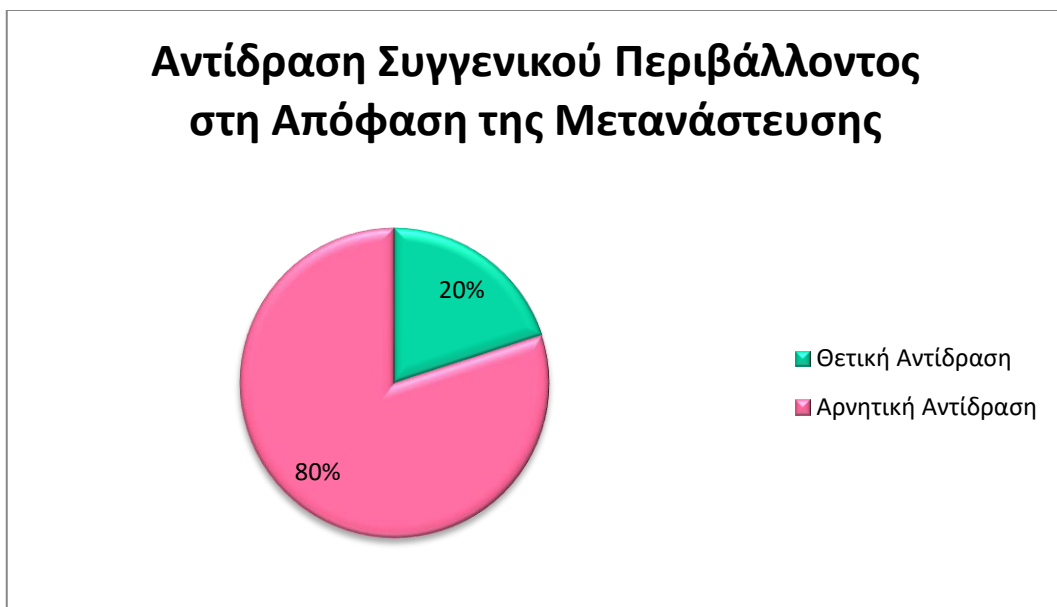
Η Ν.Σ. είπε: « *Ναι υπάρχει. Το είχα σκεφτεί ήδη πριν φύγω. Δεν ήταν απόφαση της στιγμής η μετανάστευση, ούτε έγινε επειδή βρισκόμουν σε απελπισία. Αποφάσισα να ειδικευθώ στο εξωτερικό, να αποκτήσω εμπειρία, να διευρύνω τους ορίζοντές μου και αργότερα να γυρίσω πίσω με περισσότερες γνώσεις, έτσι ώστε να δουλέψω στη χώρα μου. Γνωρίζω ότι θα είναι δύσκολα όταν θα επιστρέψω, αλλά ελπίζω πως όλα θα πάνε καλά. Σε περίπου 1,5 χρόνο θα επιστρέψω.*» (Ν.Σ., 28 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Η Λ.Π. απάντησε: « *Όχι δεν νομίζω να επιστρέψω. Όσο υπάρχει εδώ ασφάλεια και σταθερότητα δεν θα φύγω. Έχω τη δουλειά μου εδώ και την προοπτική για κάτι καλύτερο. Στην Ελλάδα θα έρχομαι αλλά για λίγο, για να δω τους γονείς και τους φίλους μου*».

Λ.Π., 28 ετών, Φιλολόγος, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Γερμανία)

Ο) Η αντίδραση του στενού οικογενειακού κύκλου στην απόφαση για μετανάστευση

Το να δεχτεί μια οικογένεια πως το παιδί ή τα παιδιά της θα φύγουν στο εξωτερικό, δεν είναι εύκολο και σίγουρα δεν το εύχονται. Έτσι και το συγγενικό περιβάλλον των συνεντευξιζόμενων μου ήταν αρχικά αρνητικοί. Από τους 10 οι 8 μου απάντησαν πως οι γονείς τους δεν ήθελαν να μεταναστεύσουν, ενώ 2 τους παρότρυναν. (Γράφημα 11)

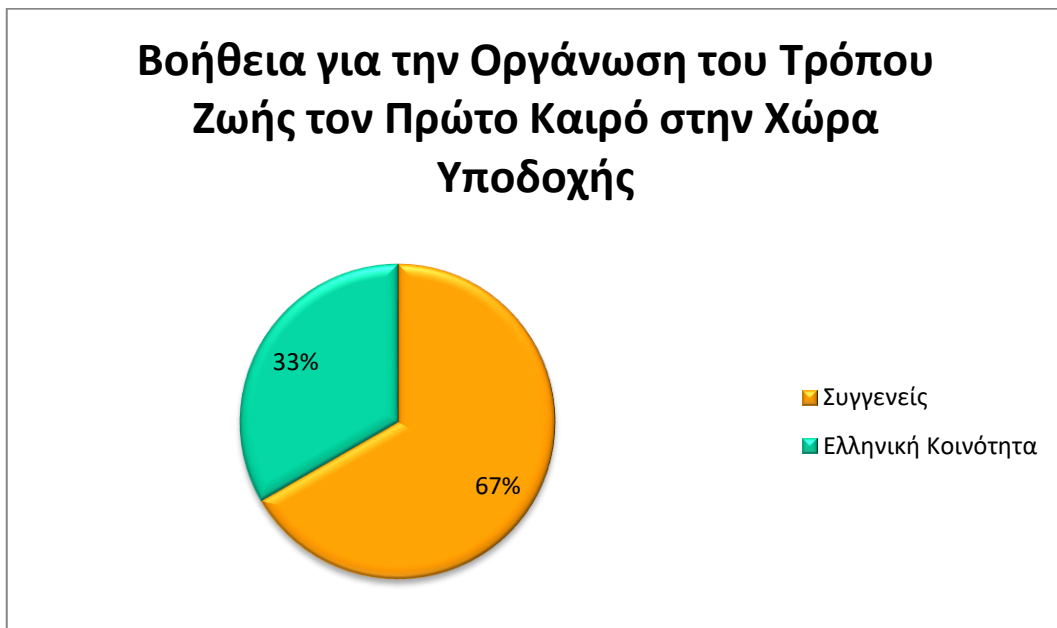
Ο Κ.Σ είπε: « Δεν ήταν αρνητικοί. Σίγουρα στην αρχή ήταν δύσκολο γι' αυτούς να το δεχτούν, αλλά εφόσον τους είπα ότι έχω ένα στόχο και κάποια όνειρα που θέλω να ακολουθήσω, με ενθάρρυναν και ήταν στο πλευρό μου». (Κ.Σ., 29 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Η Ν.Γ απάντησε: « Γενικά οι γονείς μου ήταν αντίθετοι στο να μεταναστεύσω. Τα πράγματα έγιναν χειρότερα όταν τους ανακοίνωσα ότι θα φύγω για την Αυστραλία. Υπήρχαν καυγάδες και φασαρίες, αλλά στο τέλος το πήραν απόφαση». (Ν.Γ., 28 ετών,

Νηπιαγωγός-master, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Γερμανικά, χώρα υποδοχής: Αυστραλία)

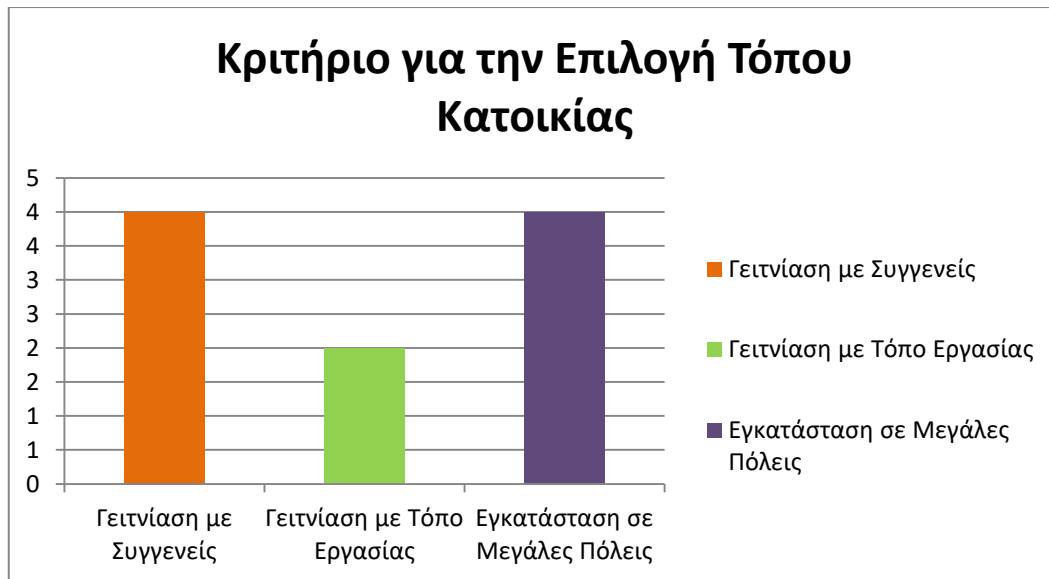
Π) Ερείσματα στη χώρα υποδοχής

Πολλοί είχαν την στήριξη συγγενών τον πρώτο καιρό, πιο συγκεκριμένα 4 στους 10 είχαν συγγενικό περιβάλλον στην χώρα που αποφάσισαν να μεταναστεύσουν, ενώ άλλοι 2 είχαν βοήθεια από την ελληνική κοινότητα. (Γράφημα 12) Παρατηρήσαμε πως είναι πιο εύκολο να μεταναστεύσει κανείς σε μια χώρα στην οποία υπάρχει δίκτυο συγγενών και γνωστών, το οποίο και θα του παρέχει οικονομική και ψυχολογική στήριξη, ειδικά τον πρώτο καιρό της προσαρμογής.

Ρ) Κριτήρια επιλογής του τόπου κατοικίας στη χώρα υποδοχής

Ο τόπος που έχουν επιλέξει να κατοικήσουν εξαρτάται και από το συγγενικό περιβάλλον, αφού 4 στους 10 νοικιάζουν σπίτι κοντά στους συγγενείς, 2 κατοικούν σε σπίτι κοντά στο χώρο εργασίας και 4 σε μεγάλες πόλεις ακόμα και αν αυτές βρίσκονται μακριά από τον χώρο εργασίας τους.(Γράφημα 13)

Καθώς ο ελεύθερος χρόνος είναι πολύτιμος και απαραίτητος τόσο για την ψυχική όσο και για την σωματική υγεία των ανθρώπων, επιλέχθηκαν μεγάλα αστικά κέντρα για κατοίκηση από τους συνεντευξιαζόμενους με σκοπό να περνούν όμορφα τις ελεύθερες ώρες τους. Προτιμήθηκαν πόλεις με σινεμά, εμπορικά κέντρα, θέατρα, γυμναστήρια, πάρκα, εστιατόρια και καφετέριες, με ειδικά διαμορφωμένους χώρους άθλησης και ψυχαγωγίας.

Σ) Προσδοκίες από την επιλογή χώρας υποδοχής

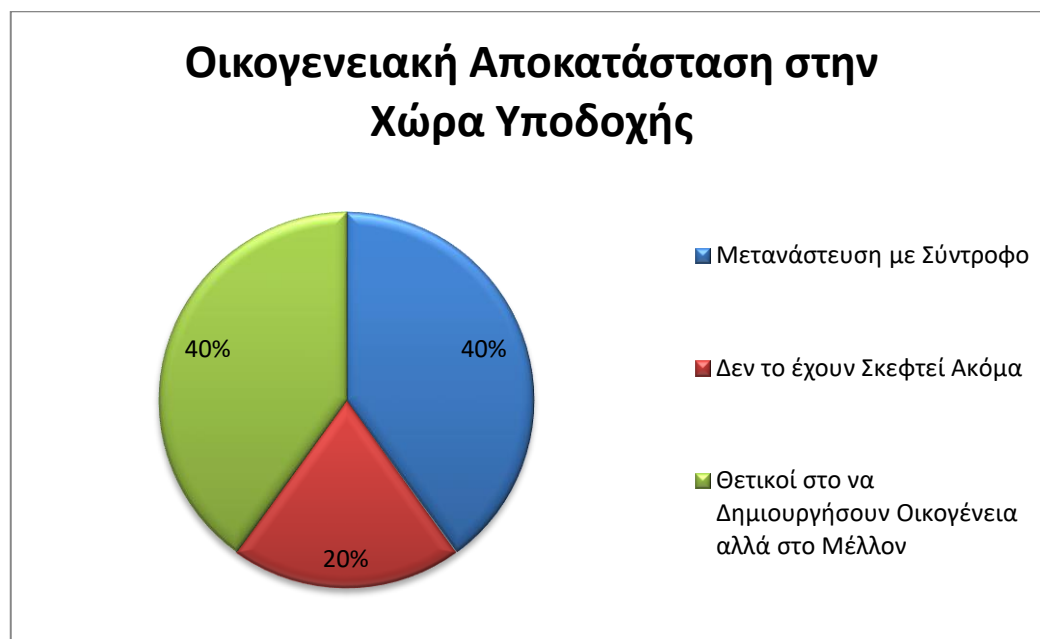
Η επόμενη ερώτηση αφορούσε στις προσδοκίες από την επιλογή της συγκεκριμένης χώρας από τον μετανάστη. Επαγγελματική και οικονομική σταθερότητα, ευκαιρίες απασχόλησης και απόκτηση εμπειρίας περιλαμβάνονταν στις απαντήσεις 9 εκ των 10 μεταναστών.

Η Ν.Σ μόνο πρόσθεσε μια ακόμα προσδοκία. Ανέφερε χαρακτηριστικά: *«Άμεσα επιθυμώ να τελειώσω την ειδικότητά μου και αφού παραμείνω για 5 χρόνια εδώ (Σουηδία), να πάρω την σουηδική υπηκοότητα γιατί κανείς δεν ξέρει τι θα γίνει στην Ελλάδα και θέλω να έχω την ασφάλεια και μιας δεύτερης χώρας. Θα ήθελα να διατηρήσω αυτή τη σχέση με την επιστημονική μου ομάδα έτσι ώστε αν δεν καταφέρω να βρω*

δουλειά στην Ελλάδα, να επιστρέψω εδώ». (Ν.Σ., 28 ετών, Ιατρός, γνώση ξένων γλωσσών: Αγγλικά- Γαλλικά- Σουηδικά, χώρα υποδοχής: Σουηδία)

Τ) Το όνειρο της δημιουργίας οικογένειας ως κίνητρο για τη μετανάστευση

Φτάνοντας στο τέλος των συνεντεύξεων, δεν θα μπορούσα να μην ρωτήσω και για την οικογενειακή αποκατάσταση των ατόμων στην χώρα υποδοχής. Το ενδεχόμενο να φτιάξουν την οικογένειά τους στο εξωτερικό υπάρχει, για άλλους αυτό θα γίνει σχετικά άμεσα, για άλλους αργότερα. Κάποιοι από τους συνεντευξιζόμενους(4/10) μετανάστευσαν μαζί με τον/την σύντροφό του/της και γι' αυτούς η δημιουργία οικογένειας είναι πιο εύκολο να πραγματοποιηθεί. Μόνο 2 στους 10 μου απάντησαν πως δεν το έχουν σκεφτεί ακόμα, ενώ οι υπόλοιποι 4 είπαν πως θέλουν να φτιάξουν την οικογένειά τους στο εξωτερικό, αλλά όχι άμεσα. (Γράφημα 14) Βέβαια οι παροχές και τα προνόμια που έχουν οι μητέρες τόσο κατά την εγκυμοσύνη όσο μετά απ' αυτή , σε πολλές χώρες είναι ελκυστικές, οπότε είναι θέμα απόφασης η δημιουργία οικογένειας.

Συμπεράσματα

Μέσα από την έρευνα που εκπονήσαμε, καταλήξαμε σε κάποια συμπεράσματα. Η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα οδήγησε πολλούς νέους επιστήμονες να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό με την ελπίδα να βρουν δουλειές και καλύτερες συνθήκες εργασίες και αμοιβής.

Αποφασίζουν να μεταναστεύσουν αφού ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, είτε επειδή απογοητεύτηκαν από τους όρους εργασίας στην Ελλάδα, είτε από την αδυναμία εύρεσης εργασίας. Οι χαμηλές αμοιβές, η ανασφάλεια, το άσχημο εργασιακό περιβάλλον και οι σχεδόν μηδαμινές ευκαιρίες ανέλιξης, είναι μερικές από τις αιτίες που τους οδηγούν στην μετανάστευση. Η σταθερότητα, τόσο η εργασιακή όσο και η οικονομική, οι προοπτικές ανέλιξης, η αξιοκρατία, η απόκτηση εμπειρίας και η ασφάλεια, έλκουν τους μετανάστες σε μια χώρα.

Η γλώσσα η οποία ομιλείται είναι καθοριστικός παράγοντας στην επιλογή της από το άτομο. Οι συγγενείς, οι φίλοι αλλά και η ελληνική κοινότητα, αποτελούν τα δίκτυα που προτρέπουν τους μελλοντικούς μετανάστες να επιλέξουν τη συγκεκριμένη χώρα και όχι κάποια άλλη.

Πολλοί αναζητούν εργασία πριν ακόμα φύγουν από την Ελλάδα, ενώ άλλοι όταν φτάσουν στην χώρα υποδοχής. Όταν κάποιος αποφασίσει να μεταναστεύσει, θα έρθει αντιμέτωπος με την αντίδραση του περίγυρού του, αφού όπως είναι αναμενόμενο, κανένας γονιός δεν θέλει να φύγει το παιδί του στην ξενιτιά, όμως στο τέλος κυριαρχεί η κατανόηση και η στήριξή τους είναι δεδομένη. Όλοι όσοι πήραν μέρος στη συνέντευξη ήταν ικανοποιημένοι από τον μισθό, την ασφάλιση και την εκπαίδευση που τους παρέχουν στον χώρο εργασίας.

Η αμοιβή τους είναι τόση όση να τους εξασφαλίζει μια αξιοπρεπή ζωή, να μπορούν να καλύψουν τα έξοδα του σπιτιού και τα προσωπικά τους, να τακτοποιήσουν τις υποχρεώσεις τους και να κάνουν αποταμίευση.

Για τους περισσότερους, δυστυχώς, το ενδεχόμενο της επιστροφής στην πατρίδα δεν είναι στα σχέδιά τους, ενώ αυτοί που σκέφτονται την επιστροφή θα την πραγματοποιήσουν υπό όρους και προϋποθέσεις. Αυτό, όπως καταλαβαίνουμε, είναι

πλήγμα για την οικονομία της χώρας μας, καθώς το άρτια εκπαιδευμένο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό θα στελεχώσει την ξένη αγορά εργασίας και η οικονομία εκείνων των χωρών θα αναπτυχθεί εις βάρος της δικής μας.

Οι νεοεισερχόμενοι Έλληνες μετανάστες στις χώρες υποδοχής, έχουν ως κριτήριο εγκατάστασης σε έναν τόπο, πρώτα την γειννίαση με τα άτομα του συγγενικού τους περιβάλλοντος (εφόσον υπάρχουν) και ύστερα την απόσταση που πρέπει να διανύσουν για να φτάσουν στο χώρο εργασίας τους. Κατά κύριο λόγο επιλέγονται για μόνιμη εγκατάσταση μεγάλες πόλεις στις οποίες υπάρχει πρόσβαση σε δραστηριότητες, στην παροχή ψυχαγωγίας, υπάρχουν εμπορικά καταστήματα και χώροι εστίασης έτσι ώστε να αξιοποιείται ευχάριστα ο ελεύθερος χρόνος τους.

Για τους περισσότερους συνεντευξιζόμενους, η δημιουργία οικογένειας είναι στα σχέδιά τους, ειδικά για όσους μετανάστευσαν μαζί με τον σύντροφό τους. Σε πολλές περιπτώσεις το ίδιο το κράτος με τις παροχές του και τα προνόμιά του, τους ενθαρρύνει.

Θεωρούμε πως με την παρούσα έρευνα καταφέραμε να προσεγγίσουμε ένα πολύ επίκαιρο και ανησυχητικό θέμα, όπως αυτό της μετανάστευσης ειδικά των νέων ανθρώπων, λόγω της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης. Σε μια επόμενη εργασία μπορούν να αναλυθούν οι πολιτικές για την προσέλκυση των Ελλήνων επιστημόνων πίσω στη χώρα τους.

Παράρτημα

Εικόνα 1

Ενδεικτικός ιστορικός πίνακας κρίσεων	
1557-60	Η χρεοκοπία του κράτους των Αψβούργων
1634-1637	Η κρίση (φούσκα) της τουλίπας στην Ολλανδία (tulip mania)
1696	Η αγγλική νομισματική κρίση
1716-1720	Η χρηματοπιστωτική κρίση του συστήματος του John Law στη Γαλλία
1711-1720	Η φούσκα της Νότιας Θάλασσας στην Αγγλία
1799	Η εμπορική κρίση του Αμβούργου
1815	Η βρετανική οικονομική κρίση λόγω υπερπροσφοράς
1825	Η βρετανική χρηματοπιστωτική κρίση
1837-1843	Η κρίση στις ΗΠΑ και εν συνεχεία στη Μεγάλη Βρετανία
1847	Η βρετανική κρίση των σιδηροδρόμων
1857	Η πρώτη παγκόσμια οικονομική κρίση (ξεκίνησε στις ΗΠΑ)
1873	Η τραπεζική και οικονομική κρίση (κράτησε μέχρι το 1878)
1882	Η κατάρρευση των χρηματιστηρίων στη Γαλλία
1923	Η κατάρρευση της Γερμανίας λόγω υπερπληθωρισμού
1929-1935	Η παγκόσμια οικονομική κρίση
1945-1949	Ο υπερπληθωρισμός σε πολλές χώρες μετά τον Β΄ παγκόσμιο Πόλεμο
1971-1973	Η κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods
1973	Η πρώτη πετρελαϊκή κρίση
1979-1980	Η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση
1981	Η κρίση των αμερικανικών ταμειυτηρίων
1991-	Η ιαπωνική κρίση
1994-1995	Η κρίση της Τεκίλας (Μεξικό)
1997-1998	Η κρίση στη Νοτιοανατολική και Ανατολική Ασία
2000	Η Dot Com φούσκα
2008-	Η παγκόσμια οικονομική κρίση (ξεκίνησε στις ΗΠΑ)
2010-	Η κρίση της Ευρωζώνης

Βιβλιογραφία

1. Adams,W(επιμ.),(1968) *The Brain Drain*, N.York:MacMillan.
2. Αργεΐτης Γιώργος,2013. *Κρίση Χρέους, Λιτότητα και Οικονομική Κρίση: Υπάρχει Διέξοδος*. Παρατηρητήριο για την Κρίση. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής
3. Βαρουφάκης Γιάνης ,2011. *Παγκόσμιος Μινώταυρος. Οι πραγματικές αιτίες της Κρίσης*. Εκδόσεις Λιβάνη
4. Βαρουφάκης Γιάνης, Πατώκος Τάσος, Τσερκέζης Λευτέρης, Κουτσοπέτρος Χρήστος, 2011. *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ. Παρατηρητήριο οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων. Μελέτες (studies)/17
5. Bhagwati, J. (επιμ.)1976. *The Brain Drain and Taxation II: Theory and Empirical Analysis*. Amsterdam: North Holland.
6. Γεώργια Ελένη, Σεπτέμβριος 2009, *Ετεροαπασχόληση και επαγγελματικός διαχωρισμός πτυχιούχων ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα ανά επιστημονικό κλάδο σπουδών*.
7. Δαμανάκης Μιχάλης – Κωνσταντινίδης Στέφανος – Τάμης Αναστάσιος,2014. *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κ.Ε.Μ.Ε.
8. Έμκε-Πουλοπούλου Ήρα, 2007, *Η Μεταναστευτική Πρόκληση*. Εκδόσεις Παπαζήση
9. Ελληνική Στατιστική Αρχή, *Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα*, 5/01/2017
10. Gail McLaughlan & John Salt,2002. *Migration Policies toward Highly Skilled Foreign Workers*, Report to the UK Home Office.
11. Glubel,H.G. και Scott, A.(1966a). *The international flow of human capital*, American Economic Review,56(1,2): 268-274
12. Goldin Ian , Cameron Geoffrey , Balarajan Meera, 2013. *Αυτοί δεν είναι σαν εμάς. Το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
13. International Monetary Fund,2012. *Fiscal Monitor: Balancing Fiscal Policy Risks*. Washington, DC, April.
14. Καραμεσίνη Μαρία, Η απορρόφηση των πτυχιούχων Πανεπιστημίου στην Αγορά Εργασίας, Εκδόσεις Διόνικος
15. Κότιος Άγγελος, Παυλίδης Γεώργιος,2012, *Διεθνείς οικονομικές κρίσεις. Κρίσεις του συστήματος ή της πολιτικής;*, Εκδόσεις Rosili

16. Kourvetaris, G.(19732), *Brain drain and international migration of scientists: the case of Greece.*: Department of Sociology Northern Illinois University De Kalb, Illinois 60115 (USA): 2-13
17. Λαμπριανίδης Λόης ,2011. *Επενδύοντας στη φυγή. Η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης.* Εκδόσεις Κριτική.
18. Mahroum,S,2000, *Highly skilled globetrotters: mapping the international migration of human capital.* Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
19. Μιχοπούλου Στέλλα ,2014, *Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη.* Παρατηρητήριο οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Μελέτες (studies)/30
20. Μουσούρου Λ.Μ. , 2003. *Μετανάστευση & μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη.* Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg
21. Μουσούρου Λουκία Μ.,2003, *Μετανάστευση & μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη.* Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2003
22. Μπάγκαβος Χρήστος- Παπαδοπούλου Δέσποινα,2002, *Μεταναστευτικές Τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική Πολιτική.* Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ
23. Παπαδογιάννης Γιάννης ,2013. *Το άδοξο τέλος. Η μετέωρη πορεία, η συντριβή και η αναγέννηση των Ελληνικών τραπεζών .* Εκδόσεις Παπαδόπουλος
24. Ρομπόλης Σάββας, 2007, *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, απολογισμοί και προοπτικές.* Εκδόσεις Επίκεντρο
25. Τσάκαλος Μιχάλης,2008, *Η σύγχρονη ελληνική μετανάστευση μεταξύ θεωρίας και εμπειρίας.* Εκδόσεις Αιγέας- Γ.Ν. Μερούσης
26. Τσαούσης Δ. Γ., *Η κοινωνία του ανθρώπου, Εισαγωγή στην κοινωνιολογία.* Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006
27. Τσαούσης Δ.Γ., 2006. *Η κοινωνία του ανθρώπου.* Αθήνα , εκδόσεις Gutenberg
28. Φωτόπουλος Νίκος,2015. *Ενδο-ευρωπαϊκή νεανική κινητικότητα/ Μετανάστευση στην εποχή της οικονομικής κρίσης.* Διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Εκδοτικός οίκος Κ.&Μ.ΑΝΤ.Σταμούλη, Θεσσαλονίκη.
29. Χολέζας Ι και Τσακλόγλου Π.(2008), *Η απασχολησιμότητα των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.* Αθήνα: Μορφωτική και Αναπτυξιακή Πρωτοβουλία.
30. Zobanakis, G.(1980) *Brain drain with particular reference to the outflow of Greek scientific labour to the United States.* Spoudai,30(1): 70-91

Διαδικτυακές πηγές

31. https://oikonomica.com/2012/01/29/crisis_of_1929_a/
32. ΟΟΣΑ, 2016, Greece Policy Brief (www.oecd.org/greece)
33. Nedeljkovic Vena, 2014, *Brain drain in the European Union: Facts and Figures*.
<http://www.bridgingeurope.net/reports--policy-briefs.html>
34. Δασκαλοπούλου Ντίνα, Τζιαντζή Αφροδίτη, 11/06/2017, *Τυλίγουν... σουβλάκια με τα πτυχία τους*, Εφημερίδα των Συντακτών, <http://www.efsyn.gr/arthro/tyligoun-soyvlakia-me-ta-ptyhia-toys>
35. ΣΑΕ, *Επαγγελματική Απασχόληση των Ελλήνων*. <http://el.sae.gr/?id=13229>
36. United Nations Convention Relating to the Status of Refugees, 1951, Κεφάλαιο 1, Άρθρο Α2.:
<http://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>
37. Η σταφιδική κρίση και το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων, 10/2/1015.
<http://ellinoistorin.gr/?p=24380>
38. Σβορώνος Νίκος, 1994, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο,
<https://www.scribd.com/doc/242950960>
39. Κάτσικας Χρήστος, 20/07/2009, Τα Νέα.gr, *Το 40% των πτυχιούχων κάνει άλλη δουλειά από το αντικείμενο των σπουδών του!*,
<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4527388/?iid=2>
40. Μαλούχος Γεώργιος, 13/12/2009, Το βήμα, *Οι τέσσερις ελληνικές πτωχεύσεις*,
<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=304563>
41. Τσουλφίδης Λευτέρης, 27/11/2012, Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού Κράτους,
<https://contramee.wordpress.com/2012/11/27/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%84%CF%89%CF%87%CE%B5%CF%8D%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BB/>
42. <http://www.imegsevee.gr/ereunes-gnwmis/1126--2016-?format=pdf>
43. http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_el.htm
44. <http://www.protothema.gr/epikairoτητα/capital-controls/>
45. <http://www.kathimerini.gr/312118/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/meta-ta-cdo-o-epomenos-kindynos-exei-to-onoma-credit-default-swaps>
46. <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=523931>
47. <http://www.bankingnews.gr> – χωρίζονται στα δύο οι ελληνικές τράπεζες σε δυστημικές και μη. Πέτρος Λεωτσάκος, 05/04/2012
(<http://bankingnews.gr/%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AD%CF%82/item/41213>)

48. <http://bankingnews.gr/τραπεζικά-νέα/item/253662>
49. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Causes_of_death_statistics/el
50. <http://endeavor.org.gr/meletes/> Έρευνα Endeavor Greece, Η έξοδος των ελληνικών επιχειρήσεων , 6 Απριλίου 2016
51. http://www.ethnos.gr/arkiki_selida/arthro/oi_maures_meres_tou_1929_1933-1738639/